

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СОЛОВЕЙ ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Гриф

Прим. № ____

УДК 94:329.73ОУН](477.43/.44)"1941/1953"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
**ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОМУ
ПОДІЛЛІ (1941–1953)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Литвин Микола Романович, доктор історичних наук,
професор, завідувач Центру досліджень українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Соловей В.О. Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі (1941–1953). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – “історія України”. – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2018.

Український визвольний рух на центрально-східному Поділлі середини ХХ ст. продовжив традиції національно-демократичної революції 1917–1921 рр., повстанського руху 20-х – початку 30-х рр. Незважаючи на поразку революції, національно свідомою частиною населення не втрачала надії на відродження національної державності, поразку радянського тоталітарного режиму. Провід ОУН намагався використати радянсько-німецьке протиборство на початку Другої світової війни для послаблення супротивників, поширення української державно-соборної ідеї, творення національної армії. Загалом у визвольному русі Подільського регіону виокремлено етапи: 1) липень–листопад 1941 р. – формування оунівських структур унаслідок діяльності похідних груп ОУН; 2) листопад 1941 – лютий 1944 рр. – формування та діяльність Кам’янець-Подільського окружного і надрайонних проводів ОУН; координація з відділами УПА (здійснювали рейди з південної Волині та Тернопільщини) антинацистської та антирадянської боротьби; 3) березень 1944 – липень 1953 рр. – збройно-політичне протистояння з радянським тоталітарним режимом, ліквідація силовими структурами націоналістичного збройного підпілля.

З метою згуртування національно-патріотичних сил Провід ОУН скерував влітку 1941 р. похідні групи на територію Райхскомісаріату “Україна”. Південна похідна група, рухаючись через Тернопіль – Проскурів – Вінницю, залишала своїх активістів для налагодження націоналістичного підпілля і створення громадських органів самоврядування. Кам’янець-

Подільський окружний провід ОУН (б), сформований восени 1941 р. в с. Кадиївці Оринінського р-ну, намагався розбудувати мережу низових оунівських структур у Летичеві, Ляхівцях, Ярмолинцях, Хмільнику, Дашеві, Гайсині, Немирові та ін.

Організація місцевих осередків здебільшого відповідала структурі підпілля ОУН і складалася зі станиці, району, округу (надрайону), області і краю, який підпорядковувався провідникові, що звітував по вертикалі вгору. Проте в складних суспільно-політичних, військових умовах німецької окупації, нестачі кадрів, структура оунівського підпілля нерідко була спрощеною. Організуючи легальні громадські органи самоврядування (окружні, міські, районні, сільські громадські управи) члени ОУН намагалися захищати соціальні права населення, сприяли відновленню релігійних громад. Друкований орган Кам'янець-Подільської міської управи газета "Подільський" та підконтрольна ОУН газета "Вінницькі вісті" пропагували українську історію та культуру, критикували радянську спадщину колективізації та репресій.

Намагалася здобути своїх прихильників на Поділлі й ОУН (м), яка організувала похідну Другу (південну) групу в серпні 1941 р., що рухалася з Буковини через Кам'янець-Подільський до Вінниці. Робилися спроби започаткувати діалог з членами ОУН (б), зокрема в рамках редакції газети "Вінницькі вісті".

Наприкінці 1941 р. – на початку 1942 рр. у зв'язку з початком арештів своїх членів та симпатиків Провід ОУН (б) змінює тактики боротьби – переходить у підпілля; натомість мельниківці намагаються продовжити свою діяльність легально, не йдучи на конфронтацію з нацистською адміністрацією. Друга конференція ОУН (б) (березень 1942 р.) радикалізувала підпілля: було вирішено перейти до збройної боротьби, таємно проникаючи до органів влади і управління – окружної поліції в Кам'янці-Подільському, установ освіти у Чемерівцях. Водночас були співорганізаторами масових суспільно-культурних об'єднань "Просвіта".

Збройні сутички з нацистами в березні–квітні 1943 р. на Поліссі та півночі Волині спричинили відхід окремих повстанських відділів на південь Волині, північні райони Кам'янець-Подільської обл. Організовано влітку 1943 р. рейди відділів УПА на центрально-східне Поділля, яке входило в сферу впливу ВО 2 “Богун”.

1943 р. українське підпілля змушене було протидіяти не лише нацистській владі, але й радянським партизанам, які здебільшого були підрозділами НКВС. Перші масштабні сутички відділів УПА з партизанами зафіксовано у квітні–травні 1943 р., коли загони С. Олексенка та І. Шитова намагалися прорватися з Поділля і південної Волині, через Шепетівські і Славутські ліси, на кордон Білорусії та України, де знаходилися матеріально-технічні бази та аеродроми з'єднання О. Сабурова. Водночас траплялися випадки тимчасових домовленостей про нейтралітет, зокрема з Кам'янець-Подільським партизанським з'єднанням ім. Ф. Михайлова. Для ефективнішого протистояння радянським партизанам та Червоній армії у січні–березні 1944 р. реорганізовано структуру УПА, в якій сформовано ВО “Вінниця”, що діяла у Вінницькій, південних і центральних районах Кам'янець-Подільської обл.

У повоєнні роки ситуація ускладнилася тим, що нові органи влади УРСР ще більше посилювали боротьбу проти повстанців. Для боротьби залучалися відділи НКВС-НКДБ, частини радянської армії, винищувальні батальйони, партійно-комсомольський актив. В січні–квітні 1946 р. було здійснено військову блокаду області, в результаті якої більшість відділів УПА навесні так і не відновили своєї діяльності й змушені були трансформуватися в збройне підпілля ОУН.

Підпілля ОУН Кам'янець-Подільської і Вінницької обл. з 1942 р. підпорядковувалася Краєвому проводу ОУН Осередньо-Східних українських земель з центром у Києві. В результаті чергової реорганізації в 1944–1945 рр. ці області ввійшли до Подільського краю ОУН, що об'єднав Чортківський, Бережанський, Тернопільський і Кам'янець-Подільський

окружні проводи ОУН. Організований Кам'янець-Подільським окружним проводом ОУН зв'язок здійснювався через Вінницький, Віньковецький, Дунаєвецький, Кам'янець-Подільський надрайонні проводи і далі – у сусідню Тернопільську обл. до окружного проводу.

Для нейтралізації повстанського руху органи МДБ-МВС організовували збройні операції у лісах та населених пунктах, в ході яких супротивники зазнавали чималих людських втрат. З метою дискредетації повстанців репресивно-каральні органи формували із завербованих підпільників та офіцерів спецслужб “легендовані” проводи ОУН, які здійснювали провокації як в середовищі підпільників, так і цивільного населення.

Результати дослідження дозволяють проаналізувати регіональні особливості визвольного руху середини ХХ ст., зокрема на центрально-східному Поділлі в 40–50-х рр., яке було безпосередньо пов'язане зі збройним підпіллям Волині та Тернопільщини. Більшість членів Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН були вихідцями із західного регіону України й мали досвід організаційної та вишкільно-виховної роботи. Натомість в Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському, Віньковецькому і Вінницькому надрайонних проводах поряд із ними працювали місцеві активісти–підпільники; серед них були й вихідці із центрального регіону України.

Ключові слова: Поділля, ОУН, УПА, похідні групи, пропагандивна діяльність, нацистська адміністрація, радянські партизани.

SUMMARY

Solovei V.O. The activity of pidpillia of the OUN in the Central-Eastern part of Podillia (1941-1953). – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 07.00.01 – “History of Ukraine”. – Ukrainian Institute of

Ukrainian Studies I. Krypiakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2018.

Ukrainian liberation movement in the central-eastern Podillia of the middle of the XX century continued the traditions of the national-democratic revolution of 1917–1921, the insurrectional movement of the 20's and early 1930's. Despite the defeat of the revolution, the nationally conscious part of the population did not lose hope for the revival of national statehood, the defeat of the Soviet totalitarian regime. The OUN provided tried to use the Soviet-German confrontation at the beginning of World War II to weaken the opponents, spread the Ukrainian state-communal idea and to create a national army. In general, the stages of the liberation movement in the Podilia region can be separated: 1) July–November 1941 – the formation of Oun structures as a result of the organization of the OUN derivative groups; 2) November 1941 – February 1944 – formation and activity of the Kamianets-Podilskyi district and nadrayonyi provid OUN; coordination with the UPA departments (carried out raids from the southern Volhynia and Ternopil region) against anti-Nazi and anti-Soviet struggles; 3) March 1944 – July 1953 – armed-political confrontation with the Soviet totalitarian regime, liquidation by the forces the nationalist armed pidpillia.

In order to unite the national-patriotic forces, the OUN provided guided the derivative groups in the territory of the Reichscommissariat “Ukraine” in the summer of 1941. The South Derivative Group, moving through Ternopil – Proskuriv – Vinnytsia, left their activists to establish a nationalist pidpillia and to create the public self-government bodies. Kamianets-Podilskyi district provid of the OUN (b), formed in the autumn of 1941 in the village Kadyivka, Orininsky district, tried to build a network of OUN structures in Letychiv, Lyakhivtsy, Yarmolyntsi, Khmilnyk, Dashev, Gaisin, Nemyriv and others.

The organization of local centers largely corresponded to the structure of the OUN pidpillia and consisted of a village, district, district (subdistrict), region, and province, which were subordinated to a conductor who reported vertically upwards. However, in the complex socio-political, military conditions of the

German occupation, shortages of the staff, the structure of the OUN pidpillia was often simplified. By organizing the legal public bodies of self-government (district, city, village public administrations), members of the OUN tried to protect the social rights of the population and promoted the restoration of religious communities. The printed matter of the Kamianets-Podilskyi City Council, the Podolianin newspaper, and the OUN-controlled newspaper, Vinnytski Visti, propagated Ukrainian history and culture, criticized the Soviet legacy of collectivization and repression.

Trying to win its supporters in Podillia and the OUN (m), who organized the original Second (southern) group in August 1941, moving from Bukovina through Kamianets-Podilskyi to Vinnytsia. Attempts were made to initiate a dialogue with members of the OUN (b), in particular within the editorial office of the newspaper Vinnytsia News.

At the end of 1941 – in the beginning of 1942, in connection with the arrest of the members and sympathizers, the OUN Provid (b) changed the tactics of the struggle – passes into the pidpillia; on the contrary, Melnikovtsi are trying to continue their activities legally, without going into confrontation with the Nazi administration. The second conference of the OUN (b) (March 1942) radicalized the pidpillia: it was decided to move to an armed struggle, secretly penetrating into the authorities and administration of the district police in Kamianets-Podilskyi and educational institutions in Chemerivtsi. At the same time, they were co-organizers of the mass public-cultural unions “Prosvita”.

The armed conflicts with the Nazis in March-April 1943 on Polissia and northern Volunia led to the departure of separate rebel units to the south of Volhynia, the northern regions of Kamianets-Podilskyi region. In the summer of 1943, the raids were organized of the UPA units in the Central-Eastern Podillia, which was a part of the MD 2 “Bogun”.

In 1943, the Ukrainian pidpillia was forced to oppose not only the Nazi authorities but also the Soviet partisans, which were mostly subdivisions of the NKVD. The first large-scale conflicts between UPA and partisans were recorded in

April–May 1943, when the detachments of S. Oleksenko and I. Shitov tried to break through Podillia and southern Volhynia, through the Shepetovka and Slavutsk forests, on the border of Belarus and Ukraine, where the logistical bases and aerodromes of the connection of O. Saburova were located. At the same time, there were cases of temporary agreements on neutrality, in particular with the Kamianets-Podilskiy partisan association of F. Mikhailova. In order to effectively confront the Soviet partisans and the Red Army in January–March 1944, the UPA's structure was reorganized, in which MD "Vinnitsa" was created, which was active in the Vinnitsia, southern and central regions of Kamianets-Podilskiyi oblast.

In the postwar years, the situation was complicated by the fact that the new authorities of the Ukrainian SSR intensified the struggle against the rebels. The NKVD–NKGB departments, parts of the Soviet Army, the fighter battalions, the party-Komsomol activists were involved in the fight. In January–April 1946 a military blockade of the region was carried out, as a result of which in the spring most of the departments of UPA did not resume their activities and were forced to transform into the armed pidpillia of the OUN.

Pidpillia OUN Kamianets-Podolskyi and Vinnitsa region from 1942 was subordinated to the Krayevyi Provid of OUN the Middle-East Ukrainian lands with a center in Kyiv. As a result of another reorganization in 1944–1945, these regions entered the Podilskiyi Territory of the OUN, which united Chortkiv, Berezhany, Ternopil and Kamianets-Podilskiyi districts. Ordinized by Kamianets-Podolskyi district provid OUN, the communication was carried out through the Vinnytsia, Vinkevetskii, Dunaevetsky, Kamianets-Podilskiyi nadrayonyi provid and further to the neighboring Ternopil region.

In order to neutralize the rebel movement, the members of MGB-MIA organized armed operations in the forests and settlements, during which the opponents suffered considerable human losses. In order to discredit the rebels, the repressive-punitive bodies formed from the recruited pidpinli and special service officers "legendary" OUN provid that provoked both pidpillia and civilian populations.

The results of the study allow us to analyze the regional features of the liberation movement in the middle of the XX century, in particular in the central-eastern Podillia in the 1940's and 1950's, which was directly related to the armed podillia of Volyn and Ternopil regions. The majority of members of the Kamianets-Podilskyi OUN District Branch were from the western region of Ukraine and had experience in organizational and educational work. Instead of this, in the Dunaevetsky, Kamianets-Podilskyi, Vinkevetsky and Vinnyts'kyi nadrayonyi provid the local activists – podillia workers worked with them; among them there were immigrants from the central region of Ukraine.

Key words: Podillia, OUN, UPA, marching groups, propaganda activities, nazi administration, soviet partisans.

Список публікацій:

I. Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. *Соловей В.* Діяльність Кам'янець-Подільського надрайонного проводу ОУН(б) в 1948–1952 рр. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha 4 – Nusle, 2017. Svazek 3. 4. vydání. S. 35–41.
2. *Соловей В.* Вінницький надрайонний провід ОУН (б): структура, пропагандивні заходи (1949–1951). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. редкол. Іван Патер, упоряд. Любомир Хахула; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 229–237.
3. *Соловей В.* Діяльність похідних груп ОУН (б) у Кам'янець-Подільській області в 1941–1942 роках. *Військово-науковий вісник* / гол. ред. П. Ткачук. Львів: НАСВ, 2016. Вип. 26. С. 159–173.
4. *Соловей В.* Особливості етнокультурного та політичного життя на Поділлі в роки нацистської окупації. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук

- України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 9. С. 140–152.
5. *Соловей В.* Особливості соціально-економічного та культурно-освітнього життя на Поділлі в 1941 – 1944 рр. (за матеріалами місцевої періодики). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства* / відп. ред. М. М. Романюк, НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаник, НДІ пресознавства. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 189–202.
  6. *Соловей В.* Підпільні друкарні та схрони ОУН (б) на території Кам'янець-Подільської області (1948–1951). *Емінак: науковий щоквартальник* / гол. ред. О. Тригуб. Київ-Миколаїв, 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 4. С. 59–64.
  7. *Соловей В.* Рейди УПА на Поділлі в 1943 році. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк; Національна академія наук України України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 30: Український визвольний рух ХХ століття. С. 192–200.

II. Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. *Соловей В.* Діяльність Вінницького надрайонного проводу ОУН (б) в 1949–1951 рр. *IV Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу”* (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.) / За заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. Житомир: “Полісся”, 2016. С. 111–115.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	18
1.1. Стан наукової розробки теми.....	18
1.2. Джерельна база.....	25
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	29
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	36
2.1. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на Поділлі.....	36
2.2. Реорганізація оунівського підпілля в 1942–1943 рр.....	56
2.3. Формування відділів УПА і протистояння нацистській окупації в 1943–1944 рр.....	71
РОЗДІЛ 3. ПРОТИСТОЯННЯ УПА РАДЯНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ.....	80
3.1. Збройні сутички з радянськими партизанами 1943–1944 рр.....	80
3.2. Боротьба українського повстанського руху з радянським режимом у повоєнні роки.....	98
РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ ОУН 1944–1952 РР.....	104
4.1. Структура і склад Проводу.....	104
4.2. Особливості протистояння радянській системі.....	121
4.3. Ліквідація окружного проводу.....	164
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Архів УСБУ ХО – Архів Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області;
 Архів ЦДВР – Архів Центру досліджень визвольного руху;
 ВКП (б) – Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків);
 ВО – воєнна округа;
 ГВО – Генеральних воєнна округа;
 ГВШ – Головний військовий штаб;
 ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України;
 ДАВіО – Державний архів Вінницької області;
 ДАХО – Державний архів Хмельницької області;
 ЗУЗ – Західні українські землі;
 МВС – Міністерство внутрішніх справ [СРСР];
 МДБ – Міністерство державної безпеки [СРСР];
 НКВС – Народний Комісаріат внутрішніх справ [СРСР];
 НКДБ – Народний Комісаріат державної безпеки [СРСР];
 Обл. – область;
 ОСУЗ – Осередньо-східні українські землі;
 ОУН – Організація Українських Націоналістів;
 ОУН (б) – ОУН, очолювана С. Бандерою;
 ОУН (м) – ОУН, очолювана А. Мельником;
 ПЗУЗ – Північно-західні українські землі;
 ПівдСУЗ – Південно-східні українські землі ;
 ПівдСУЗ – Південно-Східні українські землі;
 ПівнСУЗ – Північно-Східні українські землі;
 ПК – Подільський Край;
 ПУН – Провід українських націоналістів;
 Р-н – район;
 СД – Служба безпеки райху [Німеччина];
 СП – Поліція безпеки райху [Німеччина];
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
 ТВ – Тактичний відтинок;
 УПА – Українська Повстанська Армія;
 УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;
 УШПР – Український Штаб Партизанського Руху;
 ЦК КП (б) У – Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України;
 ЧА – Червона армія [СРСР].

ВСТУП

Актуальність теми. З урахуванням нової джерельної бази та методологічних підходів є необхідність переосмислення подій Другої світової війни як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. Насамперед це стосується українського визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст. не лише у західному, але й центральному та східному регіонах держави. Осердям цього руху була Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія, які намагалися протистояти як нацистським окупантам, так і радянському тоталітарному режиму. На теренах центрально-східного Поділля (тогочасні Кам'янець-Подільська (з 1954 р. – Хмельницька) та Вінницька обл.) в липні–серпні 1941 р. учасники похідних груп ОУН створили підґрунтя для формування Кам'янець-Подільського окружного та надрайонних проводів ОУН, розгортання збройної боротьби відділів УПА Воєнної округи “Богун”, згодом УПА-Південь. У зв'язку з цим є потреба комплексного узагальнення визвольного руху на Поділлі, який в складних соціально-економічних і воєнно-політичних умовах продовжував боротьбу проти нацистського та радянського режимів, за незалежність України, соборність її земель. Позатим історичні праці, підготовлені українськими дослідниками, відтворюють лише певні аспекти діяльності націоналістичного підпілля в цьому регіоні. Отже, саме ці обставини визначають актуальність обраної теми.

Важливий науковий інтерес становить реконструкція форм і методів діяльності Подільського краю ОУН (створений наприкінці 1944 – на початку 1945 рр.), Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН (створений в 1941 р.), його надрайонних проводів – Білогірського, Чемеровецького, Ярмолинецького (діяли до 1945 р.), Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського, Проскурівського (діяли в 1941–1952 рр.), Віньковецького, Вінницького (діяли в 1949–1952 рр.), а також особливості підпільного ведення збройного опору відділів УПА (1943–1947 рр.). Документи підтверджують чималу

організаційну та матеріально-технічну допомогу, яку отримало місцеве націоналістичне підпілля від Карпатського та Львівського країв ОУН.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в Центрі дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в рамках планових науково-дослідних тем : “Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі” (номер державної реєстрації 0109U006867) та “Українсько-польські взаємини на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XXI ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри” (номер державної реєстрації 0115U007193).

Мета роботи – проаналізувати процес формування та функціонування підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі у 1941–1953 рр.

Завдання роботи випливає з її мети і передбачає:

- встановити стан наукової розробки теми та її джерельну базу;
- реконструювати діяльність похідних груп ОУН в 1941 р. щодо створення місцевих осередків організації;
- охарактеризувати зміну тактики оунівського підпілля щодо нацистської влади в 1942–1943 рр.;
- виокремити головні аспекти протистояння УПА нацистській адміністрації;
- дослідити особливості повстанської боротьби з радянськими партизанами;
- узагальнити практику збройної боротьби УПА з радянським режимом у повоєнні роки;
- розкрити структуру і склад Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН, підпорядкованих йому надрайонних проводів – Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського, Вінковецького, Вінницького;

- визначити напрями, форми і методи боротьби націоналістичного підпілля в протистоянні радянсько-партійній системі;
- показати заходи силових структур УРСР щодо ліквідації визвольного руху;

Об’єкт дослідження – український визвольний рух на центрально-східному Поділлі у 1941–1953 рр.

Предмет дослідження – форми і методи діяльності Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН (1941–1953), збройна боротьба відділів УПА (1943–1947) на теренах центрально-східного Поділля.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з липня 1941 р. до липня 1953 р. Вибір нижньої межі зумовлений утворенням учасниками похідних груп місцевих осередків ОУН в Кам’янець-Подільському, Проскурові, Вінниці. Верхня межа – ліквідація радянськими силовими структурами Кам’янець-Подільського окружного проводу, арештом нового провідника Василя Галаси-“Орлана”.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію центрально-східного (середньо-східного) Поділля (Кам’янець-Подільська, Вінницька обл.), які у 1942 р. на стадії формування підпорядковувалися Краєвому проводу ОУН Осередньо-Східних українських земель (ОСУЗ) з центром у Києві. З реорганізацією підпілля наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. Кам’янець-Подільська і Вінницька (разом з Тернопільською) обл. входили до Подільського краю ОУН. Таким чином, з 1945 р. територія Кам’янець-Подільського окружного проводу поширювалася на Білогірський, Чемеровецький, Ярмолинецький, Дунаєвецький, Кам’янець-Подільський, Проскурівський, а з 1949 р. Віньковецький, Вінницький р-ни. Назви населених пунктів та їхня приналежність подається згідно тодішнього адміністративно-територіального поділу.

Методологічною основою праці є принцип історизму та об’єктивності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукції, дедукції, структурно-системний, систематизації) та спеціально-історичні

(синхронний, діахронний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, біографічний, ретроспективний, періодизації, статистичний, історико-генетичний) методи дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження.

Уперше:

- комплексно узагальнено розвиток українського визвольного руху в центральньо-східному Поділлі в 1941–1953 рр.;
- розкрито військово-політичну діяльність похідних груп ОУН в 1941–1942 рр.;
- відтворено організацію рейдів відділів УПА з Волині та Тернопільщини в 1943–1946 рр.;
- показано переговорний процес провідників ОУН і УПА з командуванням Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання ім. Ф. Михайлова;
- до наукового обігу залучено архівні матеріали, які доповнюють картину суспільно-політичного життя в Кам'янець-Подільській та Вінницькій обл. у роки війни та повоєнний період.

Удосконалено:

- систему реконструкції кадрового складу Кам'янець-Подільського окружного проводу, Дунаєвецького, Вінницького, Віньковецького, Кам'янець-Подільського, Білогірського надрайонних проводів ОУН;
- характеристику підпільних друкарень ОУН та їх видавничо-пропагандивну роботу;

Отримали подальший розвиток:

- аналіз форм і методів боротьби карально-репресивних органів влади щодо ліквідації підпілля Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН;
- відомості про військово-політичних діячів, організаторів Кам'янець-Подільського окружного та надрайонних проводів ОУН.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні спеціальних та узагальнювальних праць з новітньої історії України періоду Другої світової війни, підготовці спецкурсів з історичного краєзнавства, тематичних музейних експозицій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовані на: II міжнародній конференції “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центрально-Східній Європі (XX – поч. XXI століття)” (Львів, 25 травня 2016 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)” (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.); Сьомих Ісаєвичівських читаннях “Культурна пам’ять України: європейський контекст” (Львів, 6–9 березня 2017 р.); V міжнародній науковій конференції “Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)” (Львів, 5–6 жовтня 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковано в 7 наукових статтях, з яких 5 в наукових фахових виданнях України, що належать до переліку ДАК Міністерства освіти і науки України, 1 опублікована закордоном.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження побудоване за проблемно-хронологічним принципом відповідно до мети і завдань. Робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (312 позицій), а також додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з них 185 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Стан наукової розробки теми

За сучасних суспільно-історичних умов тема українського визвольного руху у середині ХХ ст., зокрема діяльності Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, набула нового значення. Відкриття архівів радянських спецслужб дало можливість комплексно вивчати проблематику, яка неоднозначно сприймалася частиною населення на Сході та Півдні України. Це стосується і центрально-східного Поділля (Кам'янець-Подільська та Вінницька обл.), де український визвольний рух у добу Другої світової війни та повоєнні роки було висвітлено недостатньо, зокрема його регіональні аспекти.

Історіографію проблеми умовно поділено на чотири групи: емігрантську, радянську, сучасну українську (після 1991 р.) та зарубіжну. Першими дослідниками цієї доби в Україні стали її безпосередні учасники. Головна особливість періоду полягає у тому, що їй притаманний мемуарний характер та певна політична заангажованість. Роль похідних груп на східних теренах України досліджував Лев Шанковський, який у праці “Похідні групи ОУН (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр.)” [281] згадав про діяльність підпільників на Поділлі. Дмитро Андрієвський та Микола Сцібороський (члени ОУН під проводом А. Мельника) виклали основні засади ідеології націоналізму, які відстоювали та пропагували на сході України учасники похідних групи обох напрямків [179; 273].

Серед еміграційних видань, які лише поверхнево висвітлюють діяльність підпілля ОУН на Поділлі, відзначимо публікації Петра Содоля [261], Петра Мірчука [241], Миколи Лебеда [231], Анатолія Бедрія [180], які написані з використанням архівних матеріалів підпілля.

Наступну групу становлять праці істориків радянської доби, в яких героїзувалися дії каральних органів проти “українських буржуазних націоналістів”. Це в першу чергу виражалось в гострій критиці визвольного руху у вигляді історичних нарисів С. Даниленка (С. Карін), В. Бєляєва, Б. Стекляра, К. Дмитрука (К. Гальський) [182; 183; 205; 209; 211; 228; 280], які мали викликати у непідготовленого читача негативне ставлення до націоналістичного підпілля. Критично проаналізовано також донедавна засекречені видання для підготовки спецслужб, партійних працівників, в яких зазначалися методи та засоби боротьби з українським націоналізмом [275; 282].

Лише в період відродження незалежності України українські вчені дістали змогу опрацьовувати документи державних та відомчих архівів, спецфондів бібліотек і музеїв. Важливим етапом в розв’язанні проблеми ОУН і УПА стало створення в 1997 р. спеціальної Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА, яка працювала протягом семи років (1998–2004). Робоча група істориків була сформована в Інституті історії України НАН України на чолі з керівником С. Кульчицьким. За сім років роботи комісії було видано 28 книг (обсягом 5 819 сторінок або 293, 8 друкованих аркушів), які розкривають багато “білих плям” в історії ОУН і УПА. Підсумком вище згаданої роботи було видання в 2005 р. колективної монографії “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси” [246], в якій містяться деякі факти з повстанського руху на Поділлі. Керівник робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА С. Кульчицький зазначав: “Робоча група в своїх публікаціях постаралася донести до читачів інформацію про наявні в архівах документи з проблеми ОУН-УПА, про існуючі на цю тему публікації, про зміст листів, надісланих ветеранами, а також політичними і громадськими організаціями в органи державної влади і державного управління” [245].

Серед праць, які безпосередньо стосуються національно-визвольного руху на Поділлі, варто відзначити роботу Нестора Мизака і

Василя Горбатюка “За тебе, свята Україно. Кам’янець-Подільська обл. у визвольній боротьбі ОУН, УПА” [240], яка містить фактологічний матеріал про діяльність націоналістичного підпілля ОУН (Кам’янець-Подільський, Дунаєвецький, Віньковецький, Вінницький надрайонні проводи), склад проводів, біографічні довідки повстанців. Проте недоліком даної праці є занадто публіцистичний характер написання роботи, недотримання хронології і вузька джерельна база. Інша праця Н. Мизака присвячена агентурній роботі органів МДБ УРСР щодо ліквідації націоналістичного підпілля, щоправда в ній міститься мало даних про каральні операції на теренах Кам’янець-Подільської обл. [239]. Про відкриття оунівського схрону в с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. написав цей же автор, подавши інформацію про кількість націоналістичної літератури та місце, де приблизно вона була надрукована; детально описано й речі повстанців [238]. Діяльність Дунаєвецького проводу ОУН окремо досліджував Василь Горбатюк [295].

Важливий матеріал міститься в працях Юлії Польової, яка використовувала документи з архівів радянських спецслужб і вивчала діяльність Кам’янець-Подільського окружного проводу, зокрема його склад, територію поширення та ліквідацію [254]. В розвідках авторки є також біографічні статті, присвячені надрайонному провіднику Дунаєвецького і Вінницького надрайонного проводів ОУН Йосипу Демчуку [251] та учаснику Дунаєвецького проводу Івану Гаргату [253].

Важливу інформацію, хоча не завжди точну, містять краєзнавчі дослідження. Серед них варто відзначити працю Бориса Володимиріва про діяльність ОУН на Летичівщині, в якій вміщено фактологічний матеріал щодо діяльності учасників похідних груп, які прийшли до Летичева. Ним також було укладено поіменний список учасників Летичівського підпілля, які загинули від рук нацистів в перші роки Другої світової війни [194]. У краєзнавчій розвідці Івана Коломійця “ОУН-УПА на Вінниччині в роки боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу” [226] зазначено

важливі віхи націоналістичного руху на Вінниччині. Автор називає учасників похідних груп, що прийшли до Вінниці, вказує на політичне та моральне становище під нацистами, розповідає про створення осередків ОУН в різних районах області, особливість видання бандерівцями газети “Вінницькі вісті” тощо. В краєзнавчому напрямку працював Богдан Савка, який присвятив свою роботу діяльності ОУН на Чортківщині, Гусятинщині та Копичинеччині, проте залишив важливий матеріал про учасників Кам’янець-Подільського окружного проводу вихідці з якого здебільшого походили з Тернопільської обл. Такі свідчення є про Івана Ліщинського, Михайла Чернегу, Йосафата Лазорко, Івана Ковалевича, Михайла Пирого [259]. Важливу інформацію містить стаття Миколи Руцького “Діяльність ОУН і УПА на Славутчині” [258], в якій подано перелік боїв місцевих загонів УПА та поіменний список учасників підпілля в північних районах Кам’янець-Подільської обл.

Про рейди учасника Віньковецького надрайонного проводу ОУН на Київщину писав Володимир Даниленко [206]. Відомості про рух другої похідної групи ОУН (м), яка рухалася в напрямку на Білу Церкву через Кам’янець-Подільський – Вінницю залишили Андрій Дуда та Володимир Старик, які описали події в Кам’янці-Подільському, а також враження буковинців від побаченого. Автори звернули увагу на конфлікт серед учасників похідних груп ОУН (б) і ОУН (м), які майже одночасно ввійшли до міста [210]. Важливу пошукову роботу щодо діяльності похідних груп ОУН (б) здійснив Павло Хобот, який окреслив рух Південної похідної групи на східні терени України, зокрема Проскурів – Вінницю; детально розповів про діяльність деяких роїв, їх очільників та окремих учасників похідних груп [277]. Важливу інформацію про роль похідних груп та ідейно-політичні засади ОУН подав Олексій Ходанович [278; 279]. Окремі аспекти в діяльності похідних груп на Поділлі виокремив Анатолій Русначенко [257]. Інформація про діяльність ОУН в перші роки Другої світової війни містяться в праці Петра Слободянюка і Миколи Вавринчука [260].

Сергій Волянчук досліджував Подільський край ОУН та воєнну округу “Лисоня”, яка діяла на теренах Поділля, включаючи Тернопільську, Кам’янець-Подільську та Вінницьку обл. На основі широкого залучення джерел автору вдалося комплексно відтворити діяльність відділів УПА не тільки на Тернопільщині, але й її рейди на східне Поділля [195; 196; 197]. Володимир Мороз висвітлив особливості кадрового складу Подільського крайового проводу ОУН, його видавничу та редакційну діяльність, проте його дослідження обмежується тільки Тернопільською обл. [242]. Заходи влади щодо ліквідації Подільського крайового проводу ОУН подав Ігор Марчук [235].

Цінний фактологічний матеріал з історії ОУН і УПА в 1941–1943 рр. містять праці Івана Патриляка, який доволі часто посилається на такий регіон як Поділля. Автор комплексно розкриває проблему націоналістичного руху, важливої уваги привертає похідним групам, зокрема теренами Поділля, а також наводить приклади діяльності націоналістів у Кам’янець-Подільській та Вінницькій обл. в 1941–1942 р., звертає увагу на рейди УПА з Волині у північні райони Кам’янець-Подільської обл. в 1943 р. [249; 250].

Проаналізовано також публікації про видавничо-пропагандивну діяльність на теренах Кам’янець-Подільської обл. Зокрема Наталя Ніколаєва у праці “Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр.” [243] розкрила діяльність друкарні в с. П’ятничани Оринінського р-ну Кам’янець-Подільської обл., вказавши на оперативні заходи УМДБ щодо її ліквідації. Олександра Стасюк проаналізувала функціонування підпільних друкарень ОУН у повоєнні роки, вказала на структуру видавничо-технічної мережі, а також територію її поширення. Частково вказала за яким способом була облаштована та оснащена друкарня в с. П’ятничани [271]. На основі маловідомих джерел спецслужб діяльність органів радянської влади щодо ліквідації окремих друкарень ОУН розкрив Олександр Ішук [215; 216]. Певної уваги видавничій справі ОУН присвячено дослідження Олега Клименка “Бофони: грошові документи ОУН і УПА”

[187]. Особливостям побудови та функціонування криївок, бункерів, схронів присвятив увагу Михайло Паньків [247].

Костянтин Курилишин узагальнив діяльність української легальної преси під час нацистської окупації (1939–1944 рр.), зокрема, які виходили друком в Кам'янці-Подільському (“Подільський”), Проскурові (“Український голос”), Дунаївцях (“Дунаєвецькі вісті”) та Вінниці (“Вінницькі вісті”). Варто зауважити, що до редакції цих друкованих видань, як правило, входили представники ОУН (б) (“Подільський”, “Вінницькі вісті”) і ОУН (м) (“Український голос”) [229; 230].

Узагальнюючу інформацію містить фундаментальне видання “Реабілітовані історією”, що вміщає у собі тисячі справ осіб засуджених за участь в українському визвольному русі у Вінницькій та Кам'янець-Подільській обл. [285; 286; 287; 288; 289; 290; 291; 292; 293; 294].

Серед узагальнюючих праць для дослідження національно-визвольного руху на теренах Поділля варто відзначити праці Юрія Киричука, який вперше використав засекречені матеріали як українських, так і зарубіжних архівів [222]. Механізм функціонування репресивно-каральної системи щодо придушення повстанського руху на основі великої джерельної бази вперше висвітлив Іван Білас [184].

Важливе історичне значення з історії ОУН і УПА мають праці архівіста Анатолія Кентія, який вперше ввів до наукового обігу велику кількість джерел. Не оминули його праці і згадки про Подільський регіон, де рейдували перші загони УПА [217; 218; 219; 220; 221].

У роботі Василя Ільницького, у якій комплексно узагальнено діяльність Карпатського краю ОУН, містяться свідчення про відправку Калуським окружним проводом ОУН підпільників у Вінниччину та Київщину [213].

Протиборство ОУН та радянських спецслужб охарактеризували Дмитро Веденєєв та Геннадій Биструхін [189], Володимир В'ятрович [188]. Коротку інформацію про діяльність УПА в 1943–1946 рр. на широкій джерельній базі розкрив Олександр Вовк [192]. Особливості формування,

стратегію і тактику УПА досліджував Руслан Забілий [212; 304]. Хроніку найважливіших битв УПА проти німецьких окупантів відтворив Олександр Денищук [207]. Форми і методи діяльності ОУН серед населення реконструювали Володимир Ковальчук [223; 224], Володимир Дзьобак [208], Сергій Ткаченко [274] та ін. Важливі проблеми окупаційної політики Третього райху актуалізували Андрій Боляновський, Тарас Вінцовський, Сергій Гальчак, Євген Горбуров та Микола Шитюк [185; 186; 191; 198; 199; 200; 203].

Щоправда, у східному та південному регіонах України продовжують з'являтися публікації, в яких у дусі радянської доби критикувалася ідеологія та практика “українського буржуазного націоналізму” [181; 193].

До четвертої групи входять наукові праці зарубіжних істориків. Серед англomовних видань відзначимо працю американського історика Джона Армстронга, якому вперше серед зарубіжних істориків вдалося комплексно підійти до вивчення українського визвольного руху [309]. Важливої уваги заслуговує дослідження Пітера Аббота “Українські армії 1914–1955” [308], в якому коротко подано історію розвитку УПА з 1943 р. Серед сучасних англomовних досліджень виданих в Москві про український визвольний рух варто відзначити американського вченого Джеффри Бурдса, котрий показав боротьбу радянської агентури проти українських повстанців [311]. Вказану історіографію проблеми критично проаналізувала київська дослідниця Яна Примаченко [306].

Неоднозначно висвітлює характер українського визвольного руху сучасна польська історіографія. Насамперед виділимо працю Гжегожа Мотики “Українська партизанка. 1942–1960” [310], в якій хоча й не містяться конкретні дані про підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі, однак яка дає уявлення про масштаби збройної боротьби ОУН і УПА на Волині та Галичині, звідки організовувалися перші рейди в Кам'янець-Подільську і Вінницьку обл. Деякі фрагменти про діяльність радянських репресивних органів влади на Поділлі простежуються у статті

Збігнєва Пальського, присвяченій діяльності внутрішніх військ НКВС-МДБ-МВС [312].

Більшість репрезентантів сучасної російської історіографії, як правило, уникають розгляду українського визвольного руху на центрально-східному Поділлі. Щоправда, лише в роботі Олександра Гогуня “Сталінські командос. Українські партизанські формування, 1941–1944 р.” [201], яка вийшла в Москві в 2012 р. прослідковується генеза партизанського руху в Україні та наводяться приклади взаємин радянських партизан з українськими повстанцями на Поділлі.

Як бачимо, у працях зарубіжних істориків є недостатньо матеріалів з українських державних та відомчих архівів і лише спорадичні згадки про українське підпілля у Центральній та Східній Україні. Аналіз української історіографії підтверджує фрагментарність студій про підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі у 1941–1952 рр. У зв’язку з цим є потреба реконструювати структуру та діяльність Кам’янець-Подільського окружного та надрайонних проводів ОУН, виявити їх провідників.

1.2. Джерельна база

Джерельну основу праці складають різновидові документи, які умовно поділено на групи: документи органів влади та управління СРСР / УРСР; документи ОУН і УПА; спогади учасників та очевидців подій; матеріали владної та підпільної періодики. Значна частина з них зберігаються в архівах різних рівнів (галузевих, обласних, приватних).

Серед архівних матеріалів насамперед виділимо документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), в якому упорядковано колекцію документів з історії ОУН і УПА. Зокрема в архівах спецслужб збереглося багато як повстанських документів (фотографії, звіти, накази), так і органів державної безпеки (рапорти, матеріали оперативної розробки підпілля, доповідні записки). Серед них насамперед виокремимо фонд 13 “Колекція друкованих видань КДБ УРСР”, зокрема справу № 372 (Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності

“Організації українських націоналістів – ОУН і Української повстанської армії – УПА, методи і прийоми агентурної діяльності органів Державної Безпеки по ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1941–1954 рр.”) (103 томи), в якій містяться інструкції, розпорядження, звіти. Схожі документи містяться у справі № 376 (Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” та “Української повстанської армії – УПА”) (88 томів).

Особливе значення мають архівно-кримінальні справи на керівників ОУН і УПА, зокрема фонд 5 “Кримінальні справи на nereабілітованих осіб”, в яких вміщені протоколи допитів учасників національно-визвольного руху на Поділлі. Наприклад, архівно-кримінальна справа № 67825 (8 томів) на Йосипа Демчука, Григорія Левка, Григорія Триндяка, учасників Дунаєвецького та Вінницького надрайонних проводів ОУН. Справа № 44374 (4 томи) на Михайла Крісу, учасника Віньковецького надрайонного проводу ОУН, справа № 67580 (3 томи) на Івана Гаргата, учасника Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН. У фонді 6 “Кримінальні справи на реабілітованих осіб” містяться протоколи допитів Петра Дужого (справа № 72362-ФП), Мефодія Павлишина та Тимофія Семчишина (справа № 74327-ФП).

При написанні дисертації використано документи з архіву Управління Служби безпеки України в Хмельницькій обл. (Архів УСБУ ХО), зокрема фонд 6 “Кримінальні справи на nereабілітованих осіб”. У цьому фонді міститься кримінальна справа № 1434 (12 томів) на керівника Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН Хому Мартюка та Кам’янець-Подільського надрайонного проводу Івана Ліщинського та ін. У фонді 5 “Кримінальні справи на реабілітованих осіб” зібрано протоколи допитів учасників визвольного руху, жителів Кам’янець-Подільської обл. (Серафима Басмата, Анатолія Сухого, Михайла Буртняка та ін.).

Доповнюють дослідження документи Державного архіву Вінницької області (ДАВіО), зокрема фонду Р-6023 “Колекція фільтраційних, слідчих та наглядових справ переданих СБУ у Вінницькій області, 1918 – 1999 рр.”, в якому знаходяться архівно-кримінальні справи на учасників підпілля ОУН в різні роки на Вінниччині (Петра Зеленого, Петра Приймака, Михайла Гриценюка).

У Державному архіві Хмельницької обл. (ДАХО) було опрацьовано фонди, в яких зберігаються документи періоду нацистського окупаційного режиму. Серед них: фонд 1941 “Підпільні організації і партизанські формування Хмельницької обл. в період Великої Вітчизняної війни”; фонд 418 “Кам’янець-Подільський гебітскомісаріат”; фонд 1186 “Організація українських націоналістів (ОУН)”; фонд 421 “Сільськогосподарська Українська допоміжна управа Поділля”.

В архіві Центру дослідження визвольного руху у м. Львові (Архів ЦДВР) опрацьовано маловідомі документи ОУН і УПА, зокрема із фонду 71, які містять матеріали, знайдені в 2014 році в бідоні поблизу с. Кадіївці (неподалік Кам’янця-Подільського).

Важливу цінність становлять опубліковані документи ОУН і УПА, насамперед у фундаментальному виданні “Літопис Української Повстанської Армії”, який був започаткований ще в 1975 р. у Канаді і носить назву основної серії. Наприклад, його 24-й том “Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946” [87] подає друковані офіційні документи ОУН, політичні статті, списки повстанців, які загинули на Поділлі. Не менш важливі відомості містяться також в інших томах цього видання [84; 85; 86; 88; 89; 90; 91].

В 1995 р. в Києві була започаткована нова серія “Літопису УПА”, в якій у 8-у томі “Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946” подано повстанські документи відділів УПА, які діяли на території Славутського, Шепетівського р-нів Кам’янець-Подільської обл. [82]. Цінними також стали матеріали томів, в яких реконструйовано діяльність

націоналістичного підпілля на території Центрально-Східної та Південної України [74] та воєнної округи УПА “Лисоня” [76]. Узагальнено також звіти про діяльність повстанських відділів і підпілля ОУН на території Кам’янець-Подільської обл., які надруковано в 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 15, 16-у томах цієї серії [75; 77; 78; 79; 80; 81; 83; 72; 73].

Проаналізовано також документи про агітаційно-пропагандистську діяльність похідних груп ОУН, рейди УПА з Волині та Тернопілля на центрально-східне Поділля, які опублікував Інститут історії України НАН України [94; 95; 96; 97; 98; 99; 100; 101] та Володимир Сергійчук [102; 103; 102].

В археографічних збірниках Хмельницької обл. висвітлюється становище населення в період нацистського та сталінського режимів, операції радянських партизан, проте документи, які розкривають боротьбу ОУН і УПА, майже відсутні [67; 70; 92]. Окремі сюжети про націоналістичне підпілля розкриває збірник документів, який присвячений Кам’янець-Подільському партизанському з’єднанню ім. Ф. Михайлова [69]. Уривки з кримінальних справ Й. Демчука, П. Приймака, Г. Левка та інших повстанських активістів подано в збірнику присвяченому національно-визвольного руху на Вінниччині 40–50-х років ХХ ст., упорядниками яких стали Василь Гурин, Константин Завальнюк та ін. [68]. Критично проаналізовано також матеріали двотомника “Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны” (голова редколегії, керівник Федерального архівного агентства Росії, доктор історичних наук Андрій Артизов) [105; 106], в якому подано трофейні документи ОУН і УПА, вилучені радянськими спецслужбами. В останні роки у Російській Федерації вказана тематика подається виключно крізь призму боротьби із “бандерівським” рухом.

Спогади учасників та очевидців подій дозволяють об’єктивніше реконструювати особисте сприйняття складних суспільно-політичне подій воєнної доби. Зокрема Микола Климишин згадує про пересування та

дислокації Північної похідної групи, застосування системи паролей та конспірації [172]. Вишкільно-пропагандивні акції Південної похідної групи (Тернопіль – Проскурів) описав Зиновій Матла [175]. Вказані спогади, зокрема про життя і побут повстанців, їхні зустрічі з населенням Волочиська, Фельштина, Проскурова, Вінниці доповнює керівник підгрупи “А-1” Південної похідної групи Микола Чарторийський, [178]. Непорозуміння між похідними групами ОУН бандерівського і мельниківського крила аналізує Зиновій Книш [173]. Особливість розбудови мережі ОУН, творення міських управ на Вінниччині охарактеризував військовий референт Євген Алетіяно-Попівський [170].

Марія Савчин описує операцію щодо захоплення її чоловіка, полковника УПА Василя Галаси (с. Ямпіль Білогірського р-ну Кам’янець-Подільської обл.) легендованим Кам’янець-Подільським окружним проводом ОУН [176]. Василь Галаса залишив свідчення про влаштовану йому засідку легендованим окружним провідником М. Качановським в 1953 р. [171].

За матеріалами україномовної преси “Подільянин” (Кам’янець-Подільський, 1941–1944; Орган Міської Управи, Орган Кам’янець-Подільського окружного комісаріату), “Український голос” (Проскурів, 1941–1944; Орган Окружної Управи та Управи міста), “Вінницькі вісті” (Вінниця, 1941–1944), “Дунаєвецькі вісті”, згодом “Урядові Дунаєвецькі вісті” (Дунаївці, 1941–1944; Орган Окружної Управи) реконструйовано особливості соціально-економічного та культурно-освітнього життя краю.

Отже, проаналізована різновидова джерельна база дозволяє об’єктивно відтворити суспільно-політичні процеси та перебіг визвольної боротьби в регіоні, зокрема діяльність Кам’янець-Подільського окружного та надрайонних проводів ОУН, окремих відділів УПА.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Проблема українського визвольного руху, діяльності Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії повинна

комплексно узагальнюватися насамперед на регіональному рівні, що дасть можливість створити синтетичні колективні роботи, присвячені боротьбі українського народу проти нацистського та радянського тоталітарних режимів, за державність України, соборність її земель. При цьому особливо важливо показати спадкоємність (і об'єктивність) визвольного руху середини ХХ ст. у Центральній частині України з ідеями Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Це також необхідно для відновлення національної / історичної пам'яті, значна частина носіїв якої була репресована радянською каральною системою у 30–50-х рр. ХХ ст.

У дисертації автор використовує поняття “національна пам'ять” як своєрідний феномен суспільної свідомості, селективно збережена нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які мали вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі та цивілізаційні досягнення, та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому [233, с. 117]. На історичну пам'ять українського народу вплинула її регіональна модель, яка розвивалася в складній історичній ретроспективі, тому ставлення до проблеми ОУН і УПА в різних регіонах України було донедавна діаметрально різним. Це пояснюється насамперед впливами на українців радянської спадщини, представників інших національних груп (насамперед росіян) та їхніх національних культур, які ототожнюють себе не з Україною, а зі своєю етнічною батьківщиною [233, с. 119]. Не секрет, що багаторічна боротьба ОУН і УПА з радянською тоталітарною системою супроводжувалася антигуманними методами Кремля, російсько-радянської пропаганди, коли сторона, яка перемогла, пропагандистськими засобами й тотальним переписуванням (замовчуванням) історії створювала вигідну для себе інтерпретацію подій, глорифікуючи радянське минуле й усіяко демонізуючи противника [189, с. 466], зокрема визвольні рухи в Україні та Балтиці, що потрібно розглядати як створення наукового та суспільного дискурсів, що

мали обслуговувати історичне минуле та політику правлячої компартійної влади СРСР/УРСР.

У ході висвітлення даної теми використано синонімічні терміни “український визвольний рух”, “збройне підпілля ОУН”, “українське підпілля”, а для бойових формувань – “Українська Повстанська Армія”, “боївка ОУН”, які вживаються у наукових виданнях, публіцистиці, мас-медіа. Термін “український визвольний рух”, що в востаннє десятиліття активно використовується в історичній літературі, нині є вже об’єктом юриспруденції України. Як відомо, Указ Президента України “Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті” від 28 січня 2010 р. увів у правове поле держави термін “український визвольний рух ХХ ст.” і ствердив, що діячі ОУН і вояки УПА є учасниками боротьби за незалежність України в ХХ ст. Указ В. Ющенка також зобов’язав Міністерство освіти і науки України, Український інститут національної пам’яті, Національну академію наук України об’єктивно досліджувати та популяризувати боротьбу за незалежність України в ХХ ст. [299]. І якщо визвольний рух в західному регіоні України уже має достатню історіографічну та археографічну бази, то вивчення цієї проблеми у центральному, східному та південному регіонах України потребує нового переосмислення, пошуку документів і матеріалів у відомчих архівах, частина яких ще донедавна була засекречена і неупорядкована.

Дослідження визвольного руху на Поділлі здійснено на основі принципів історизму, об’єктивності, достовірності, соціального підходу, багатофакторності, системності. Принцип історизму допоміг здійснити хронологічну реконструкцію суспільно-політичних подій в їх історичних взаємозв’язках. При цьому було використано насамперед перевірену інформацію, що допомогло уникнути штучної заідеологізованості, спрощеності, кон’юктурності. Цей принцип дав можливість заглибитися в реалії того часу та комплексно проаналізувати складові визвольного руху, простежити еволюцію боротьби від пасивних до активних дій, ставлення

населення як до влади, так і до учасників визвольного руху, значну частину якого складала вихідці із західного регіону України.

Водночас дотримувався принципу об'єктивності, котрий передбачав сприйняття джерела як об'єктивної реальності з неупередженим науковим підходом до подій Другої світової війни та повоєнного десятиліття. Критична оцінка наукового доробку авторів різних поколінь з України та зарубіжжя дала змогу відійти від неупередженого ставлення, уникаючи перебільшень, перебільшень, намагання пристосувати факти під певну наукову позицію.

Принцип достовірності допоміг у відтворенні тільки реальних даних та подій позбавлених фальсифікацій, які при залученні всього комплексу інформації дають можливість відтворити складну картину визвольного руху на Поділлі, умов його функціонування під час нацистської окупації та утвердження радянського тоталітарного режиму.

Важливу роль відіграв принцип соціального підходу, що допомогло позбавитися від міфологізації історичних подій, протиставлення загальнолюдських ідеалів та цінностей. Цей підхід особливо важливий тоді, коли потрібно аналізувати певні звіти, накази, політичні програми, конкретну діяльність повстанців та їхніх родин. Важливою складовою дослідження став також принцип багатфакторності, який полягав в узагальненні об'єктивних та суб'єктивних чинників (воєнних подій, явищ, процесів), що впливали на перебіг етнополітичного протистояння у роки Другої світової війни. Системний принцип вимагав досліджувати об'єкт як частину єдиного цілого із узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Вказаний принцип дозволяв охарактеризувати роль і місце ОУН і УПА в суспільно-політичних процесах та воєнному протистоянні на Поділлі, узагальнити підступну політику тоталітарної влади наприкінці Другої світової війни та повоєнні роки.

Для розв'язання дослідницьких завдань було використано декілька груп методів: світоглядні, загальнонаукові (аналіз, синтез, індукції, дедукції, структурно-системний, систематизації) та спеціально-історичні (синхронний,

діахронний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, біографічний, ретроспективний, періодизації, статистичний, історико-генетичний).

Насамперед використано метод діалектичного вивчення історичного процесу. Завдяки синергетичному методу з'явилася можливість знайти альтернативу вибору шляхів суспільно-політичного розвитку. Наприклад, цей метод допомагає зрозуміти взаємовідносини між командуванням УПА та радянськими партизанами, котрі прагнули на основі взаємопримирення кожна досягти власних цілей.

Загальнонаукові методи допомогли подати складні процеси національно-визвольного руху на Поділлі як цілісне явище. Метод аналізу допоміг визначити особливості розбудови ОУН і УПА на різних етапах визвольної боротьби, а синтез – підведенню підсумків щодо характеру та регіональних особливостей визвольного руху; методи індукції та дедукції забезпечили безперервний перехід від поодиноких подій пов'язаних із повстанським рухом на Поділлі до загальних – у складі інших відділів УПА.

Метод систематизації допоміг упорядкувати інформацію пов'язану із визвольним рухом, подати матеріал у логічній послідовності, детально проаналізувавши досліджувані події та явища. Структурно-системний метод дозволив виділити об'єкт дослідження та вивчити його в межах раціонального пізнання, уникаючи тенденційності інтерпретації емпіричного матеріалу (документів ОУН, УПА, центральних органів влади СРСР, спогадів учасників та очевидців подій, офіційної статистики, преси).

У дослідженні використано спеціально-історичні методи. Завдяки синхронному – реконструйовувалися бойові дії у 1941–1953 рр. одночасно на різних частинах фронту, діахронний метод дозволив розкрити основний зміст участі ОУН і УПА у визвольному русі на Поділлі, показати специфіку цього руху, його розвиток, форми, зміст та зміни, які відбувалися у суспільно-політичному житті та збройному протистоянні.

Порівняльно-історичний метод допоміг порівняти воєнно-політичні події, які відбувалися на Поділлі та інших регіонах означеного періоду. Проблемно-хронологічний метод дав змогу послідовно відтворити у часі генезу розвитку визвольного руху та його вплив на суспільно-політичне життя центрально-східного Поділля, перебіг військово-політичного протистояння у роки Другої світової війни та повоєнне десятиліття.

Біографічний метод допоміг проаналізувати кількісний склад кадрового керівництва ОУН та відділів УПА, а також визначити внесок окремих діячів у визвольний рух на Поділлі. Застосування ретроспективного методу дозволило з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності розвитку повстанського руху на Поділлі. Зроблено спробу зіставити статистичні дані, які пов'язані із чисельністю підпілля в різні етапи боротьби, що неможливо було б здійснити без методу математичної обробки матеріалів.

Історико-генетичний метод уможливив послідовно розкрити зміни, що відбувалися у визвольному русі, закладеному ще попередніми військовими формуваннями 20–30-х рр., до початків формування підрозділів ОУН і УПА на Поділлі. Використаний історико-типологічний метод дав змогу виявляти різні за змістом та авторством різновидові опубліковані та неопубліковані документи, які стосуються однієї події, однак вирізняються результатами, умовами походження.

Аналіз наукового доробку вчених пов'язаних з вивченням даного періоду свідчить про стабільний науковий інтерес до проблем Другої світової війни, особливостей визвольного руху, аналізу політики тоталітарних держав. Водночас кожному із періодів історіографії властива залежність від історичних та політичних умов життя, світогляду авторів, що інколи породжувала тенденційність в аналізі проблеми. Історіографічний аналіз виявив недостатню кількість праць регіонального характеру, які би ґрунтувалися на критичному аналізі відомчих архівів та спогадів учасників події, супротивних сторін, зокрема щодо розкриття проблеми визвольного

руху на Поділлі в 40–50-х рр. ХХ ст. Принципи історизму, об'єктивності, достовірності, соціального підходу допомогли детальніше і рельєфніше реконструювати основні складові визвольного руху.

Отже, викладені у роботі історичний наратив та висновки стали результатом комплексного аналізу суспільно-політичних передумов та наслідків визвольного руху на Поділлі у середині ХХ ст. Розділи дисертації побудовано за проблемно-хронологічним методом і відбивають структурно головні елементи теми.

РОЗДІЛ 2.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на Поділлі

На думку багатьох дослідників похідні групи ОУН бандерівського спрямування починають формуватися восени 1939 р., після приєднання Радянським Союзом Галичини та Волині. Оунівці намагалися встановити зв'язки з опозиційно налаштованими до влади громадянами, колишніми учасниками та очевидцями Української революції 1917–1921 рр. Водночас створювалися спеціальні законспіровані структури ОУН (б), головне завдання яких полягало у збиранні інформації про соціально-економічне становище та суспільно-політичне життя населення УРСР.

Похідні групи організував Підготовчий штаб (Роман Шухевич, Василь Кук, Зиновій Матла, Микола Павлишин, Микола Лемик-Сенишин та ін.), головне завдання якого полягало в ідейному вихованні та матеріально-технічній підготовці учасників цих груп. Заняття проводилися не тільки із військового вишколу, але і вивчення соціального середовища – настрою, життя та побуту населення східного регіону України. Зокрем Т. Семчишин вимагав від учасників знання інструкції “Про діяльність ОУН під час війни” [277, с. 157, 159]. Підготовча робота включала вишкіл відділів – пропагандивного, організаційного, військового, виховного, служби безпеки та ін. [175, с. 4].

Діяльність похідних груп повинна була розпочатися з моменту нападу Німеччини на Радянський Союз і діяти від імені проголошеного ОУН (б) у Львові 30 червня 1941 р. “Акту відновлення української держави” [17, арк. 80 зв.]. У ті ж дні розпочато формування чотирьох похідних груп ОУН (б). Перша група – “Північ” (складалася з 21 рою, очолював групу Д. Мирон), проходила через Ковель – Луцьк – Рівне – Житомир – Київ. Друга група – “Центр” (складалася з 18 роїв з М. Лемиком) мала просуватися через Львів –

Тернопіль – Проскурів – Вінницю – Фастів – Київ – Полтаву на Харків. Третя група – “Південь” (складалася з 14 роїв на чолі із З. Матлою та Т. Семчишиним) рухалася через Дрогобич – Стрий – Проскурів – Вінницю – Дніпропетровськ і далі на Донбас, Крим і Одесу. Саме ця група мала стати основою для організації підпільної діяльності на південному сході та півдні України. І, нарешті, четверта група – мала рухатися із території Румунії разом із батальйоном “Роланд” територією України із Румунії [250, с. 119].

Захоплений радянськими спецслужбами в 1944 р. керівник Штабу Південної похідної групи ОУН (б) Т. Семчишин-“Річка” назвав такі завдання групи: “1. Захопити всі керівні пости місцевих органів самоуправління окупованої України, а також Дону і Краснодарського краю в свої руки, або поставити на чолі останніх підібраних нами ворожих до радянської влади осіб; 2. Створити на вказаній вище території потужні націоналістичні організації, для чого слід було зайнятися масовим вербуванням до лав ОУН націоналістично налаштованих радянських громадян; 3. Серед населення окупованих областей України проводити активну антирадянську агітацію. Все це зводилося фактично до одного головного завдання – показати німецькій владі, що населення окупованих областей України, начебто, цілковито підтримує організацію українських націоналістів і створений нею уряд, і змусити Німеччину визнати Львівський уряд законним представником українського народу, у противному випадку через масові оунівські організації продовжити активну націоналістичну діяльність, спрямовану на досягнення цілі” [17, арк. 80 зв.].

Південна похідна група вирушила на Схід 30 червня 1941 р. Перехід кордону відбувався через річку Сян, здебільшого вночі, протягом тижня [277, с. 160]. Маршрут пролягав через Самбір, Стрий, Рогатин, Золочів, Тернопіль до Проскурова [175, с. 9]. 8 липня 1941 р. Південна похідна група знаходилася в Добрянах неподалік Стрия в кількості 286 людей, оформлених в 29 похідних роїв. Кожен рій об’єднував приблизно 10–12 осіб [105, с. 217]. Далі рух мав відбуватися через Рогатин до Тернополя, куди перші рої

прибули близько 11 липня [104, с. 44]. Згодом, саме тут відбулася реорганізація групи, яку проводив Т. Семчишин. Зокрема було перегруповано рої М. Козака, С. Куцика, Ю. Кручового, С. Васечки, М. Сидора [104, с. 47]. Далі шлях націоналістів пролягав до через Підволочиськ – Волочиськ до Проскурова.

17 липня Південна похідна група біля Підволочиська форсувала р. Збруч. Учасниця походу згодом поділилася своїми спогадами про життя населення, яке сповна на собі відчуло політику радянської, а згодом німецької адміністрації: “Їдемо далі кінями, люде нас вітають щиро. З початку здержано, беруть нас за німців, що вміють говорити по-українськи, і звідси та здержаність і холодність. Та коли переконуються, що ми такі самі українці, як і вони, то гостинності й щирості нема меж” [107, с. 239]. Приблизно 19 липня 1941 р. оунівці підійшли до Проскурова [104, с. 48], де її учасники розташувалися в кількох хатах на вулиці О. Пушкіна. Відразу ж проведено серед населення бесіди, в яких роз’яснено ціль приходу підпільників [178, с. 141]. Після одноденного відпочинку рої вирушили двома різними шляхами у напрямку Вінниці, куди дісталися до 24 липня [104, с. 45–46]. Перша похідна група рухалася за напрямком Проскурів – ДЕРЕЖНЯ – Кальна – Згарок – Волковинці – Гришки – Луки Барські – Бальковці – Людовка – Пултовці – Вінниця. Друга група вирушила за маршрутом: Проскурів – Меджибож – Летичів – Вербка – Дяковці – Селище – Зарванці – Вінниця [104, с. 49].

Окремі рої груп були зашифровані певними літерами: А, Г, К, С, Л. Нагадаємо, що внаслідок реорганізації роїв, яка проходила в Тернополі кожен з них мав свій шифр, наприклад рій М. Козака – К 1, С. Куцика – С 1, Ю. Кручового – Г 2, С. Васечки – К 3, М. Сидора – А 1. Існували у складі Південної похідної групи і три чисто жіночі рої у складі А. Регей (Г 14), І. Левицької або Г. Максимець (Г 13) та О. Патроник (Г 2) [277, с. 162].

Поступово розгорталася структура Південної похідної групи. На допитах НКВС про неї розповів уже згаданий Т. Семчишин: “Кожна похідна

група, згідно з інструкцією Проводу, мала: провідника, штаб групи і секретаря-машиністку. Штаб групи складався з чотирьох осіб: помічника провідника групи з усіх питань, що стосувалися діяльності групи, – “трасовий”; Персонального референта, який завідував розстановкою оунівських кадрів і призначенням ройових; Референта зв’язку – відповідав за стан зв’язку штабу групи з роями й іншими похідними групами; Господарського референта – займався забезпеченням штабу групи продуктами харчування й грошовими засобами. Периферію похідних груп складали рої, які мали від 5 до 12 оунівців кожен, таких роїв в похідній групі до моменту її виходу було 15–16, загальною кількістю до 200 чоловік” [17, арк. 81]. Крім того, при штабі кожної групи був спеціальний представник Головного проводу ОУН, котрий по закінченню походу мав повноваження призначати провід крайових та обласних організацій створених із учасників похідних груп. Таким представником був Зиновій Матла-“Святослав Вовк”, який прибув у групу із Краківського проводу [17, арк. 82]. Основу територіальної будови ОУН (б) складали станиці. 25–35 станиць формували район, який одночасно був адміністративним районом. Округ (надрайон) охоплював 3–5 районів, 10–15 округів складали область. 7–10 областей формували край, який підлягав провідникові. Кожну організаційну одиницю очолював провідник, який звітував по вертикалі вгору [257, с. 22].

Для системи безпеки і кращої конспірації існувала система паролів. Загальний пароль для всіх Похідних груп звучав так: запитання – “Куди Бог провадить?”, відповідь – “Там де стовпи небо підпирають” [172, с. 319]. Кожна Похідна група мала свій власний пароль зв’язку. Наприклад, для роїв Південної похідної групи зі штабом групи: запитання – “Як Ваша слава?”, відповідь – “Козацька кривава” [277, с. 163]. Вивчалися таємні інструкції та шифрування: “Шифри, числові й значкові, забрали багато часу на їх вивчення; шифрові ключі були до тої степені комбіновані й трудні, що ніколи ворог не міг їх відшифрувати” [176, с. 102], – згадував М. Сидор-Чарторийський. Завдяки комбінаціям паролей, позначок та шифрів вдавалося

залишати інформацію руху групам котрі йшли позаду. Кожен рій мав з собою крейду чи олівець певного кольору і на підступах до міста мав робити умовні позначення на стінах будинків, парканах, дорожніх знаках, мостах, стовпах тощо. Третя похідна група іменувалася літерою “Г” [17, арк. 82 зв.]. Кожен рій вказував дану літеру, номер рою та маршрут. Місце зупинки позначалося буквою, номером і стрілкою спрямованою донизу [18, арк. 50 зв.]. Групи мали теж свої окремі розпізнавальні кольори, зокрема Південна – чорну розпізнавальну стрічку, яка мала бути непомітно вшитою на грудях, шапці чи ремені підпільника [175, с. 7].

У референта зв’язку Південної похідної групи були у підпорядкуванні 10 велосипедистів, які підтримували зв’язок між групою та роями [18, арк. 50 зв.]. Рух відбувався здебільшого велосипедами та підводами, оскільки так легше було долати великі простори. “Сотні кілометрів треба було пройти, або проїхати підводами по українських степах і при тому перенести, або перевезти харчі, самостійницьку літературу, зброю, муніцію”, – відзначав військовий історик діаспори Л. Шанковський [281, с. 10]. Майже в кожному селі було організовано спільні збори громадян, на яких виступали кращі оратори [175, с. 11]. За словами Т. Семчишина, коли Південна похідна група опинилася на східних теренах України населення зустрічало їх недовірливо, приймаючи за переодягнених у цивільний одяг німців, які чудово володіли українською мовою. Рухаючись по визначеному маршруту учасники роїв проводили мітинги, засідання, вибори місцевих органів влади. Крім того запроваджувалася активна діяльність зі створення підпільних оунівських організацій, в ряди яких активно вербували місцевих жителів, переважно з інтелігенції. На чолі таких організацій ставали учасники ОУН – “західняки” [17, арк. 85 зв.–86]. Цікаві дані залишив учасник групи М. Сидор-Чарторийський, котрий рухаючись через Летичів, Меджибіж до Вінниці, розсилав по навколишнім населеним пунктам Хмільника, Вовковинців, Козачків, Констянтинова членів своєї групи. Вони влаштовували збори та організовували громадське самоуправління містечка чи села. Майже в

кожному селі скликалися віча, на яких обиралися сільський голова, міліціонери [178, с. 142–143].

Згодом на допиті радянських спецслужб військовий референт Південної похідної групи ОУН (б) М. Павлишин-“Лісовський” зізнався, що заданий маршрут його групи було поділено на шість ділянок, в яких залишалися діяти учасники походу: “ 1. Біля міста Стрий, звідки в міста Станислав, Дрогобич, Львів направлено 15 чоловік оунівців; 2. У місто Тернопіль, де залишено декілька оунівців, кількості не пам’ятаю; 3. У місті Проскурові, в Кам’янець-Подільський направлено 1 рій, на Одесу – 1 рій і в Проскурові залишено 1 рій; 4. У місті Вінниця, звідки 2–3 оунівця пішли на Одесу і Житомир, 1 рій залишено у Вінниці” [18, арк. 52 зв., 53]. Підтвердженням цих слів свідчить документ, в якому вказано, що в Проскурові від Третьої групи відділився рій К-1, який через Скалат, попрямував на Кам’янець-Подільський, до місця розташування обласного проводу ОУН (б) [104, с. 48]. В Проскурові залишився рій з братами Михайлом і Олександром Петриками [257, с. 24].

Члени похідних груп, переходячи Збруч, на зборах “проголошували українську державність”, створювали місцеву владу з міліцією в Житомирській, Київській, Вінницькій, Кам’янець-Подільській обл. Наприклад, 19 липня 1941 р. в Кам’янець-Подільському уже існувала обласна виконавча ОУН [257, с. 25]. Тому не дивно, що рій К-1, який очолював Козак Микола, прибувши до Кам’янця-Подільського 21 липня, зустрів у місті представників ОУН (б) [104, с. 65]. 29 липня 1941 р. її членам вдалося провести засідання Кам’янець-Подільської обласної виконавчої ОУН, на засіданні якої зазначалося, що нацисти заборонили їм займатися пропагандою: друкувати націоналістичні гасла, видавати обласну газету. Стверджено, що головне завдання гітлерівців – зібрати хліб з полів. Позитивно німецька влада поставилася лише до створення міліції у Кам’янець-Подільській обл. і облаштування Обласної Управи. Обласну виконавчу ОУН в Кам’янець-Подільській обл. очолив провідник

Микола Козак. До Обласної Управи ввійшли: Микола Козак, Денис Притуляк, Олег Лисяк, Теодозій Охримович, Микола Фриз, Остап Голуб'як, Богдан Лотоцький, Богдан Цуприк, Михайло Побережник, Володимир Біланюк, Лев Сваричевський. Новосформована міліція складалася з обласного команданта Володимира Зброжика, його заступника – Карасевича (місцевого), секретаря – Кліма Роснецького; персонального і муштрового референта – Якова Щегрина [104, с. 53–54].

30 липня відбулося ще одне засідання Кам'янець-Подільської обласної езекутиви ОУН, на якому було подано звіт щодо співпраці з німецькою владою. Виявилось, що німці ніяким чином не хочуть співпрацювати з бандерівцями, сприймаючи їх як просту робочу силу, завдання якої – працювати, а не політикувати. Тому на засіданні було вирішено поширювати свій вплив на всі райони Кам'янець-Подільської обл.; з німцями діяти обережно і вступати у переговори тільки тоді, коли будуть результати роботи. На другому поверсі обласного адмінбудинку члени езекутиви зайняли три кімнати, де напівлегально проводили реєстрацію симпатиків ОУН (б), координували роботу з районним активом (для кожного району заведено зошит та течку для звітів) [107, с. 313]. Водночас наказали перегрупувати рої в інші райони області – рій з Сатанова до Чорного Острову, рій з Чемеровець до Городка [257, с. 26]. Таким чином на кінець липня 1941 р. в області працювало 63 члени ОУН (б) [257, с. 25].

Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН зосереджувався неподалік Кам'янець-Подільського в с. Кадіївці Оринінського р-ну. Туди восени 1941 р. прибув окружний провідник Зенон Голуб'як-“Борис” проживав в квартирі мешканця села І. Яцентюка. Разом із ним діяв і керівник Чемеровецького надрайонного проводу Анатолій Рак-“Хмара”. В Кадіївцях знаходилася станиця ОУН, її очолив Данило Слюсар, старостою сільської управи був Микола Семенюк, а згодом Петро Щербатий [240, с. 116]. У групі “Хмари” діяли підпільники: “Дуб”, “Ярема”, “Лінкар”, “Карась”, “Калина”. Серед місцевих жителів с. Кадіївці у підпорядкуванні

Анатолія Рака були: Броніслава Заїнчовська-“Хвиля”, Микола Слюсар-“Андрій”, Семен Ковальчук, Арсеній Бурейко, Арсеній Латюк-“Зоря” [49, арк. 9 зв.]. В с. Фридрівці (тепер Залісся Перше) також була станиця, її очолював Іван Червятюк. В його розпорядженні були всі зв’язкові, а в обов’язки входило забезпечення продуктами та житлом підпільників. Зв’язкових у Фридрівцях було троє: Микола Мандзюк, Василь Нижник-“Аркадій” та Марія Чорна-“Ягода”. Наприклад, Марія Чорна була зв’язковою не тільки у Фридрівцях, але й Кадіївцях, Заліссі, Новосілці, Ориніні, Чернокозинцях. Неодноразово відносила дорученні пакети потрібним людям [49, арк. 12 зв.].

Багато молодих людей, в тому числі з Кадіївців, навчалося у Кам’янець-Подільському інституту народної освіти. В стінах інституту почала активно діяти група ОУН, котра налічувала близько 15 осіб. Туди входили: Іван Трембицький, Олексій Смолінський, Броніслава Заїнчовська-“Хвиля” Василь Громик, Надія Сазанська [240, с. 117]. Члени ОУН діяли і в Кам’янець-Подільському сільськогосподарському інституті на ветеринарному факультеті, де провідником юнацтва з листопада 1942 р. був Микола Слюсар-“Андрій”. З лютого 1943 р. він разом Василем Слюсарем-“Богданом” займалися створенням групи ОУН в сільськогосподарському інституті [49, арк. 1].

З початком радянсько-німецької війни на території м. Ляхівці (нині смт Білогір’я) Ляховецького р-ну Кам’янець-Подільської обл. в серпні 1941 р. було організовано осередок ОУН, який слугував організацією влади на місцях. Його засновником став Іван Хваленко-Дурановський, уродженець с. Вишгородок Лановецького р-ну Тернопільської обл. Він працював на посаді зівудуючого відділом народної освіти Ляховецького р-ну. У своїй діяльності прагнув виховувати молоде покоління в українському дусі, проводив бесіди з педагогами і дітьми щодо практичної роботи, виступав на зібраннях, на яких аргументував важливість будувати власну Українську державу [45, арк. 283]. Іван одразу приступив до підбору членів ОУН. Ним були завербовані

Іван Зіневич (уродженець ст. Скібнево Кам'янець-Подільської обл.); Йосиф Валігура (уродженець м. Ляхівці); Іван Жилюк (уродженець с. Старики); Андрій Башук (уродженець с. Жижниківці Ляховецького р-ну Кам'янець-Подільської обл.); Антон Назаров та ін. [45, арк. 285–287]. Частину націоналістичної літератури підпільники отримували із Кременця. З метою її розмноження І. Хваленко-Дурановським було створено власну типографію в м. Ляхівці. Вся друкована література потрапляла до рук Івана Зіневича, який поширював її по селах Ляховецького р-ну через Жилюка, Валігуру, Назарова. Типографія приймала замовлення від проводу ОУН на друк націоналістичних брошур та літератури для поширення в Кременці та Вінниці [45, арк. 282–283].

В місті Летичеві, що неподалік Проскурова, було організовано районний та окружний осередки ОУН. Ймовірно, що учасники похідної групи були у місті з липня 1941 р. За свідченням учасника тих подій В. Вовкодава у с. Сахни (тепер у складі Летичівської сільської ради) Летичівського р-ну прибули члени ОУН (б) В. Зубенко-“Холодний” (справжнє ім'я Василь Шиманський) та Казпрук котрі почали налагоджувати громадське життя села. Схожа ситуація була і в інших містечках і селах (Вовковинці, Козачки, Меджибожі, Лисогірці), де було обрано старосту села, міліцію тощо. Після проведення місцевих зборів та облаштування життя бандерівці перейшли до пропагандивних методів боротьби, насамперед друкували листівки. Головним осередком роботи оунівців була тютюнова фабрика, що забезпечувала тютюном німецьку армію. Керував нею Іван Козаченко, за сприяння якого туди влаштувалися місцеві підпільники Василь Мазур, Яків Заверуха, Іван Ходко. Працівники фабрики мали спеціальні “аусвайси” і могли по роботі безперешкодно пресуватися Кам'янець-Подільською та Вінницькою обл., поширюючи листівки в Деражнянському, Проскурівському, Летичівському, Ярмолинецькому р-нах Кам'янець-Подільської обл. Часто на листівках можна було зустріти такі заклики: “Не підкоряйтеся гітлерівцям і їх прихвосням німцям, які

мобілізують і вивозять вас, ваших людей на голодну смерть до Німеччини!”, “Український народ! Бери в руки зброю, бо це єдиний шлях до твоєї волі!”. Папером і шрифтом учасників ОУН забезпечував окружний староста Іван Очківський, в розпорядженні якого були Деражнянський, Летичівський та Меджибіжський р-ни. Крім паперу Іван Очківський, Володимир Зубенко та Олена Матвіїва видавали людям фальшиві документи та “аусвайсами”, таємно перевозили зброю та вибухівку, забезпечували продуктами харчування членів похідних груп. Лінія зв'язку Летичівської сітки ОУН проходила по лінії: Володимир Зубенко-“Холодний” (провідник Летичівського надрайонного проводу) – Ніненко (працівник освіти) – М. Козак-“Смок” (обласний провідник в Кам'янець-Подільській обл.) [194, с. 9–22].

У місті Ярмолинці, з учасників похідних груп, в липні-серпні 1941 р. було сформовано осередок ОУН. На жаль не відомі імена цих учасників, а тільки псевда: “Железняк” та Андрій Павук-“Петренко”. “Железняку” вдалося згуртувати навколо себе симпатиків ОУН та проводити серед них націоналістичні бесіди. Одна з таких відбулася приблизно в серпні 1941 р. на квартирі директора Ярмолинецької школи А. Бучинського, де були присутні близько семи осіб. Керівниками ОУН в Ярмолинцях, ймовірно, були спочатку “Петренко”, згодом В. Захарчук, за різними даними до організації входило близько 20 осіб: В. Захарчук, Сидорчук, В. Головчук (бургомістр окружної управи), А. Бучинський (директор школи м. Ярмолинці), Ф. Ковбасюк (помічник начальника поліції), Г. Левицький, Дронг (секретар школи), С. Луговий, П. Онуфрійчук, В. Богач (секретар управи), Г. Никитюк (директор артілі), Перепелиця (директор МТС), І. Ткачук (помічник начальника поліції), П. Ішук (секретар біржі праці), Штундюк (старший агроном), С. Горецький (секретар народної освіти), В. Міщинський (бухгалтер інспектор окружного сільськогосподарського відділу), Петренко (інструктор по клубам). Серед перерахованих осіб видно, що склад Ярмолинецького ОУН був дуже строкатим, що давало можливість її членам

проникати в середину адміністративного апарату нацистської влади. Так, в 1942 р. у Ярмолинцях було утворено Український комітет, завданням якого була діяльність судового характеру. Так, декільком жителям міста повернено житло, відібране радянською владою [34, арк. 7–12]. Серед членів ОУН варто назвати Г. Левицького, інспектора бюджету Ярмолинецької окружної управи, син священника, працював у школі викладаючи історію України, друкувався у місцевій газеті “Вірним шляхом”, де відстоював позиції українства. С. Горецький працював секретарем народної освіти, мав можливість часто їздити по школах району, в яких проводив бесіди з вчителями, щодо виховання дітей в українському дусі, даючи настанови щодо виключення з програми навчання все, що було пов’язане з радянською владою. І. Ковальчук працював вчителем в селі Куява (нині Соснівка) Ярмолинецького р-ну, де за сприяння І. Ковальчука, П. Кравченко та його дружини Тамари була утворена молодіжна сітка ОУН (розігнана нацистами в 1943 р.). В селі часто відбувалися зустрічі учнів 8-10 класів на яких зачитувалися вірші, вивчалися вірші українською мовою. П. Кравченко разом із місцевим жителем І. Куцим, який працював водієм, відвідували Західну Україну, звідки П. Кравченко привозив різну націоналістичну літературу [34, арк. 14–15, 47, 283–284].

Підпільна організація ОУН почала діяти в с. Крупець Берездівського р-ну, неподалік правого берегу р. Горинь. Її засновником був учитель математики Іван Олійник, який у 1940–1941 рр. проживав у Луцьку. Повернувшись у Крупець він разом із членами похідних груп створив націоналістичну групу “За Україну”, до якої ввійшли брат Дмитро і сестра Парасковія, В. Поліщук (колишній колгоспний агроном), М. Яцентюк (офіцер Червоної армії), В. Поліщук, Д. Ковалінський (працював у поліції в Славуті), С. Сосняк (сільський староста). За сприяння І. Олійника у Славуті було сформовано районну управу, керівництво якою прийняв учитель з с. Стриган Д. Матеюк. Вдалося також обрати старостами сіл прихильних до ОУН селян. Вибори, як правило, проходили на сільських зібраннях, де не

рідко звучали заклики про необхідність боротьби незалежну Україну, вивішувалися жовто-блакитні прапори з тризубами; під час таких заходів підпільники інколи роздавали людям колгоспну худобу та землю [258, с. 124–125].

У 1942 рр. група “За Україну” (збільшилася до 20 членів) підтримувала зв’язок з Луцьком та Рівним, звідки надходила націоналістична література. Щоб не викликати підозри у нацистів у Крупці та Славуті було відкрито два магазини, де продавали самі необхідні речі (мило, цукор, сірники, гребінці, зубні щітки). Це давало змогу підпільникам виходити на зв’язок, влаштовувати зустрічі. Створено також спеціальні конспіративні квартири у Крупці, власниками яких були Г. Ковалінський та В. Поліщук [258, с. 124–125]. Чимало уваги приділялося збору медикаментів, боєприпасів, бинтів, взуття, одягу, військового обмундирування, а також звільненню військовополонених, яких розміщували у мешканців Крупця. З метою організації диверсій збиралися дані про дислокацію гітлерівських військ. За підтримки керівника Славутської районної управи Д. Матеюка вдалося попередити мешканців міста про облави гітлерівців з метою вивезення молоді на роботу до Німеччини. Взимку 1941–1942 рр. завдяки відчайдушним акціям члена ОУН Д. Ковалінського вдалося звільнити арештованих українських юнаків, яких влада відправляла рити окопи за Дніпро [302].

Чимало прихильників ОУН виявилось також у с. Киликиїв Берездівському р-ну, де підпільний осередок (20 осіб) створив Антон Гамула, котрий у 20-х рр. на Рівненщині вступив до лав ОУН, а в липні 1941 р. у складі похідних груп повернувся у рідне село [258, с. 126].

Члени похідних груп ОУН (б) намагалися творити нову вертикаль органів влади, яка передбачала створення міських та районних управ, а в колишніх повітових містах – окружних управ; на рівні сіл – громадських управ (включаючи голову, секретаря та п’ятьох членів). Очевидно такий підхід подобався місцевим жителям – селянам, вчителям, духовенству,

оскільки вони охоче збиралися на громадські зібрання для формування з місцевих українців органів сільської влади. Збори у с. Кривин зібрали 547 осіб, Лисичне – 285, Улашанівка – 148 осіб [92, с. 6].

Учасники похідних груп, перебравши на себе адміністративні повноваження, певний час ставали носіями національної ідеї, привчали населення до шанування української символіки (нашивок або пов'язок на рукавах). У кабінетах управ створювалися куточки з українськими символами, а на адміністративних будівлях вивішувалися національні прапори. У містах та районних центрах області творилися відділи української міліції, спеціальні міліцейські пункти (комендатури). Серед перших підрозділи української міліції створено у містечках Миньківці (комендант Назаров) та Смотрич (комендант Балацко) [260, с. 27, 41].

Вказані підрозділи не тільки організовували громадський порядок, але й пропагували націоналістичні ідеї. В одній з брошур ОУН “Пропагандивні постанови”, що поширювалася в Кам’янець-Подільської обл., зазначалося: “Ведемо пропаганду по своєму змісту різних ступенів: 1. Загально-революційну пропаганду для всіх працюючих мас України проти чужих імперіалізмів і колоніального визиску, зокрема на відтинку міст і робітництва під гаслами: свобода праці, соціальної справедливості і т.п. 2. Підготувати національно-патріотичну самостійницьку, поборницьку пропаганду для українського елемента. 3. Націоналістично-революційну програмову пропаганду з метою поширення націоналістичної ідеї на всі українські землі і серед усіх верств українського народу, щоб підготувати ґрунт для розросту організації, мобілізувати й політично активізувати маси, вишколити революційний актив” [64, арк. 14].

Одним з інструментів такої пропаганди була газета “Подільнин”, орган Кам’янець-Подільської міської управи (відповідальний редактором – Г. Кібець, а з 1942 р. – Ю. Кошельник, що приїхав з Проскурова) [230, с. 170–171]. На шпальтах часопису часто друкувалися історичні нариси, зокрема уривки з праць відомих львівських істориків: І. Крип’якевича

(“Історія України”) [119], М. Голубця (“Велика історія України”) [132]. Короткі історичні довідки про державотворчі традиції України від Київської Русі до Нових часів публікувалися під заголовком “Вивчаймо історію України” [119]. Окремі рубрики присвячувалися особливостям рідної мови, культури, народним традиціям. Пропагувалася патріотична українська поезія, зокрема Т. Шевченка (“Великий льох” [130], “Швачка” [132]); Л. Українки (“*Contra spem spero*” [127]). Піддавалася критиці радянська дійсність у вигляді карикатур на колгоспну дійсність, партійних керівників. Українські визвольні змагання репрезентувалися уривками з книг Ю. Горліс-Горського “*Ave dictator!*” [117], “Холодний Яр” [132]. Гострополітичними були кореспонденції та памфлети “Більшовицька зірда гасне” [120], “Безприкладні звірства енкаведистів” [122] та ін., які мали на меті прищепити любов до української історії та культури і нейтралізувати вплив комуністичної ідеології.

Паралельно члени Південної похідної групи ОУН (б) розгорнули свою діяльність наприкінці липня 1941 р. на Вінниччині. Водночас у Вінниці зупинилися учасники похідної групи “Центр” М. Лемика. Керували похідними групами у Кам’янець-Подільській та Вінницькій обл. члени обласного Проводу ОУН І. Дмитришин та Г. Пришляк-“Мікушко”. Рій Б. Левицького (10 осіб) розгорнув пропагандивну діяльність у Вінниці, Літині, Немирові, Калинівці, Хмільнику, де на зборах населення обиралися громади міст, а на честь проголошення Акту відновлення Української держави влаштовувалися свята державності. Рій під керівництвом Павлікевича влаштовував по селах громадські зібрання, вибирав місцеву владу – старост, міліціонерів. Деякі з них, а серед них рій на чолі з “Орестом” у складі І. Паньківа, К. Федора, Таращука та Стародуба залишилися для організаційної роботи на Вінниччині [226, с. 109–111].

За сприяння членів похідних груп у Вінниці було створено обласний провід ОУН (б). Роль обласного провідника короткочасно виконував у вересні-жовтні 1941 р. Лука Павлишин-“Вовк” [110]. Ймовірно, восени

1941 р. (за іншими даними у липні) його замінив до серпня 1942 р. Василь Яворів-“Бойко” зі Стрийщини. У серпні–листопаді 1942 р. на цій посаді працював Лев Дівик-“Левко” [257, с. 63–64]. До складу обласного проводу входив організаційний референт М. Козак-“Смок” (переведений з Кам’янець-Подільської обл.), референт СБ С. Янішевський-“Ярема” та військовий референт Є. Алетіано-Попівський-“Євген” [110]. За ініціативою членів похідних груп та обласного проводу розпочато творення місцевих осередків ОУН, до яких залучали патріотично налаштованих селян, представників інтелігенції. До одного з вінницьких осередків вступили М. Кузьмук, М. Климчук-“Хмара”, С. Соловей-“Залізник”. Члени похідних груп В. Коханьчук-“Дмитро Тимченко” та Р. Михайлюк-“Петро Думка” заініціювали формування оунівського осередку у с. Краснопілці. Розгорнули діяльність районні проводи у Дашеві, Гайсині, Калинівці, Немирові, Хмільнику, Літині, Козятині, Вороновиці, Турбові [226, с. 109–111]. Завдяки головному бухгалтеру Немирівської заготконтори Ф. Білотченко (родом з хутора що між Вінницею та Тивровом) вдалося організувати сітку симпатиків ОУН, налагодити матеріальну підтримку осередків підпілля у Києві та Львові (інколи щомісяця по 50 тис. крб) [170, с. 19]. Обласний політичний референт С. Килимник проводив переговори з різними групами українського населення, в тому числі з переселенцями зі сходу, яке прямувало через Вінницю. На одній з нарад він виголосив таку промову: “Чого ця огидна Москва лізе до нас, сунеться зі своєю остогидлою, задрипаною червоною ганчіркою. Ми за синьо-жовтий прапор, за тризуб святий життя своє віддамо й ворогові ніколи не здамося...” [170, с. 20–23]. Директор Хмільницької середньої школи Купрієвич погодився очолити провід ОУН Хмільницького р-ну. Районним, а згодом надрайонним провідником Калинівки призначено Лященка, редактора газети “Калинівські вісті”. Завдяки їм в Калинівці таємно надруковано підпільні видання: “Катехизму ОУН”, “Постанови Другого Великого Збору”, брошури патріотичних пісень. За дорученням обласного проводу Вінниччини та

крайового референта пропаганди Могили Лященко організував першу підпільну друкарню ОУН в області [170, с. 20–23].

Користувався популярністю серед населення часопис “Вінницькі вісті” (головний редактор В. Нофенко), до редакції якого входили члени ОУН (б). У газеті публікувалися матеріали патріотичного змісту, зокрема Є. Алетіяно-Попівського-“Євгена” “Рідна мова в церкві”, “Національне виховання в школі”, “Мій спогад про голодний 1933 р.” та ін. Редакція також стала місцем зберігання і поширення націоналістичної літератури, яка розвозилася по підпільних осередків [170, с. 26]. Втім, серед підпільників почали з’являтися люди, які намагалися використовувати політичну діяльність у власних цілях. Як згадують очевидці, “були й такі, що хотіли лише “десятини”, себто, лише повернення їм колишньої їх власности, щоб “хазяйнувати”. Їм “ніякої” України не треба було, а лише “десятини”, хай і під німецьким чоботом” [170, с. 18]. Серед них варто назвати голову Хмільницької обласної управи Чорнія, працівників Вінницької кримінальної поліції Мефодовського, Матківського, редактора “Калинівських вістей” Кукурудзу. Негативні відгуки у населення викликала діяльність бургомістра Вінниці, колишнього поміщика-дворянина Севастьянова, який привласнив 40 тис. крб, що були зібрані містянами для української молоді та газети “Вінницькі вісті”. Натомість бургомістр витратив кошти на допомогу біженцям-росіянам із Курщини, Вороніжчини, Сталінградщини [170, с. 18].

Налагодження громадського життя на теренах Поділля членам ОУН вдавалося вкрай важко, причиною чому було здеморалізоване місцеве населення. Член похідної групи Є. Стахів зауважив: у Кам’янець-Подільському справа ускладнювалася ще й тим, що місто за національним складом на 60% складалося з євреїв, 20% становили “помосковщені” українці, 10% – росіяни і лише 10% були “добрими українцями” [257, с. 25]. Про національну свідомість українців Поділля свідчить документ поліції безпеки (СД) Німеччини: “Українці Волині, з однієї сторони, і на Поділлі, з іншої, сильно відрізняються один від одного як за своїм духовним станом,

так і відношенням до подій, які відбуваються. ...Так, наприклад, комуністична діяльність в тій та іншій областях зовсім різна. На Волині активно діють банди і комуністичні елементи, в той час як на Поділлі неодноразово розкривалися змови, де таємно готувалося повстання. ... Те ж саме відбувається на Волині і Поділлі у питанні ставлення українців до українського національного руху. Можна встановити, що в давніших більшовицьких областях національне самоусвідомлення великою мірою було відхилене назад, так, що воно повністю сховалося в тіні комуністичних ідей. В той час як на Поділлі кожен раз вдавалося розкрити спроби до повстання, на Волині ще до цього часу повністю не вдалося розкрити національний рух опору” [96, с. 174].

В одному із документів ОУН (б) для Я. Стецька про заходи щодо створення державної адміністрації на території західних областей України зазначалося: “Останні свідчення із східних земель говорять, що українська державність проголошена також на теренах Вінницької і Кам’янець-Подільської обл., звільнених від московської окупації. Там також організується місцева адміністрація” [105, с. 386]. Так, у звіті за 23 липня 1941 р. підтверджувалося, що на східноукраїнських землях було поширена організаційна сітка ОУН (б); наприклад, у Кам’янці-Подільському організовано до 20 станиць (провідник слюсар Нарольський), у Вінниці – до 100 станиць [95, с. 336]. Така різниця очевидно пояснюється тим, що більшість похідних груп рухалися у напрямку на схід саме через Вінницю. Чисельність бандерівських похідних груп під час організації перших походів сягала 600–700 учасників, до 1 грудня 1941 р. їм вдалося відправити на східні терени від 1 до 1,5 тис. осіб [250, с. 122].

Мельниківське крило ОУН створило дві свої похідні групи, які рухаючись за лінією фронту створювали органи української адміністративної влади. Перша група мала через Львів і Рівне дійти до Житомира (очолював М. Сціборський), друга (південна) група (керував В. Стасів-“Чайка”) [281, с. 12] – мала йти з Буковини через Кам’янець-Подільський і Вінницю до

Білої Церкви [250, с. 118]. Організаційна структура ОУН (м) в умовах війни неодноразово мінялася, а тому приписи в інструкціях та наказах не завжди узгоджувалися. Найнижчою її одиницею вважалася ланка (3 особи), куди входили відділи: зв'язковий, військовий, суспільний. Далі йшла станиця (нараховувала 2–3 ланки), куш (входило 3–4 станиці), за ним підрайон (2–3 куші), до якого входили провідники – у військових справах, пропаганди та зв'язку. До складу району входило від 2–5 підрайонів включаючи військовий відділ, безпеки, пропаганди, відділи жіноцтва та у справах молоді. Надрайон складався з 3–4 районів. Декілька надрайонів формували цивільні оунівські округи. Найвищою ланкою був обласний провід, який включав 5 таких округів. Обласний провід підпорядковував відділи: організаційний, господарський, військовий, безпеки, пропаганди, суспільної опіки [296].

Друга група, що рухалася з Буковини, формувалася в основному з чернівецької молоді, котра втікала з-під румунської окупації. У Городенці мельниківці утворили Буковинський курінь, який 14 серпня 1941 р. вирушив у похід. 21 серпня, перетнувши Збруч, курінь попрямував через с. Оринін до Кам'янця-Подільського [210, с. 77], де розділився і двома різними напрямками попрямував до Вінниці. Похідна група, рухаючись подільським селами, бачила страшні наслідки радянського терору. За наказом ПУН, керівництво куреня залишало в селах кваліфіковані кадри – учителів, агрономів, спеціалістів різного профілю. У Кам'янець-Подільському місцеве населення привітно зустріло буковинців, про що згадував один із учасників походу: “Буковинці зі свого боку на знак вдячності тут же під відкритим зоряним небом поблизу кінотеатру ім. Чкалова дали кам'янчанам великий пропагандистський концерт” [210, с. 77–78]. Представники ОУН (м) також рекомендували своїх людей до місцевих адміністративних установ. Далі буковинці з міста попрямували двома колонами – на Дунаївці – Іванківці – Бар – Жмеринку – Браїлів – Вінницю, а також Ялтушків – Нову Ушицю – Стару Ушицю – Копайгород. Обидві групи мали зустрітися поблизу старого кладовища у Вінниці [210, с. 79].

По дорозі учасники Буковинського куреню зустрілися із членами похідних груп ОУН (б), які першими у Кам'янці-Подільському зайняли частину адміністративних структур міста. Бандерівці намагалися переконати членів куреня перейти на свій бік, що частково вдалося зробити (група чисельністю 25–30 чоловік на чолі з “Тимошем” і “Соколом” відгукнулися на пропозицію). Корній Товстюк, учасник Буковинського куреня так охарактеризував ситуацію: “Я б не сказав, що ця група ОУН (б) була сильніша нашої, але в тих була залізна дисципліна, а тому вони перетягли наших на свій бік. Вони підходили до всіх, але перетягти їм вдалося лише “Тимоша” і його групу” [210, с. 79]. Проте, група В. Стасіва-“Чайки” зуміла закріпитися в Проскурові й на Вінниччині [281, с. 12]. Мельниківцям вдалося сформувати підконтрольну управу у Проскурові (16 осіб, очолив М. Ліщинський), підпорядкувати редакцію місцевої газети, започаткувати просвітницькі заходи серед українців [250, с. 145; 260, с. 117]. За їх рекомендаціями місце старости Проскурівської окружної управи зайняв О. Маяровський, В. Ясінський став завідувачем обласного відділу народної освіти, В. Скипа – головою Проскурівського району, Т. Апанович – завідуючою Проскурівським відділом освіти і культури, І. Мостицький – начальником таємного відділу міліції, Д. Шаравський – начальником карного відділу міліції, а Зборовський – начальником паспортного відділу [240, с. 100].

Під контролем мельниківців працювала газета “Український голос”, орган управи міста Проскурова та окружної управи. Відповідальним редактором газети став М. Ліщинський, а начальним редактором – Ю. Кошельник [230, с. 421]. Газета працювала у схожому напрямку, що і “Подільнин”; у ній публікували біографії видатних письменників України – І. Нечуя-Левицького [145], П. Гулака-Артемівського [149], Т. Шевченка [152], хроніку українського культурного життя. До редакції надходила газета “Наступ” (Прага), націоналістична література зі Львова, яка через А. Бланковського поширювалася по всій Проскурівській окрузі [240, с. 101].

На Вінниччині мельниківці, які вчасно перейшли у підпілля, зуміли уникнути розправ німецької адміністрації. Буковинський курінь прибув до міста наприкінці серпня 1941 р. Одна його частина на чолі з П. Войновським попрямувала до Києва, інша – до обласного центру. Близько 200 людей намагалися налагодити національно-культурне життя, до якого прилучилися діячі ОУН (м): М. Феценко-Чопівський, І. Омелянович-Павленко (генерал-хорунжий Армії УНР), М. Качеровський, В. Серафимович, Г. Махулько-Горбацевич та ін. М. Качеровського обрали заступником голови обласної управи, В. Серафимовича – головою обласного відділу освіти, Г. Махулько-Горбацевич – заступником голови міської управи [226, с. 112–113]. За сприяння І. Омеляновича-Павленко було сформовано 109-й охоронний батальйон, який був підпорядкований німецькій поліції та діяв на Поділлі [186, с. 138]. Суспільно-політичну роботу серед вояків Буковинського куреня координував Юрій Андрук-“Буревій” [208, с. 82–83].

Як свідчать документи, взаємини між фракціями ОУН (б) і ОУН (м) на Вінниччині не були конфронтаційними, оскільки обидві групи намагалися співпрацювати в ході підготовки та поширення газети “Вінницькі вісті” [226, с. 113–114]. Її перший номер вийшов 31 серпня 1941 р. за сприяння керівника видавництва, співробітника редакції, члена ОУН (б) В. Нофенка [229, с. 126]. Незважаючи на це, на сторінках газет часто з’являлися статті членів ОУН (м): провідника обласної організації І. Голуба, професора Г. Махулько-Горбацевича, К. Коцюка. Вказана газета стала рупором поширення націоналістичних ідей, національної свідомості, вшанування історичних та народних традицій. Так, у статті “За душу народу” зазначалося: “Український національний рух – це політична сила, що існує й діє для створення нового життя, нової духовно-моральної і національно-політичної дійсності на українських землях...” [226, с. 114]. В перші місяці окупації, коли німецька влада ще заgravала з українською громадськістю, оунівцям вдавалося надрукувати статті провідних діячів національно-культурного та політичного життя: історико-краєзнавчий нарис К. Широцького “Минуле Подільської

землі”, біографічні статті про П. Орлика, С. Єфремова, М. Грушевського, М. Міхновського. Крім “Вінницьких вістей” налагоджено випуск інших газет і журналів: “Тижневик Барської округи”, “Козятинська газета”, “Гайсинські вісті”, “Літинські вісті”, “Калинівські вісті” [226, с. 114–115].

Українська інтелегенція намагалася відродити театральну-музичне життя. За сприяння акторів 1941 р. у Вінниці вдалося поставити оперні вистави: М. Лисенка “Наталка Полтавка” (13 вересня), С. Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм” (14 вересня), Г. Квітки-Основ’яненка “Сватання на Гончарівці” (21 вересня). Загалом за перше півріччя було організовано 165 вистав [226, с. 114–115]. 1 серпня 1941 р. відновив роботу кінотеатр “Палац” у Вінниці, де неодноразово ставилися популярні німецькі фільми: “Я обвинувачую”, “Інтермеццо”, “Повернення” [157]. Дослідники припускають, що за період липня–грудня 1941 р. ОУН (м) відправила на східні терени близько 850 осіб [250, с. 119]; крім того близько 1,5 тис. осіб діяло у складі Буковинського куреня, який становив основу другої (південної) похідної групи [210, с. 128].

Отже, завдяки діяльності цих похідних груп було закладено фундамент для розгортання націоналістичного підпілля у центральній-східній Поділлі, яке мало протидіяти злочинням нацистської окупації. Похідні групи, рухаючись на Східну і Південну Україну, намагалися розгорнути національно-просвітню діяльність серед місцевого населення, пропагуючи ідею відродження самостійно соборної України.

2.2. Реорганізація оунівського підпілля в 1942–1943 рр.

У 1942 р. найбільшою проблемою для українських національних сил став вибір оптимальної позиції щодо нацистської окупаційної влади, яка продемонструвала всю свою жорстокість. Розуміння, що треба діяти, а також пошук нової моделі поведінки наштовхнув обидві ОУН на взаємне протистояння. Між похідними групами обох фракцій одразу розгорнулася гостра конкурентна боротьба. Представники бандерівського крила намагалися

“спиняти в разі потреби силою, не вагатися і стріляти, бо “мельниківці” це зрадники ОУН” [173, с. 128]. Загострило ситуацію вбивство 30 серпня 1941 р. у Житомирі двох учасників ОУН (м) О. Сеника та М. Сціборського. Мельниківці одразу звинуватили у вбивстві бандерівців. Про це свідчили жорсткі нападки членів ОУН (б) на обох убитих лідерів ОУН (м) та звіти німецьких агентів, що стверджували: бандерівці поширювали в Києві листівки, виправдовуючи це вбивство. У таємних директивах Проводу ОУН (б) говорилося про недопущення членів ОУН (м) до Києва [308, с. 104–105]. В резолюції Великого зібрання Організації Українських Націоналістів зазначалося: “Мельниківців ми поборюємо як опортуністичну дрібно-міщанську політичну агентурну групу, що вносить розклад і диверсію в українське організоване життя в боротьбі за Соборну і Самостійну Українську державу. Боротьбу проти мельниківців ОУН проводить в площині політично-програмовій. Поборюючи в першу чергу мельниківську верхівку прагнемо відірвати від неї збаламучені здорові низи та втягнути їх у всеукраїнську визвольну боротьбу” [64, арк. 11].

На думку А. Кентія, з початком війни бандерівці “діяли активніше і ефективніше за своїх конкурентів; вони сміливо вступали в контакти з німецькими вояками і разом з ними пересувалися на автомашинах, залишаючи мельниківців позаду” [217, с. 239]. Траплялися випадки протидії мельниківців, коли у Проскуріві, членів ОУН (б) гестапо виловлювало за їхньої допомоги [104, с. 73], проте легально діяти в умовах нацистської окупації обом сторонам залишалось недовго. 14 серпня 1941 р. німецька влада повідомила, що група ОУН (б) інтенсивно проводить пропагандистську роботу під гаслами створення “незалежної і соборної Української держави” і формування “Української революційної армії”, що носить відкритий антинімецький характер [199, с. 131]. Діячів ОУН (м) гітлерівці не утискали, оскільки вважали їх політично недієздатними, а організацію розцінювали як протидію бандерівському крилу. Лише на початку листопада 1941 р. поліція

безпеки повідомляла, що група А. Мельника може бути небезпечною, якщо в боротьбі з бандерівцями її залишити без нагляду [309, с. 121].

Перші відчутні дії влади проти ОУН (б) проявилися в ході арештів бандерівців у листопаді 1941 р., під час відзначення 20-ої річниці боїв під Базаром. У ті дні у жалібних акціях взяло участь близько 40 тис. людей, зокрема у Кам'янці-Подільському, Радомишлі, Коростені. Наприклад, 25 листопада 1941 р. цю подію відзначали в Кам'янець-Подільському педінституті та жіночій гімназії. 30 листопада близько 5 тис. осіб стали учасниками походу в с. Куяві (нині Соснівка) Ярмолинецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. Гострих антинімецьких виступів зафіксовано не було, хоча спостерігалось піднесення національної свідомості українців, відновлення історичної пам'яті [257, с. 33]. В результаті проведеного владою розслідування багато членів ОУН (б) арештували в Базарі, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Полтаві. Айнзацкоманда Ц/5 25 листопада 1941 р., що знаходилася в Києві, наказала постам поліції безпеки і СД Райхскомісаріату "Україна" виловлювати і знищувати без суду членів ОУН (б): "Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтовного допиту таємно знищені як грабіжники..." [199, с. 131]. На місцях німецька поліція у зверненнях до українців почала негативно відгукуватися про оунівців: "Не вірте дурним молодикам, т. з. бандерівцям..., які впроваджують нелад і неспокій. Це є вороги Вашого народу, котрі помагають большевикам, а тим самим продовжують війну. Тільки їм Ви завдячуєте, що мусять бути прийняті суворі міри рівноваги супроти цивільного населення..." [199, с. 131].

Відтак оунівці змушені були перейти в підпілля. На Першій конференції ОУН (б), котра проходила у вересні–жовтні 1941 р. у районі Збоїща (Львів), перед бандерівцями стояло таке завдання: "1. Перебудувати ОУН і перевести основну її частину на нелегальне становище і нелегальні

форми роботи. 2. Не вступати з німцями в конфлікти і не вести відкрито проти німецької пропаганди. 3. Використовувати всі можливості легальної роботи, проникаючи в установи, організації та підприємства, в міста та робітничі центри” [244, с. 24]. Діяльність похідних груп мала припинитися у середині вересня 1941 р., часу перших арештів активістів ОУН (б), коли багато груп згорнули свою діяльність і повернулися на захід. Щоправда, траплялися випадки лояльного ставлення влади до націоналістів. Наприклад, в одному із звітів Південної похідної групи С. Сікори згадується, що у Кам’янець-Подільському шеф гестапо дозволив членам ОУН (б) покинути місто протягом 24 годин [217, с. 244]. Таким чином, національні органи управління в більшості були ліквідовані, а в грудні 1941 р. почалися масові арешти мельниківців і бандерівців в Київській, Житомирській, Вінницькій, Кам’янець-Подільській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській обл. [95, с. 572].

Водночас окупаційна влада намагалася мобілізувати працездатне населення для примусових робіт. Цим займалися спеціальні органи “арбайтеамти”, що вивчали господарсько-економічні можливості окупованих регіонів. Офіційно примусову працю в Райхскомісаріаті “Україна” почали застосовувати ще з серпня 1941 р. [92, с. 73]. Працездатне населення використовували для будівництва та ремонту доріг. За ухилення від праці особа підлягала штрафу в сумі 100 крб [169]. У зв’язку з руйнацією більшості млинів (приблизно 700) у Кам’янець-Подільській обл. на населення покладалося завдання за 3 місяці відремонтувати 12 державних і 40 громадських млинів, укомплектованих відповідним штатом фахівців і робітників [117]. Заготівля зернових також лягла важким тягарем на населення, що працювало: до кінця жовтня 1941 р. кожен селянин мав виконати хлібозаготівельний план щодо збору окремих культур (пшениці, жита, ячменю) [117]. Однак план виконання робіт із збирання зернових перевищував реальні можливості селянських родин, де відчувався брак чоловіків. Наприклад, по Кам’янець-Подільському округу зернових мало

бути зібрано тонн: Кам'янець-Подільський р-н – 37 712 (виконано 19 661, 60 %), Старо-Ушицький – 15 472 (виконано 9 074, 57,9 %), Оринінський – 17 636 (виконано 9 204, 52,2 %), Смотрицький – 28 004 (виконано 18 837, 67,3 %), Чемеровецький – 22 383 (виконано 10 823, 48,4 %). Вказані дані свідчать про те, що тільки у п'яти районах Кам'янець-Подільської обл. план було виконано лише на 57,4 % [66, арк. 22]. Колгоспну систему німецька влада не ліквідовувала, а трансформувала у т. зв. “загальні двори”, або “громадські господарства”, на чолі яких ставила лояльних керівників [198, с. 102–109].

У цей час великого розмаху набула кампанія з вивезення українського населення на роботу до Німеччини. Нацисти обіцяли людям безкоштовне житло та харчування, змальовували райське життя в німецьких містах. “Велика Німеччина дає вам заробіток, теплий притулок і регулярне достатнє харчування”, – ось такий заголовок можна було побачити у проскурівській газеті “Український голос” за 18 січня 1942 р. У часописі також зазначалося: “Кожен достане там роботу, за яку, крім безплатного мешкання і харчування одержуватимете заробітну плату від 40 до 80 пфенігів (від 4 до 8 крб)” [150]. Спочатку такі акції відправки населення до Німеччини були добровільними, а пізніше стали примусовими: часто на людей влаштовували облави, ловили їх на вулиці, під час сільськогосподарських робіт.

Наприкінці 1941 р. – на початку 1942 р. перед українським визвольним рухом постало питання пошуку моделі оптимальної поведінки щодо гітлерівців. Для ОУН (б) умови були дещо легшими порівняно з мельниківцями: в конфлікт з гітлерівцями вони вступили ще з літа 1941 р., тому в січні–лютому 1942 р. зуміли перегрупувати свої сили та налагодити підпільну роботу. Натомість ОУН (м) все ще намагалася налагодити діалог з німецькими структурами, що дало змогу членам її похідних груп закріпитися у Кам'янець-Подільській та Вінницькій обл., зокрема ввійти до цивільних адміністрацій у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Чемерівцях, Сатанові, Вінниці, Літині, Хмільнику, Гайсині, Немирові та ін.

Провід ОУН (б) на початку 1942 р. переходить у глибоке підпілля, прагнучи нелегально закріпити своїх людей в німецьких адміністраціях та мілітарних формуваннях. Таку діяльність зафіксували німецькі спецслужби. Наприклад, у січні 1942 р. поліція безпеки та СД відзначали: “ОУН була змушена якомога докладніше дізнатися про німецькі наміри, щоб до цього визначити власний метод роботи і тактику. Вона використала і використовує ще і сьогодні перекладачів-українців, які працюють у німецьких установах. Завдяки цьому ОУН має уявлення не лише про частину німецьких намірів, але також про практичні можливості їх реалізації” [96, с. 5–6]. Для бандерівського крила ОУН головною ціллю в 1942 р. стала “підготовка та накопичення сил, проникнення у всі сфери суспільного життя, розбудова організаційної мережі на всій території України та формування умов для створення підпільної армії” [96, с. 6]. Так, у донесенні Наркомату внутрішніх справ УРСР зазначалося, що групі ОУН під керівництвом С. Бандери у м. Вінниці та околицях вдалося поширити націоналістичні листівки, в яких відкрито закликалося населення до боротьби з німцями, звинувачуючи їх в розпуску ОУН, масових арештах в Києві, ув’язненні С. Бандери [97, с. 243]. Проте подальшому процесу закріплення українських позицій завадила німецька влада, котра у січні розпочала масові арешти. Як свідчать документи німецької адміністрації, багатьох членів ОУН (б), що проникали до місцевих адміністрацій та поліції, було арештовано в Кам’янці-Подільському, інших містах сходу України [250, с. 159].

Натомість ОУН під керівництвом А. Мельника намагалася змінити тактику: похідні групи на теренах Центральної та Східної України мали діяти обережно, не дратуючи гітлерівців. Від командування груп вимагали поводитися “поважно та солідно”, демонструючи враження серйозного партнера, на відміну від молодих амбітних бандерівських “юнаків” [96, с. 6].

Протягом зими 1941–1942 рр. гітлерівська адміністрація заарештувала чимало свідомих діячів національно-культурного руху. Тому цей період став початком реорганізації сил, тактичної діяльності та зміни програмних

положень. Перехід до підпільної діяльності змушував приховувати своє патріотичне спрямування, адже нацисти арештовували навіть тих, хто повертався із далекого Сибіру, розцінюючи їх як “небезпечний елемент” [300]. Складною залишалася ситуація в середині ОУН (б), де керівникам не завжди вдавалося зійтися у поглядах щодо тактики боротьби. Реалії життя, які відкрилися перед галичанами на східних теренах, примушували шукати порозуміння з місцевим населенням, яке не завжди сприймало націоналістичні ідеї. Після чергових дебатів частина членів прийшла до висновку, що насамперед потрібно: “1. Перейти в ідейно-програмній роботі до проголошення соціально-економічної і державотворчої політики; 2. Припинити популяризацію гасел, які принижують інші національності. Знайти основу для залучення неукраїнців до визвольного руху шляхом пропаганди рівності і співдружності всіх націй, які проживають в Україні; 3. Вести боротьбу не під гаслом “Самостійної України”, а звільнення території СРСР від більшовиків; 4. Посилити антинімецьку пропаганду і перейти до активніших форм боротьби проти німців; 5. Від створення організаційної мережі і зв’язків перейти до глибокої ідейно-політичної роботи” [208, с. 33–34]. Однак не всі члени ОУН були готові переглянути програмні положення організації, де все ще були присутні тоталітарні постулати та авторитаризм в управлінні.

Намагаючись нейтралізувати активність бандерівського підпілля гітлерівська влада провела навесні 1942 р. низку арештів членів та симпатиків ОУН на Вінниччині, Волині, Житомирщині. Як зазначалося у донесенні СД від 25 березня, стало відомо, що бандерівцям вдалося створити міцні організаційні сітку ОУН (б) у Вінницькій та Кам’янець-Подільській обл. [250, с. 162–163].

Навесні 1942 р. керівництво ОУН (м) намагалася змінити свою тактику щодо нацистських органів влади. Незважаючи на лояльність частини мельниківців щодо гітлерівців, останні зрозуміли, що некоординована діяльність обох груп ОУН є для них є загрозовою: “Стосунки між Бандерою

і Мельником зазнали подальшого загострення. Обидва рухи намагаються взаємно дискредитувати їх прихильників у різноманітних німецьких інстанціях. При цьому рух Мельника має в цьому перевагу, бо він ще не розглядається як цілком ворожа течія і через це може використовувати згадану діяльність з більшим успіхом” [96, с. 40–50]. З метою поширення підпільної діяльності та залучення до неї українського населення Провід ОУН (м) ухвалив: “Для виконання цього всього Центральне Керівництво рішило весною 1942 р. вивчити якнайдосконаліше терен на місцях, відбути ряд місцевих конференцій та завершити їх всеукраїнським з’їздом у Києві” [250, с. 165]. Перша велика конференція ОУН (м) відбулася 24–25 травня у Почаєві, на території Інспекторату ч. 2., в який входили території Волині, Полісся, частина Поділля. На ній були присутні члени Центрального керівництва ОУН (м), провід Інспекторату, представники всіх повітових організацій Інспекторату ч. 2. Основний зміст конференції було виголошено в трьох рефератах: ідеологічно-культурний, організаційно-тактичний та політичний. Згідно з ними ОУН мала будувати свою мережу як в “глиб” так і “вшир”. Суворі конспірація дозволила мельниківцям провести ще ряд менших зібрань влітку 1942 р.: в червні у Проскуріві, у липні – Полтаві, у серпні – Дніпропетровську. Щодо цього у німецьких документах згадувалося: “Під час дій проти нелегального руху Мельника в м. Києві арештовано 3 особи. Керівник пропаганди Кузьмик на допиті зізнався, що протягом цього року у Східній Україні відбулося три наради організації Мельника, а саме – в травні у м. Рівному чи в м. Луцьку, в червні – в м. Проскуріві, а 15.09.1942 р. – в м. Києві” [250, с. 165–166].

Намагалися також згуртувати свої структури ОУН (б), яка в березні 1942 р. провела в с. Новий Яричів під Львовом Другу конференцію за участю 10 осіб: М. Лебеда, Д. Мирона, І. Климів, В. Кука, Я. Старуха, З. Матли, Д. Клячківського, М. Турчмановича, Д. Маївського, М. Степаняка [2, арк. 33]. Насамперед розглянуто питання про суспільно-політичне становище в регіоні, підсумки роботи ОУН та удосконалення тактики її

роботи. Під час обговорення щодо внутрішньо-організаційного становища було зауважено, що націоналістична пропаганда на східних теренах України не завжди знаходила відгук у населення. Наголошувалося, що ОУН на сході сприймають як щось чуже, що немає жодного відношення до радянської України. Тому всім, хто керував націоналістичним підпіллям за Збручем, рекомендувалося пояснювати: український націоналізм зародився на Сході України під впливом М. Хвильового та інших [2, арк. 33–35]. Учасники конференції ухвалили: 1. Створити при Центральному Проводі і осередках офіцерські групи, які б могли швидко розгортати військові штаби; 2. Взяти на облік все військовозобов'язане населення, озброєння і спорядження; 3. Організувати структури для проведення мобілізації; 4. Здійснити підбір військових фахівців, в тому числі і не з українців без надання їм керівних посад; 5. Організувати вишколи офіцерського і рядового складу (з вишколом рядового почекати) [208, с. 45–46].

В німецьких донесеннях весни 1942 р. відзначалося про активізацію бандерівських збройних відділів: “Вже в травні вдалося встановити, що бандерівський рух серйозно займається організацією власних бандитських груп у західній частині України... Рух Бандери переходить до того, щоб здійснювати військовий вишкіл своїх членів і збирати їх час від часу на польові навчання, які проводяться в рамках націоналістичних банд” [250, с. 173]. До середини 1942 р. ОУН (б) зуміла стабілізувати свою організаційну структуру. На найвищому щаблі організації стояв Головний провід, якому підрядковувалися крайові проводи (ЗУЗ, ПЗУЗ, ОСУЗ, ПівдСУЗ). Крайовим проводам підпорядковувалися обласні проводи, а обласним – окружні. До складу окружних провідів входили надрайонні проводи. Надрайон складався з районів очолюваних районними ексекутивами. Район об'єднував 3–5 підрайонів, а підрайон з 3–5 кущів (ланок). Кущ (ланка) складався з 3–5 станиць, які діяли в селі, підприємстві тощо [250, с. 177]. Проте, варто зауважити, що така організаційна структура в умовах війни з гітлерівцями, а також враховуючи особливість регіону, часто не відповідала вимогам

Головного проводу і багато з перелічених структур взагалі не були створені. Діючи через церкву, просвітницькі організації, газети, що виходили на Поділлі, бандерівці, врешті-решт, зуміли завоювати певну прихильність у місцевого населення, яке ще не забуло сталінських репресій і не сприймало підступної нацистської пропаганди.

Як зазначалося в одному із німецьких документів, “Рух Бандери перейшов останнім часом щораз то більше до методів активної боротьби. Вже в травні було встановлено, що рух Бандери серйозно займався створенням бандитських груп, зокрема в Західній частині України. У червні 1942 р. встановлено існування їх банди також в околицях Кам’янця-Подільського” [227, с. 6–7]. В іншому донесенні німецької поліції безпеки в Україні за червень 1942 р. повідомлялося: “За звітний період становище серйозно погіршилося. Сьогоднішній стан характеризується двома основними рисами: А) бандерівський рух; Б) діяльність партизанів та банд. Обидва рухи мають єдину мету: підбурити широкі маси населення проти окупації. ... Велике значення має той факт, що бандерівський рух проникнув у ряди окружної поліції, особливо в Кам’янці-Подільському, де багато командирів рот були українцям, колишніми офіцерами ЧА, які тепер заарештовані та чекають вироку. Свого часу завдяки хорошій військовій підготовці та стриманості арештовані завоювали довіру свого керівництва... За різними ознаками можна припустити, що представниками бандерівського руху було здійснено декілька вибухів.” [250, с. 178–179].

З донесення від 31 липня 1942 р. Служби безпеки Німеччини довідуємося, що оунівське підпілля почало активно проникати з території Волині на Поділля. Так, у Чемерівцях було заарештовано німцями близько 15 осіб: заступника бургомістра, керівника відділу шкіл і освіти, директора школи і кілька вчителів. Причому, як зазначається в документі, вперше було зафіксовано факт, коли члени ОУН (б) і комуністи співпрацювали разом. Заступник бургомістра і керівник відділу шкіл і освіти були комуністами, а решта – членами пробандерівської організації “Просвіта” [96, с. 115]. В липні

в Кам'янці-Подільському районі націоналісти і партизани вели активну пропаганду направлену здебільшого проти німецької влади. Активно відбувалося вербування в лави ОУН: бандерівці намагалися влаштувати своїх людей в наукові та культурні організації, насамперед в структури “Просвіти” [105, с. 526, 539]. Мельниківці також активізували свою діяльність, зокрема через засоби друкованої пропаганди [96, с. 197–198].

У серпні 1942 р. гітлерівці провели арешти і розстріли членів ОУН та активістів “Просвіти”. Наприклад, в Кам'янець-Подільському гебіті було знищено 120 осіб, Дунаєвецькому – 60 [200, с. 260]. Роль товариство “Просвіта” в центральних і східних теренах України була особливо важливою. Якщо в Західній Україні ОУН (б) реалізовувала свої плани шляхом активної пропаганди й підготовки повстання через міцно налагоджену організаційну мережу, то на території Поділля, де такої ще не було, оунівці намагалися використати просвітянські осередки. Зокрема, восени 1942 р. німецька влада відзначала: “Після оволодіння Києвом німецьким військам восени минулого року різноманітні елементи, пов’язані з українським національно-політичним рухом, політичні емігранти, які повернулися з німецькою армією, націоналісти із Галичини і з інших західноукраїнських областей зробили спробу розпочати свою екстремістку національно-політичну діяльність. Цій меті повинно служити товариство “Просвіта”” [250, с. 182–183]. В результаті з вересня 1942 р. діяльність товариства “Просвіта” було офіційно заборонено у Райхскомісаріаті “Україна”, а її членів почали масово переслідувати та арештовувати.

Про репресії щодо оунівців та просвітян йшлося у звіті Кам'янець-Подільського обласного проводу ОУН (б) за серпень 1942 р.: “Важкі умовини праці зі сторони німців, невелика національна свідомість та активність мас, впливають на осяги праці. Протягом року вдалося нам сяк-так опанувати в області 5 округів... ні впало найбільше людей і то не так через неувагу і конспіративну поведінку членів, як через справді невсипущі намагання гестапо зліквідувати наш рух та міцно розгористу (як ніде) сітку сексотів... В

місяці лютні пройшли арештування в Проскурівщині. Арештовано окружного та кількох членів. Цього ж місяця відбулися великі масові арешти українців в Кам'янці-Подільському” [107, с. 453]. Автор звіту звертав увагу на те, що через територію Кам'янець-Подільської області пройшло багато різного люду, в тому числі не зовсім надійного, котрий часто дискредитував діяльність ОУН. Як правило, члени похідних груп недовго затримувалися в окремих населених пунктах. Ускладнювала роботу також протидія окремих мельниківців, котрі одразу легалізувалися й обійняли посади в адміністрації, почали “ширити свою пропаганду та діяти всіма способами проти ОУН-самостійників. Ішли рука в руку з німцями, тому тільки населення з недовір'ям дивиться на тих “буржуїв-панів”” [96, с. 119]. Проте, серед позитивних моментів автор відзначив, що територія почала українізуватися, все менше ставало чути російську мову, запрацювали театри, де ставилися патріотичні п'єси. Все це сприяло піднесенню національної свідомості населення, котре дізналося про Акт відновлення Української Держави від 30 червня 1941 р., діяльність та цілі ОУН: “Цей терен відзначається, може, найслабшою націоналістичною свідомістю. Діє сильно комуністичне підпілля. Багато різних перешкод. Коли вдається нам мати в кожному селі, місті, осередку адміністративному, господарському, промисловому свого чоловіка, який в даний момент рушить масами, то поведе після наказу, ми виграли” [96, с. 120–121].

У другій половині 1942 р. – першій половині 1943 р. німецькі каральні органи продовжили арешти членів ОУН як на території Південно-Східних українських земель, так і Осередньо-Східних [283, с. 59–60]. Протягом весни–літа 1942 р. арешти та розстріли націоналістичного підпілля відбулися у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Козятині та ін. [5, арк. 208 зв.]. У звіті колишнього керівника Кам'янець-Подільської обласної езекутиви ОУН і обласного провідника Вінницької обл. М. Козака-“Смока” зазначено, що протягом 1942–1943 рр. на Поділлі гітлерівці, взимку 1942 р., закатували у Кам'янець-Подільській тюрмі провідника Летичівського надрайону

Матіящука, уродженця Західної України. Влітку 1943 р. у Проскуріві розстріляно провідника північної округи Кам'янець-Подільської обл. Борисюка, а зимою цього ж року провідника Дунаєвського надарайону В. Біланюка (родом з Борщівщини). В 1943 р. загинув командант Летичівської міліції Козарук. Жертвами ставали і жінки. Наприклад, уродженка Полтавщини, зв'язкова ОУН в Кам'янець-Подільській обл. Галина, загинула в 1943 р. на Волині. Розстріляна гестапо в Кам'янець-Подільській тюрмі в січні 1944 р. Оксана-“Люта” (з Чортківщини), член обласного проводу Кам'янець-Подільської обл. [104, с. 269–272].

Жертвами нацистів були і діячі ОУН які працювали на Вінниччині. Обласний провідник В. Яворів-“Бойко” (родом зі Стрийщини) був розстріляний гестапо в Сумах в кінці 1942 р., а обласний провідник “Левко” – взимку 1942–1943 рр. в Києві або Житомирі. Навесні 1943 р. загинули член Вінницького обласного проводу ОУН “Нечай” (уродженець Бережанщини) та працівник Вінницької кримінальної поліції В. Іванчук (уродженець Станіславщини). Закатовано начальницю “Суспільної опіки” Вінниці, члена обласного проводу ОУН, провідницю жіночої сітки, Євгенію Петерзіль (уродженку Тернополя). Наприкінці 1942 р. разом із “Бойком” в Сумах заарештовано і невдовзі розстріляно машиністку кримінальної поліції, “Марусю” (уродженку Вінниці). Навесні 1943 р. загинула провідниця жіночої сітки у Вінниці “Оля”, а також зв'язкова на ЗУЗ, кур'єр на лінії Львів – Вінниця – Київ, уродженка Бережанщини І. Підлужна-“Ірка” [5, арк. 211, 213–214; 104, с. 269–272].

Арешти оунівців в другій половині 1942 р. переконали бандерівську ОУН в необхідності формування партизанської армії. Таким чином на зламі 1942 – 1943 рр. було направлено головні сили на формування керівних кадрів та забезпечення майбутньої армії зброєю, продовольством, боєприпасами, медикаментами. Про активізацію українського повстанського руху свідчить звіт Оперативного штабу з питань боротьби з бандитизмом, в якому зазначалося, що з вересня 1942 р перші оунівські “банди” почати діяти в

районі Сарн, а згодом у напрямку Костополя – Людвиполя – Березного. В першій половині березня 1943 р. бандерівці поширили свій вплив південніше Рівного, райони Дубно – Звягеля. В березні–квітні повстанські осередки з'явилися в західних та південних районах Рівненської, Волинської і північних районах Тернопільської та Кам'янець-Подільської обл. На початку 1943 р. бандерівські загони здійснювали рейди з метою поповнення продовольством та поширення серед населення націоналістичної ідеології, паралельно нападаючи на загони радянських партизан та гітлерівські підрозділи [250, с. 194–195].

Згідно з ухвалами Третьої конференції ОУН (б) (17–23 лютого 1943 р.) керівництво організації прагнуло сформувати повстанську армію, яка б протистояла як Радянському Союзу, так і Німеччині. Задля цього потрібно було об'єднати розрізнені самостійницькі сили в одному русі [208, с. 53–54].

Вже в лютому 1943 р. на півночі Кам'янець-Подільської області відзначилася активністю Крупецька підпільна організація “За Україну” під керівництвом І. Олійника, який під час одного з рейдів був полонений і закатований гітлерівцями. За три місяці організація втратила два десятки осіб і фактично перестала існувати [258, с. 124–125].

На території Летичівської округи Кам'янець-Подільської обл. діяв бойовий осередок ОУН під керівництвом Василя Шиманського-“Холодного”. В березні 1943 р. під час бою в околицях с. Вербка (тепер Білецьке) він був оточений гітлерівцями і щоб не потрапити в полон з вигуком “Слава Україні!” застрелився [194, с. 26, 54].

В березні–квітні 1943 р. на території Теофіпольського та Ляховецького (з 1946 р. Білогірського) р-нів Кам'янець-Подільської обл. була сформована оунівська боївка (близько 100 осіб), яку очолив мешканець с. Човгузів Теофіпольського р-ну. Впродовж п'яти місяців вона чинила опір нацистській владі і радянським партизанам [61, арк. 84].

В квітні 1943 р. в німецьких документах зазначалося, що “українські банди” діють на території Волинської обл., а також на півночі Кам'янець-

Подільської обл. (в Ізяславському, Славутському, Шепетівському р-нах) [248, с. 144]. 28 квітня 1943 р. в бою з 20 шуцманами в с. Куява (нині Соснівка), неподалік Ярмолинець, загинув учасник похідних груп, провідник Ярмолинецької округи ОУН (б) Андрій Павук-“Петренко” [5, арк. 214 зв.; 207, с. 147].

У розвідувальному донесенні № 21 від Кам’янець-Подільського обласного штабу партизанських загонів Кам’янець-Подільської обл. про діяльність націоналістичного підпілля від 1 червня 1943 р. відзначалося: “Славута. В лісах Острозького, Шумського та Мізоцького р-нів націоналісти активізують свої дії проти німців. По 60–70 повозок виїжджають на засади і різні операції. По великих селах проводять мітинги і агітацію, направлені на боротьбу проти німців і радянської влади” [297]. Начальник цього штабу С. Олексенко так оцінив діяльність ОУН (б) в 1943 р.: “Бандерівці в пресі ніколи не говорили про свою структуру. Говорили загалом про “провідників” (керівників) ОУН, про районних “провідників”. Вони намагаються справу організації поставити так, щоб у неї не пролізли провокатори, а якщо хтось і ввійде, щоб не зуміли багато передати. Для цього вони будують невеликі низові організації, по 3–5 чоловік і бувають також паралельні. Спостереження за діями своїх членів в них також організовано. На зв’язкових, їх підбір звернено особливу увагу і за зв’язковими ведеться спостереження” [61, арк. 81].

На кінець літа 1943 р. перед ОУН (б) постали нові завдання, які актуалізував Третій Надзвичайний Великий Збір ОУН (21–25 серпня 1943 р.), започаткувавши демократизацію діяльності організації [97, с. 36–37]. З метою реалізації нової програми було обране і нове керівництво ОУН. Провід ОУН (б) складався з Бюро проводу куди входило троє осіб: Р. Шухевич, Р. Волошин, Д. Маївський. Д. Клячківський продовжив керувати підпіллям на Волині та Поліссі, в Центральній і Східній Україні діяв В. Кук, в Галичині ОУН очолив Р. Кравчук. М. Лебедь отримав посаду шефа

закордонної референтури. Службою Безпеки займався М. Арсенич, а пропагандою М. Прокоп [97, с. 38].

Отже, дії нацистської влади Кам'янець-Подільського і Вінницького гебітів в кінці 1941 р. засвідчили повне неприйняття національно-державних ідей ОУН. Якщо мельниківці ще деякий час намагалися стримувати наростаючі протиріччя з окупаційною адміністрацією, то бандерівці в 1941–1942 рр. змушені були шукати нову модель поведінки (перехід у підпілля, зміна програмних положень, збройний спротив).

2.3. Формування відділів УПА і протистояння нацистській окупації в 1943–1944 рр.

У період 1942–1943 рр. керівники ОУН (б) намагалися протистояти масовим арештам та вбивствам підпільників на Волині, Тернопільщині і центрально-східному Поділлі, що послаблювало організаційну мережу ОУН. Репресії нацистської влади змушували радикалізувати дії націоналістів на Волині та Поліссі, де у другій половині 1942 р. було створено групи сільської самооборони, які не завжди давали гідну відсіч репресивним акціям нацистської влади, польським мілітарним та парамілітарним структурам. Вказані обставини змусило Провід ОУН (б) заініціювати творення власних українських збройних сил.

Конференція військових референтів ОУН (б) Галичини (Л. Павлишин), Волині й Полісся (В. Івахів), Центральних і Східних українських земель (М. Медвідь) на чолі з М. Лебедем-“Рубаном” у жовтні 1942 р. у Львові ухвалила рішення про створення власних збройних сил. Вказана проблема також обговорювалася на засіданні ОУН (б) (листопад 1942 р.) за участю представників похідних груп, котрі повернулися з Центральної, Східної та Південної України. Більшість із них підтримала це рішення, відзначивши той факт, що населення Великої України ненавидить гітлерівців і готове проти них боротися. Відтак у грудні 1942 р. Провід ОУН ухвалив рішення про створення партизанської армії на Волині і Поліссі [97, с. 8–9]. Таким чином

вже в січні 1943 р. представники німецької влади зафіксували в районі Костополя, Людвиполя, Березного, Сарн, Острога, Мізоча і Шумська діяльність націоналістичних “банд”, які намагалися вивести з ладу німецькі господарські та військові об’єкти [97, с. 8–9].

17–21 лютого 1943 р. відбулася Третя Конференція ОУН (б) поблизу Олеська. На ній обговорювалася назва новоствореної підпільної армії. Спочатку планувалося назвати її Українська визвольна армія, але через схожість назви із Російською визвольною армією генерала Власова від неї відмовилися. Натомість запозичили нову в отамана Бульби-Боровця – Українська Повстанська Армія (УПА) [97, с. 11]. Таким чином, на думку істориків, формування загонів УПА відбувалося протягом п’яти осінньо-зимових місяців 1942–1943 рр. і закінчилося в лютому 1943 р. [250, с. 197]. Через те, що взимку 1943 р. радянські партизани почали рух із своїх баз у Білорусії на територію України (Берестейщину, Ковельщину, Костопільщину, Сарненщину, а згодом Житомирщину, Луччину та Рівненщину), траплялися випадки експропріації у населення партизанами одягу та продуктів, підпалу сіл. Протистояння німецьких і партизанських загонів примушувало ОУН виступити третьою силою. Саме з 1943 р. варто говорити про перехід бандерівців на значно ширші форми збройної боротьби на території Волині, Полісся, Поділля у вигляді збройних частин УПА [5, арк. 210–210 зв.]. 7 січня 1943 р. начальник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач делегував члену Політбюро ЦК КП (б) У Л. Корнійцю: “В окремих місцевостях українські націоналісти створюють свої нелегальні організації для боротьби з німецькими окупантами під гаслом “За самостійну Україну без німців”” [250, с. 197].

Жорстокі сутички повстанців із гітлерівцями відбувалися не лише на Волині, але й Славутських лісах Кам’янець-Подільської обл. Зокрема 25–31 березня відділи УПА відбили атаки на Деражню та с. Антонівку [248, с. 147]. У квітні 1943 р. німецькі органи повідомляли, що націоналістичне підпілля поширилося на територію північної та центральної частини Волині,

а також в Шепетівському, Славутському, Ізяславському районах [97, с. 12]. В середині квітня 1943 р. відділи УПА вели бій з переважаючими німецькими частинами поблизу с. Берездів Кам'янець-Подільська обл. В результаті загинуло 7 німців, кілька було поранено [5, арк. 214 зв.].

Водночас у березні 1943 р. зафіксовано масовий перехід до відділів УПА представників української допоміжної поліції [97, с. 12]. Проти ночі 11 квітня 1943 р. повстало близько 150 членів допоміжної поліції (90 українців і 60 поляків) в Ярмолинцях Кам'янець-Подільської обл., у ході якого було вбито дев'ять німецьких офіцерів. У районі Людвипільських лісів гітлерівці зуміли нав'язати відступаючим бій, однак зазнали поразки. Щоправда, у середовищі повсталих спостерігалось непорозуміння між українцями та поляками щодо обіцянок шефа СД, який гарантував їм життя, однак не дотримав слова й розстріляв втікачів [108, с. 10].

З метою знищення повстанських відділів нацисти нерідко використовували військові з'єднання, які зосереджувалися в Березному, Людвиполі, Мізочі, Острозі, Шумську, Кременцю. Спільно з німецькими підрозділами каральні операції здійснювали два угорських та казахсько-узбецькі полки. В результаті перемінних боїв частину відділів УПА було відкинуто з Полісся та півночі Волині на південь Волині, в райони Кам'янець-Подільської та Тернопільської обл. Це дало змогу поширити вплив на сусідні з Волинню Славутські ліси, а також Проскурова, Ярмолинець, Кам'янця-Подільського [227, с. 9–10]. За неповними даними протягом квітня 1943 р. у ході бойових дій УПА на Волині і Поділлі загинуло близько 600 військових і цивільних німців [97, с. 19].

У відповідь на активізацію повстанського руху німецькі силові структури знищили щонайменше три тисячі селян та заручників [97, с. 19]. У квітні 1943 р. райхскомісар України Ерік Кох відзначав, що на території Волині два райони звільнені від повстанців. Особливо відчайдушно повстанці протистояли в районі Кременця – Костополя – Рівного. В результаті сутичок із загонами УПА німцям вдалося утриматися лише у

великих містах і районних центрах, в селах перевагу мали українські повстанці (за винятком півдня Поділля і частково Волині) [227, с. 10]. Загалом за даними гітлерівських спецслужб чисельність УПА у квітні сягнула 8–10 тис. вояків [248, с. 152].

Відділи УПА рухалися з Волині та Полісся в центральні області України в основному з літа 1943 р. У ході передислокації надавалася допомога місцевим осередкам ОУН в Житомирській, Вінницькій та Кам'янець-Подільській обл. щодо творення повстанських відділів. За їх допомоги на території Вінниччини та в Уманських лісах створено повстанські відділи під керівництвом Омеляна Грабця-“Батька” [261, с. 19]. У червні силами українських підпільників було захоплено добре захищені військові продовольчі склади у Шепетівці [248, с. 160]. В червні 1943 р. відбувся бій поблизу міста Славути між відділами І. Климишина-“Крука” та гітлерівцями, внаслідок якого загинуло троє повстанців [207, с. 150]. У відповідь німецькі каральні загони організовували каральні акції щодо місцевого населення, які супроводжувалися вбивствами цивільних осіб, грабунками родин, підпалами осель. Зокрема було спалено 10 сіл довкола Луцька, 11 сіл поблизу с. Деражне, багато сіл на Рівненщині, Луччині Шепетівщині [5, арк. 215 зв.].

Влітку 1943 р. загони УПА здійснили рейд до Центральних і Східних українських земель, головною метою яких було закріпитися і продовжити працю, яку ще 1941 р. заклали діячі похідних груп. Це давало можливість довести місцевому населенню, що вояки УПА не є бандитами, що стверджувала радянська пропаганда, а поборниками ідей української незалежності [5, арк. 217]. 30 червня 1943 р. в честь другої річниці проголошення Акту відновлення Української Держави на територію Кам'янець-Подільської обл. було організовано пропагандивний рейд за спеціально складеним маршрутом. Кожна чота мала свого пропагандиста, який згідно з відповідними інструкціями проводив урочисті збори населення, де поширювалася тематична література та листівки. Інколи жителі

з підозрою ставилося до таких заходів; деякі вважали, що їх організовують переодягненні німці, а коли дізнавалися, що це УПА – на їх обличчях було здивування. У Ляхівцях (нині Білогір'я) населення радо прийшло на збори. В Плужному люди розповіли повстанцям проте, як після бою відділів “Крука” в червні 1943 р. німці схопили поблизу містечка одного пораненого упівця: “Мучений німцями на запит де табір і хто в ньому провідником, стрілець відповів: “На це не хочу відповісти”. На питання, що він зробив би, якби його вилічили й випустили на волю, цей відповів: “Пішов би назад в Українську Повстанчу Армію”. Що ти там робив? – питали знову німці. “Забив би перед смертю ще пару німецьких гадів!” – сказав повстанець. Після цього його німці розстріляли. “Це був справжній герой” – говорили селяни” [75, с. 343]. Вказані заходи вдавалося проводити рідко, оскільки їм перешкоджали місцеві “сексоти”, які тероризували населення.

Подібні дії дали змогу відділам УПА влітку 1943 р. закріпити свої позиції на території Поділля [5, арк. 218 зв.]. Протягом липня повстанці здійснили 295 військових акцій проти німців, 682 саботажі на залізниці, 119 атак на господарські об'єкти. В серпні активність повстанців ще більше посилилася: 391 напад на нацистські опорні пункти, 1034 залізничних диверсії, 151 атака на господарські будівлі [227, с. 12]. Тоді ж відділ І. Золотнюка-“Довбенко” вступив в бій з гітлерівцями неподалік с. Кам'янка Славутського р-ну, а сотня “Тура” – неподалік с. Жуків Берездівського р-ну [207, с. 156–158].

У жовтні 1943 р. на територію Кам'янець-Подільської обл. були направлені відділи “Шуляка”, “Квітки”, “Крутія”, “Крука”, однак їх діяльність виявилася малоефективною, траплялися випадки дезертирства через низький моральний дух [218, с. 109]. Відділ “Шуляка” (14 вояків) в кінці жовтня 1943 р. прийшов на цю територію, з двома кулематами, фінками, трьома крісами-автоматами, але більшість з них відступила на Волинь, і лише частина зайнялася пропагандивною роботою, поширюючи листівки. Чота “Крутія” (21 чоловік) через свою не уважність натрапила на

засідку німців, й фактично розпалася. Із залишків відділів “Шуляка”, “Крутія” та “Крука” було сформовано підрозділи, які в Сатанівських лісах поділено на три частини, що розійшлися у різних напрямках. Одна під керівництвом “Шуляка” була відправлена на Волинь, інша на чолі з “Квіткою” відійшла на територію “Тараса”, а звідти на Волинь. “Крук” свій відділ скерував трьома частинами у різні сторони. Одна з них – сотня Леоніда Конвалюка-“Хмари” потрапила в оточення німців, захоплена в полон чота “Зірки” [82, с. 424–425]. З приводу цього в одному із звітів зазначалося: “Моральний стан тих чот, що йшли на той терен, досить поганий. У відділах багато п’яниць, а інші грабіжники, шукають за здобиччю. Гарних людей можна почислити по руці” [219, с. 164–165].

Подібно можна охарактеризувати і рейди відділів УПА “Олега”, “Кропиви”, “Гордієнка” в листопаді 1943 р. на Кам’янецьчину, Житомирщину, Вінничину [218, с. 109]. Ці відділи входили у групу УПА “Богун ” та перед походом були поділені на три частини: 1. “Кропива” – мала рухатися в напрямку на Шепетівські ліси до Житомира (через Гриців, Лагунь, Бердичів); 2. “Гордієнко” – через Проскурів, Летичів; 3. “Олег” – у напрямку Старокостянтинова, Летичева та Вінниці. Перед рейдом групу “Кропиви” поділено на три сотні під керівництвом “Бульби”, “Бистрого” та “Буланого”, які мали рухатися дорогою північніше від Коростева та південніше від Шумська та Ляховець. Однак чота “Кропиви” потрапила у німецьку засідку її командира було поранено, а чотирьох повстанців убито. Натомість “Бульба” дістався до Баранівки, звідки через недостачу продуктів харчування та втрату зв’язку з командиром “Кропивою” 2 листопада повернувся назад. Під час проходження маршруту зав’язано бої з радянськими партизанами та німецькими шуцманами, у ході яких вбито одного повстанця. Сотня “Бистрого” поділена на чоти відправилася в напрямку Житомира; дві чоти під керівництвом “Довбуша” повернулися на Кременеччину, втративши п’ять повстанців і трьох дезертирів. “Бистрий” дістався місця призначення, проте не вийшовши на зв’язок із “Кропивою” повернувся назад. Не витримавши

холодних умов походу, чимало повстанців сотні “Буланого” дезертували і, як зазначалося у повстанському звіті, сотенний повернувся додому. Як виявилось, 24 дезертирів, включаючи сотенного і бунчужного “Жука”, було розстріляно. Таким чином, рейд групи, яка рухалася у напрямку Житомира, зазнав провалу. Відділи УПА “Бистрого” і “Бульби” повернулися ослаблені хворобами та пораненнями. Головною причиною поразки рейду командири називали високу густоту німецьких опорних пунктів, недостачу харчування (особливо в околицях Шепетівки), погане забезпечення (амуніцією та картами), холодну пору року, діяльність інформаторів з місцевого населення [75, с. 345–346].

Командир групи “Гордієнко”, який рухався через Проскурів, Летичів після дводенного рейду залишив її через хворобу. Командування нею перейняв сотник “Ярема”, який 27 листопада вступив у бій з гітлерівцями поблизу с. Купель Волочиського р-ну. У сутичці вдалося знищити три автомашини, ліквідувати 30 нацистів, а також здобути одну фінку, три кріса, три пістолета. Вирваний з оточення, але переслідуваний ворогом “Ярема” з відділом вступив в новий бій під с. Заруддя Красилівського р-ну, неподалік дороги Старокостянтинів – Проскурів. Втативши зв’язок з іншими відділами група повернулася в околиці с. Білозірка Лановецького р-ну Тернопільської обл. Група “Олега” дісталася до Вінниці, де сконтактувала з Омеляном Грабцем-“Батьком”. Він розділив сотню на чоти по районах, одна чота повернулася назад, решта повстанців разом з “Олегом” та сотенним Остапом Качаном-“Саблюком” залишилися у Вінниці. У звіті шефа Південної ВО “Богун” “Черника” відзначалося, що причиною невдач був низький ідейний рівень командирів, а також невміння чот і роїв діяти самостійно [75, с. 346–347]. Про це свідчили випадки переходу упівців до радянських партизан. В документах є свідчення, що з 8 на 9 листопада 1943 р., поблизу с. Лисогірка Теофіпольського р-ну Кам’янець-Подільської обл., сотня УПА під командування “Іскри” (укомплектована із самих “східняків”) перейшла на бік “червоних” [75, с. 457].

В грудні 1943 р. повстанські загони зазнали багато втрат, курінь “Крука” був розбитий за Збручем, під Борщовом. Неподалік с. Лисогірка поблизу Кам’янець-Подільського відбувся вдалий бій, в результаті якого було розбито колону нацистів і здобуто багато зброї [227, с. 18]. Один з куренів УПА, що дислокувалися поблизу с. Козачки Кам’янець-Подільського р-ну, знищив німецьке колективне господарство, майно з якого роздали сільській бідноті [108, с. 29]. В довідці начальника 6-го відділу ОББ НКВС СРСР Грамма (грудень 1943 р.) зазначалося: “Будь-яких великих боїв бандерівців з німцями не ведеться, але наполегливо бандерівці перешкоджають фашистам в отриманні з сіл будь-яких натуральних і грошових поборів і спробам вивезення в Німеччину працездатного населення. Характерно, що по деяким селам звезений за розпорядженням німців хліб в скирти для обмолоту – не знищується, зате ці банди націоналістів періодично проводять нальоти по цей бік Збруча, зокрема на територію Кам’янець-Подільської обл. і змітають дотла колгоспні будівлі” [105, с. 727].

Формування УПА закінчилося в листопаді 1943 р., коли було створено Головну команду та її Головний військовий штаб. Армія мала діяти в трьох Генеральних воєнних округах, кожний з яких ділився на чотири воєнні округи (ВО) [261, с. 24]: “Заграва” № 1 – Іван Литвинчук-“Дубовий” (північна Рівненщина і Південна Пінщина); “Богун” № 2 – Петро Олійник-“Еней” (Південна Рівненщина, Кременеччина, Поділля); “Тури” № 3 – Юрій Стельмащук-“Рудий” (Волинська та Південь Берестейської обл.); “Тютюнник” № 4 – Федір Воробець-“Верещака” (Житомирська обл.) [261, с. 19; 192, с. 177]. Кожна із повстанських груп, яка діяла на території ВО, складалася із сотень, які своєю чергою поділялися на курені та загони. Сотня нараховувала 100–150 вояків, 2–3 сотні об’єднувалися в курінь чи загін [192, с. 179]. Наприкінці 1943 р., за рішенням Проводу ОУН на чолі з Р. Шухевичем збройні відділи об’єднані в три крайові групи: УПА-Північ (Волинь і Полісся), УПА-Захід (Галичина) та УПА-Південь (організована

наприкінці січня 1944 р.) [261, с. 24], складалася із групи “Кодак”, виокремлену зі складу ВО 2 “Богун” групи УПА-Північ та крайового проводу ОУН ПСУЗ. Група УПА-Південь поширювала свою діяльність на теренах Кам’янець-Подільської, Вінницької та південної частини Київської обл. [283, с. 67]. На початку 1944 р. УПА-Південь очолив В. Кук-“Леміш” [250, с.218]. До її складу входили курені під командою О. Качана-“Саблюка”, І. Климишина-“Крука”, Я. Білінського-“Бистрого”, С. Савчука-“Наливайка”, М. Скорупського-“Макса” [82, с. 16].

В ході відступу по всьому фронту гітлерівської армії в 1944 р. командування УПА намагалося дотримуватися нейтралітету (групам було наказано не вступати в бій з німцями). Щоправда, не завжди вдавалося уникнути сутичок. Зокрема 9 січня 1944 р. повстанський відділ УПА-Південь під командуванням О. Качана-“Саблюка” здійснив засідку на німців поблизу с. Лисогірка Городоцького р-ну Кам’янець-Подільської обл. і попередив підпал села, зупинив колону із семи німецьких вантажівок (близько 150 осіб). Під час бою нацисти втратили два десятки людей, і покинули 4 автомашини, 3 кулемета, 2 міномета, 25 тис. патронів. 20 січня 1944 р. у с. Пирогівка Віньковецького р-ну Кам’янець-Подільської обл. сотні “Довбуша” і “Сокола” групи “Саблюка” в кількості 80 чоловік атакували німецький підрозділ (200 чоловік), який втратив близько 30 чоловік вбитими і змушений був відступити. Відділ УПА “Саблюка” теж здобув трофеї: легкову машину, 2 кулемети, 2 тис. набоїв та інше спорядження [218, с. 221–222].

Отже, з метою поширення впливів на центральні та східні регіони України організовані рейди відділів УПА з південної Волині не лише збройно протистояли нацистському режиму, але й сприяли розбудові мережі ОУН. На території центрально-східного Поділля в 1943–1944 рр. не вдалося організувати постійно діючих відділів УПА. У зв’язку з цим Кам’янець-Подільський окружний та окремі надрайонні проводи змушені були координувати антинацистську боротьбу насамперед з рейдуючими групами УПА “Саблюка”, “Крука”, “Бистрого”, “Наливайка” та ін.

РОЗДІЛ 3. ПРОТИСТОЯННЯ УПА РАДЯНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ

3.1. Збройні сутички з радянськими партизанами в 1943–1944 рр.

У першій половині 1943 р. рейдуючим групам УПА, які прийшли з Волині й Полісся, протистояли не роздріблені партизанські загони, а добре укомплектовані кадрами НКВС та озброєнням партизанські з'єднання: Рівненське під керівництвом Володимира Бегми, Сумське – Сидора Ковпака, Чернігівське – Олексія Федорова та Житомирське – Олександра Сабурова [75, с. 14]. Розуміючи, що оунівське підпілля зайняло протягом кількох місяців досить сильні позиції, радянські партизани за сприяння Кам'янець-Подільського підпільного обкому КП (б) У намагалися боротися проти них силою пропаганди. Керівництво УРСР у зверненні до українського народу від 20 березня 1943 р. знову звинуватило оунівців у тому, що вони є “зрадниками українського народу, агентами наших лютих ворогів – німців” [97, с. 19].

У звіті Кам'янець-Подільського підпільного обкому КП (б) У стверджено, що загони УПА до квітня 1943 р. в активні бої з радянськими партизанами не вступали: “З квітня 1943 р. націоналісти почали відкрито переслідувати партизан. Почали напади не тільки на малі групи, але й на великі загони” [61, арк. 80]. Так, в кінці квітня повстанцям вдалося затримати в Славутських лісах 18 радянських парашутистів групи Д. Медведєва, а також вибухівку, яка призначалася для підриву залізниці Шепетівка – Здолбунів [5, арк. 215].

З метою активізації боротьби з українським підпіллям 24 квітня 1943 р. було реорганізовано Кам'янець-Подільський обласний штаб партизанського руху (начальник С. Олексенко), куди ввійшли: 1. І. Шитов, перший заступник начальника ОШПР по керівництву партизанськими загонами; 2. І. Скубко, другий заступник начальника ОШПР по керівництву партійно-політичної роботи в партизанських загонах. 3. Лугейко – тимчасово

виконуючий обов'язки начальника оперативного відділу ОШПР; 4. Н. Лагута – начальник відділу розвідки ОШПР. 5. В. Черватюк – начальник політичного відділу ОШПР; 6. Єрмаков – начальник санітарної служби ОШПР; 7. Германчук – начальник матеріального забезпечення і боєприпасів ОШПР [61, арк. 256]. Кам'янець-Подільському ОШПР підпорядковано партизанські загони під керівництвом І. Шитова: ім. М. Хрущова (командир І. Шитов, комісар І. Скубко); ім. В. Чапаєва (командир Шевчук, комісар Федоров); ім. У. Кармелюка (командир Федоров, комісар Мартинов); ім. Ф. Михайлова (командир А. Одуха, комісар Г. Кузовков); “За батьківщину” (командир Шишко, комісар Кляцький) [61, арк. 256], які у квітні 1943 р. нараховували 579 осіб [61, арк. 15]. Вказані загони координувати свої зусилля із радянськими партизанами на території Білорусії. Власне 28–29 травня 1943 р. в Білорусії відбулася нарада партизанських формувань Правобережної України, за участю представників УШПР та ЦК КП (б) У, на якій обговорено плани спільної боротьби з самостійницьким рухом. У червні 1943 р., зафіксовано бої між радянськими партизанами та загонами УПА, в ході яких радянські партизани Кам'янець-Подільської обл. під командуванням С. Олексенка та І. Шитова намагалися прорватися з Поділля і південної Волині на Полісся і навпаки – в райони річок Стир, Прип'ять, Горинь, Случ, Стохід, Ствига. Головною метою партизан було прорватися через Шепетівські і Славутські ліси на білорусько-український кордон до утворених з'єднанням О. Сабурова партизанських баз і аеродромів [97, с. 23]. В кінці липня 1943 р. на межі Рівненської і Кам'янець-Подільської обл. в Суразьких лісах відбулася сутичка між повстанцями та партизанами з групи ім. Ф. Михайлова, які деморалізували місцеве населення [5, арк. 220].

Партизанське з'єднання ім. Ф. Михайлова було сформовано у Славуті наприкінці 1941 р. В січні 1943 р. командир Антон Одуха та комісар Гнат Кузовков намагалися вийти до Полісся з метою з'єднання з військовими базами О. Сабурова та Д. Медведєва. В лютому А. Одуха зі своїми загонами

вирушив в район лісів Південної Волині та Північного Поділля (Кременець, Шумськ, Острог, Славута), де оперували відділи УПА ВО “Богун”. Намагаючись встановити контакт із українськими повстанцями А. Одуха 5 травня 1943 р. почав переговори місцевими керівниками ОУН і командуванням УПА. Обидві сторони домовилися про взаємний нейтралітет, який 7 червня партизани порушили. Коли нацисти почали загальний наступ на повстанців, радянські партизани ловили і страчували кур’єрів, розвідників УПА, утискали місцевих жителів. Відтак командування УПА ВО “Богун” намагалося витіснити загони А. Одухи з лісу с. Теремне, що знаходилося на межі Рівненської, Тернопільської та Кам’янець-Подільської обл. [5, арк. 220].

Повстанці почали наступ куренями “Осипа”, “Крука”, сотнею “Острога” й загонами місцевої самооборони на світанку 25 липня. Табір червоних партизан (серед були й місцеві поляки) був розташований у лісі й міцно укріплений, а доступи до нього заміновані. Першим піддався нападу польський табір, в результаті якого поляки з втратами (23 загиблих) відступили до Шумська. Далі упівці сотнею “Барсука” атакували радянських партизан, табір (300 чоловік) яких розташовувався в дубовому лісі на горі й мав дуже зручну стратегічну позицію, яка дозволяла на відстані бачити про підступити супротивника. При наближенні загонів УПА партизани відкрили по них кулеметний вогонь, в результаті чого підпільники з невеликими втратами (8 осіб убитими і 7 пораненими) відступили. Бій продовжувався цілий день, під вечір повстанці почали обстрілювати партизанський табір з мінометів [5, арк. 220; 248, с. 164–165]. Після декількох безуспішних спроб 27 липня радянським партизанам все-таки вдалося вирватися з оточення і загін А. Одухи змушений був відступити у Славутсько-Острозькі ліси в районі сіл Дорогоща – Сільце – Півнева Гора [69, с. 22]. Втрати обох сторін були досить суперечливі, особливо у звітах противника. Упівські документи вказують на втрати ворога в кількості 500 осіб, а радянські – 700 осіб [5, арк. 220; 69, с. 312]. Очевидно, що ці дані з обох сторін є завищеними, хоча

С. Олексенко у своєму звіті відзначав значну перевагу збройних бандерівців (близько 3 тис. осіб) [61, арк. 80].

Про цей бій комісар Г. Кузовков відзначав: “Після бою з нами націоналісти встановили на території Західного Поділля щось на зразок незалежної держави. Вони перегородили доступ в села німцям. Всі великі дороги, що ведуть до райцентрів – перекопані. На перехрестях поставили таблиці з написом: “Смерть ляхам, німцям, жидам і комуністам!”. Далі вони встановили східний кордон своєї автономії по колишньому радянсько-польському кордоні, поставили пограничні знаки і організували патрулювання. Справа дійшла навіть до спеціальних викликів німецької влади на переговори про кордон між суміжними районами” [69, с. 312–313].

У відповідь влітку–восени 1943 р. більшовицькі партизани-парашутисти здійснили ряд терористичних акцій проти мирного населення сіл: Смотричівка, Тинна, Карабічіїв, Калинки Смотрицького р-ну, Іванківці, Борщівка Сатанівського р-ну, Борщівці Ярмолинецького р-ну Кам’янець-Подільської обл. Партизани тероризували місцеве населення, палили будинки [5, арк. 222]. Дії радянських партизан намагався виправдати начальник штабу Кам’янець-Подільського ОШПР С. Олексенко: “І били, і громили, і худобу, хліб забирали і т. д. Це ще тому, що націоналісти вбивали багатьох диверсантів, і злість була, кипіла в кожного партизана до кожного західняка. Ну як же? Його товариш загинув не від руки німця, а від руки західняка. Були випадки, коли партизани спалювали села; с. Більчаки Людвипольського р-ну в липні 1943 року спалено з’єднанням т. Шитова. Звичайно такі дії відштовхували народ від нас і наближали до націоналістів, до “своїх хлопців”” [61, арк. 57].

З метою привернути увагу населення більшовицькі партизани на території Кам’янець-Подільської обл. випускали свої пропагандистські газети: в з’єднанні І. Шитова видавалася газета “За батьківщину”, в з’єднанні І. Скубка – “Партизан України”. У грудні 1943 р. обком КП (б) У почав видавати газету “Зоря Поділля”. Важливе місце займали листівки, які

поширювали серед населення: “Ми випускали листівки загалом для народу і випускали листівки тільки для певних категорій, наприклад, до молоді, коли йшло вербування її до Німеччини...закликали не їхати до Німеччини, а йти до нас в партизани і бити німців. Ми писали до поліцейських, до старост, до козаків, до націоналістів” [61, арк. 14]. Дійсно в одному із звітів референтури ВО “Заграва” зазначалося, що більшовики, пропагандуючи свою діяльність, поширюють серед населення газети “Від радянського інформбюро”, в яких повідомляють про успіхи радянських партизан на Рівненщині і Кам’янецьчині [75, с. 273].

В жовтні 1943 р. за наказом “Крука” командування сотнею від “Гордієнка” (переведений на іншу роботу) прийняв Ярослав Білінський-“Бистрий”, який з Шумського р-ну відправився в Кам’янець-Подільську обл. в районі міст Проскурів – Старокостянтинів. Розформувавши сотню на десять груп по десять стрільців, він наказав рейдувати районами області. Діяли вони недовго і через важкі воєнні умови повернулися в Тернопільську обл., в районі Лановець. В листопаді 1943 р. за наказом “Енея” Я. Білінського було призначено курінним і передано в його розпорядження дві сотні “Довбуша” і “Боруна”, які мали рейдувати у Вінницькій обл. В грудні 1943 р. сотні “Довбуша”, “Боруна” і “Яреми” діяли в Літинському, Жемеринському р-нах. Через те, що у Вінницькій обл. повстанцям вдалося розбити полковий німецький штаб і здобути велику кількість зброї (яку треба було доставити до Шумська), “Бистрий” відправився в Тернопільську обл., а замість нього сотнями “Довбуша” і “Яреми” командував “Мороз” [83, с. 183–184, 203]. Паралельно в листопаді–грудні 1943 р. на східні терени (в Кам’янець-Подільську і Вінницьку обл.) в рейд була відправлена виокремлена з групи “Богун” група “Кодак” [75, с. 22].

Про активну діяльність націоналістів в Кам’янець-Подільської обл. згадував перший секретар Кам’янець-Подільського підпільного обкому КП (б) У, начальник Кам’янець-Подільського Обласного штабу партизанського руху С. Олексенко: “Я повинен сказати, що за два роки

націоналісти в області організаційно справилися багато в чому. Їм вдалося взяти під свій контроль майже всю Західну Україну. Повсюди у них були агенти, були їх організації. Непогано поставили друк і друкарську інформацію” [61, арк. 79].

Як свідчать документи радянських силових структур, бойову активність на півночі області з осені 1943 р. проявляв Берездівський відділ УПА на чолі з Антоном Гамулою-“Юренком” [258, с. 126]. Відділ дислокувався на Крилівських хуторах Корецького р-ну Рівненської області, де проводилися військові наради, на яких командир групи “Юренко” і його заступник “Дибенко” проводили інструктаж щодо практичної діяльності в Берездівському р-ні. Зокрема ставлися такі завдання: “1. Зберігати свої сили і переховуватися; 2. Боротися за “Самостійну Україну”, в певний час виступати і діяти, але як виступати на це прийде наказ від командира; 3. Затримувати лейтенантів Червоної армії вилучати у них плани розпорядження військових частин; 4. Розкидувати листівки націоналістичного характеру і проводити агітацію” [29, арк. 16, 134–135]. На випадок повернення радянської влади, самостійно запасатися зброєю і усім необхідним. За свідченням Івана Карпюка, за весь час, у них у використанні було два ручних кулемета Дегтярьова з трьома магазинами, один ручний танковий кулемет, гвинтівки як російського так і німецького зразку, автомати. На кожного бійця припадало по 1–2 гранати. Зброя у підпільників було в обмеженій кількості, тому йдучи на завдання дозволялося брати не більше 20 набоїв. У разі загрози оточення чи полону застосовувалася практика самознищення разом із ворогом. Такою героїчною смертю загинув один з учасників підпілля Теодосій Фелюшко-“Зелений”, котрий був поранений у ногу підірвав себе і противника гранатою. [29, арк. 16, 121–124].

Продуктами харчування підпільники запасалися самостійно. Продовольство збирали по селам, квартирам, а також через станичних. Наприклад в с. Майків Гощанського р-ну Рівненської обл. станичний “Яма”, передавав підпільникам хліб, станичний “Юхим” із с. Крилів Корецького р-

ну сухарі. Під час збору продовольства підпільниками діяло правило запасатися продуктами харчування лише у селах Західної України [29, арк. 131].

Лінія зв'язку з Рівненською обл. проходила через с. Крилів Корецького р-ну куди А. Гамула виходив на зв'язок. Чисельність Берездівського відділу УПА коливалася в межах 20–22 осіб. На чолі групи стояв Антон Гамула-“Юренко”, його заступником був Степан Лібик-“Дибенко”. Обов'язки СБ виконував Терентій Вілентюк-“Грізний”. Після загибелі “Юренка” (в серпні 1944 р.) командиром став “Дибенко”, а його заступником Іван Карплюк-“Білий”. Коли останній здався органам НКВС новим заступником став “Володя”. З моменту смерті “Дибенка” в листопаді 1945 р., керівником групи став “Володя”, а замісником “Журавель”. Коли “Володя” потрапив в полон до органів НКВС Корецького р-ну командиром став “Журавель”, а замісником був “Василь” [29, арк. 130]. На території Берездівського р-ну в 1944–1945 рр. діяла група А. Гамули (20 осіб), “Пугача” (15 осіб) та “Дніпро” (до 8 осіб), які входили в сотню “Шуляка” [29, арк. 18, 23]. Ще дві групи, одна під керівництвом “Шершеня” (12 чоловік) діяла на території Межеріцького р-ну, інша в кількості 16 осіб в Корецькому р-ні Рівненської обл. [29, арк. 130].

До складу Берездівської сотні входили: Антон Гамула-“Юренко” (уродженець села Киликиїв, загинув в 1945 р.), Степан Лібик-“Дибенко” – чотовий, заступник сотенного (вбитий у 1945 р.), Олексій Дризік-політреферент (уродженець с. Киликиїв, загинув влітку 1945 р.), Терентій Вілентюк-“Грізний” (керівник СБ, загинув в 1945 р.), Данило Гулей-“Охота” (загинув в 1945 р.), Іван Гулей-“Чумак”, Яким Гулей-“Бистрий”, Сергій Копель-“Вишневий” (уродженець с. Киликиїв, загинув в 1945 р.), брати Семен Філюшко-“Морозенко” (загинув в 1945) та Павло Філюшко-“Вихор” (загинув в 1945 р.), Іван Карплюк-“Білий” (уродженець с. Киликиїв), Василь Дячук-“Соловей” (уродженець с. Киликиїв), Олексій Грищук-“Соко́ра”, Микола Зінчук-“Завзятий”

(уродженець с. Мирутин Берездівського р-ну), брати Іван Мархайчук та Микола Мархайчук-“Граб”, Теодосій Фелюшко-“Зелений” (уродженець с. Киликиїв), Андрій-“Василь” (уродженець с. Дякова Берездівського р-ну, вбитий в 1945 р.), Савелій Лялька-“Малий” (загинув весною 1945 р.), “Ванька” (вбитий в 1945 р.), Микола Турчак-“Сучок” (загинув в 1945 р.), Василь Гамула-“Плавак” (уродженець с. Киликиїв, арештований органами НКВС в 1944 р.), Іван Гамула-“Вітер” (уродженець с. Киликиїв, заарештований органами НКВС влітку 1945 р.), Яків Мурчук-“Гавриленко” (уродженець с. Киликиїв, убитий восени 1945 р.), Яків Цехмейструк-“Гріб” (арештований органами НКВС в 1945 р.), Григорій Кравчук-“Андрій”, Савелій Лялька-“Мирон” (кулеметник, уродженець с. Клепачі Славутського р-ну), “Василь” (уродженець с. Дяків Берездівського р-ну), “Матрос” (росіянин, дезертував з Червоної армії), “Козак”, “Мадяр” (за національністю узбек), “Дуб” (узбек), “Петро” (за національністю росіянин, дезертував з Червоної армії), “Калина” (кулеметник, за національністю росіянин, дезертував з Червоної армії), “Пугач” (родом із Крилівських хуторів Корецького р-ну Рівненської обл.), Ольга Щур, Ольга Лібик. [29, арк. 13–14, 122–123].

На початку 1944 р. коли до Киликиївських повстанців почали приєднуватися молодь із сусідніх сіл Дякова, Мирутина, Піддубців і відділ А. Гамули розгорнулася в сотню [258, с. 127]. 8 січня 1944 р. упівці увірвалися в с. Мирутин і оточивши будинок сільського голови Ярмолюка примусили його скласти свої повноваження. Цього ж місяця в с. Киликиїв бандерівцями було схоплено Ляшка від котрого вимагалось назвати усі імена комуністів районної парторганізації [103, с. 505–506].

В доповіді першого секретаря Берездівського райкому партії Коржа повідомлялося, що в квітні 1944 р. в сусідніх селах оунівці поширюють націоналістичні листівки та закликають селян до повстання проти радянської влади. Знищують пропагандистські радянські лозунги змінюючи на націоналістичні: замість гасла “Хай живе керівник більшовиків України

М. С. Хрущов” змінили на “Хай живе керівник України Степан Бандера”. 4 квітня загони УПА вночі увійшовши в Киликиїв завітавши до сільського голови Роганя, забрали у нього автомат, а з неробочого літака “ІЛ-2” зняли два кулемети [258, с. 127].

У квітні 1944 р. за донесенням секретареві Кам’янець-Подільського обкому партії О. Устенку було повідомлено, що у с. Тростянець Берездівського р-ну учасниками ОУН (б) було вбито голову колгоспу І. Ярмолюка, у зв’язку із вбивством, у краї було встановлено беззладдя [103, с. 461]. Бойові сутички продовжилися у травні-червні 1944 р. Так, 26 травня група ОУН (б) у складі 20 чоловік увійшла в с. Кутки Берездівського р-ну Кам’янець-Подільської обл., де проживав голова Кутківської сільської ради Задворний. Оскільки останнього не було вдома, повстанці забрали з квартири гвинтівку і документи сільської ради. В приміщенні поламали телефонний апарат, обірвали дріт та підпалили всю колгоспну документацію. В с. Печиводи Берездівського р-ну в сільській раді і колгоспній конторі повстанці знищили всі документи [29, арк. 4].

В ніч з 27 на 28 травня близько 30 оунівців в с. Мирутин Берездівського р-ну, забрали у колгоспників двоє коней із бричкою. Вночі 29 травня в с. Клепачі Славутського р-ну вилучили у колгоспника Л. Разева колгоспну свиню, а потім завітали до голови колгоспу Рога, котрого не застали вдома, переказавши його дружині, щоб він не змушував селян працювати у неділю [103, с. 480–482]. На початку червня 1944 р. загони УПА в с. Киликиїв, вигнали усіх партійних керівників із сім’ями. За наказом секретаря Кам’янець-Подільського обкому КП (б) У Петрова у Киликиїв було направлено багато “стрибків” району із винищувальною ротою військ НКВС з Корця. У зв’язку з цим упівці змушені були покинути село і рейдувати по Славутчині і сусідніх районах Рівненської обл. [258, с. 127].

В серпні 1944 р. група А. Гамули організувала пастку в лісі, неподалік с. Кутки, на 30 енкаведистів, які рухалися підводою на Берездів. Проте, схованка упівців була розконтрспірована зрадою Олексія Грищука-“Сокора”,

який вийшовши на дорогу махнув їм рукою. Під час перестрілки було убито кілька осіб, а інші змогли безперешкодно втекти. Повстанці мало не потрапили в оточення поблизу сіл Киликиїв – Клепачі, проте зуміли майже без втрат вийти із нього.

Передислокувавшись в лісі неподалік Мирутина було виявлено, що зник Олексій Грищук. В лісі неподалік с. Тудорів (нині Федорівка) повстанці зазнали нападу загону НКВС, яких привів Грищук. В цій сутичці загинули: Антон Гамула-“Юренко”, Сергій Копель-“Вишневий”, Данило Гулей-“Охота”, Микола Турчак-“Сучок” [258, с. 128]. Залишки групи передислокувалися в Пашуцький ліс Корецького р-ну.

У вересні 1944 р. органами НКВС почалося прочісування північних районів Кам'янець-Подільської обл. Щоб уникнути зіткнення з радянськими спецслужбами група на чолі з новим керівником “Дибенком” переховувалася в лісах Берездівського р-ну. Протягом зими 1944–1945 рр. вдалося здійснити рейди на с. Киликиїв, Плоска, Кутки, Печиводи Берездівського р-ну Кам'янець-Подільської, Користь Межеріцького р-ну, Кураш, Крилів Корецького р-ну Рівненської обл. Так, в лютому 1945 р. загін УПА в кількості 30 осіб здійснив рейд на с. Киликиїв, в якому обстріляв групу групу радянських винищувальних батальйонів “стрибків”, яких було обеззброєно та відпущено [29, арк. 331–332]. За словами Якіма Гулея-“Бистрого” Киликиївський загін УПА діяв до жовтня 1945 р. Більшість його членів були перебиті органами НКВС. Пізніше, залишки сотні було приєднано до відділу сотенного “Шуляка”, який діяв на Кореччині. Киликиївська сотня зазнала великих втрат, із всього загону залишилося декілька осіб, серед них: Іван Гамула, Ольга Лібик, Яків Цехмейструк та Яким Гулей, які потрапили в лещата радянської репресивної машини та після пройдених таборів зуміли повернутися додому [29, арк. 29].

Переломним для українського визвольного руху став 1944 р., коли німецько-радянський фронт перемістився на Правобережжя, а Червона армія опинилася в зоні високої концентрації військово-політичних структур ОУН

та УПА. В результаті Корсунь-Шевченківської наступальної операції (24 січня – 17 лютого 1944 р.) 1-й Український фронт наблизився в район Рівного – Луцька – Шепетівки, що дало можливість вибити гітлерівців з Київської, Кам'янець-Подільської, Волинської і частини Вінницької обл. [96, с. 3]. Таким чином до 30 січня 1944 р. партизани поширили вплив на Проскурів, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, а також Смотрицький, Балинський, Сатанівський, Підволочиський р-ни [82, с. 423–425]. Згідно з даними, які направлялися Голові ДКО Й. Сталіну про бойову діяльність партизанів України за час з 1 січня до 1 лютого зазначалося, що до приходу радянських військ було захоплено районні центри Ляхівці (нині Білогір'я) та Плужне [221, с. 191]. Зокрема у лютому 1944 р. в області діяли доукомплектовані військовими партизанські з'єднання І. Скубка і Ф. Кота (1106 осіб), С. Олексенка (1739 осіб), І. Шишка (670 осіб), А. Одухи (2905 осіб) [61, арк. 15–18]. В одному із звітів зазначалося, що 15–16 лютого 1944 р. 12 партизанських загонів (2300 осіб) під командуванням А. Одухи, С. Олексенка і Ф. Кота атакували Ізяслав, де вибили з гарнізону понад 1,3 тис. гітлерівців і оволоділи містом [221, с. 192].

З метою дезорганізації українського визвольного руху Політбюро ЦК КП (б) У 14 лютого 1944 р. видало постанову, в якій підтримало звернення Президії Верховної Ради та уряду УРСР “До учасників так званих “УПА” та “УНРА””. Воно зобов'язувало Рівненський, Волинський, Житомирський, Вінницький, а також Кам'янець-Подільський обкоми КП (б) У через обласні та районні газети, настінні листівки-плакати, збори трудящих звертатися до повстанців “кидати оунівські банди” й у лавах Червоної армії “добивати смертельного ворога – гітлерівців”. Особлива ставка робилася на листівки (наклад 300 тис. прим.), які розповсюджували літаками у Волинській, Тернопільській, Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Вінницькій та Кам'янець-Подільській обл. [77, с. 79–80]. Для ліквідації груп українських націоналістів у Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Кам'янець-Подільській обл. в березні 1944 р. було застосовано партизанські з'єднання і

загони С. Олексенка, А. Одуха, Ф. Кота, Міщенка, І. Нирка і І. Федорова-Л. Кізя (8 тис. осіб). Загони С. Олексенка (1370 осіб), І. Федорова-Л. Кізя (1460 осіб), Міщенка (525 осіб), І. Нирка (200 осіб) оперували в Рівненській обл.; Ф. Кота (1050 осіб) в Житомирській обл. Партизани А. Одухи (2400 осіб) зосередили свою агітаційну-пропагандистську та бойову діяльність в Шепетівському, Ізяславському, Славутському, Антопільському, Берездівському р-нах Кам'янець-Подільської обл., Кунівському, Мизочському, Здолбунівському, Острозькому р-нах Рівненської, Шумському р-ні Тернопільської обл. Перед групами ставилися такі завдання: 1. Залучити для бойових дій проти оунівців партизанські з'єднання, які з різних причин залишилися в тилу Червоної армії. 2. При можливості проводити мобілізацію транспортних засобів, необхідних для пересування під час знищення “банд” [103, с. 293].

У перші місяці 1944 р. групу УПА-Північ було передислоковано ближче до Холодного Яру з ціллю підняти народне повстання. Туди мала вирушити й група УПА-Південь, з попередньою зміною назв підрозділів, які були б зрозумілими жителям Центральної та Східної України [224, с. 34–35]. Військові округи УПА-Південь перейменували на “Холодний Яр”, “Умань”, “Вінниця” [241, с. 243].

Курені з'єднання “Холодний Яр”, котрі з квітня 1944 р. були у складі УПА-Південь, під командуванням “Панька”, Семена Котика-“Докса”, Михайла Кондрася-“Великана”, “Міші” рухались до Холодного Яру через Київщину, Житомирщину, Вінниччину, Кам'янець-Подільщину. Зокрема курінь М. Кондрася-“Великана” розпочав рейд з Тернополя у напрямку Славутських і Шепетівських лісів. У селі Городнявки Шепетівського р-ну передислокацію куреня зафіксувала військова контррозвідка СМЕРШ 1-го Українського фронту. Однак винищувальним загонам не вдалося їх нейтралізувати, оскільки повстанці зуміли уникнути переслідування. Лише неподалік торфорозробок с. Стригани Славутського р-ну у ніч на 12 травня відбулася битва між вояками М. Кондрася і Кам'янець-Подільським

партизанським з'єднанням ім. Михайлова (командир А. Одуха). 13 травня бій розгорнувся з новою силою, проте повстанцям вдалося відбити атаки ворога, який намагався перегородити відступ на південь. Заглибившись в ліс воякам УПА вдалося переправитись на територію Плужнянського р-ну. У цьому бою з 200 бійців УПА загинуло від 83 до 127 упівців, ще близько 20 осіб потрапило в полон, їх відвезли на допити до штабу з'єднання [224, с. 35–36].

15 травня 1944 р. поблизу с. Кам'янка Славутського р-ну Кам'янець-Подільської обл. сотні “Гутича”, “Великана”, “Бурлаченка”, “Волинця” “Ясена” (не менше 100–150 вояків) атакували 11-ту батарею 4-го дивізіону 251-ої окремої артилерійської бригади. Спочатку атака розвивалася успішно, але хід бою змінило підкріплення – підрозділи 25-ої і 108-ої артилерійської бригади та 14-ої танкової бригади. Як наслідок, загинуло від 12 до 24 упівців. 23 травня 1944 р. курені М. Кондрася і С. Котика розділилися поблизу урочища Півнева гора Плужнянського р-ну Кам'янець-Подільської обл. Курінь М. Кондрася попрямував до залізничної колії Славута – Шепетівка. У відповідь радянські спецслужби розпочали зачистку лісових масивів в районі Шепетівки – Цвітохи – Рудні-Новенької, але виявити повстанців не вдалося [224, с. 36–37]. Як свідчать донесення Управління контррозвідки СМЕРШ 1-го Українського фронту, ці повстанці 8 і 31 травня 1944 р. поблизу с. Синельникова та Славути збили два літаки “У-2” [78, с. 253–254]. Аналогічно у серпні 1944 р. через Кам'янець-Подільську обл. на Вінниччину, Черкащину та Київщину намагалися прорватися відділи М. Свистуна-“Ясена” [83, с. 115–116]. Однак повстанцям так і не вдалося протягом літа 1944 р. досягти Холодного Яру, відтак малі повстанські групи розсіялися по різних лісах. До лав УПА-Південь і УПА-Північ потрапило чимало представників радянських спецслужб, які дезорганізували роботу повстанських командирів [224, с. 37].

Важливим завданням відділів УПА, які діяли на території Кам'янець-Подільської та Вінницької обл. було створити усі умови для розгортання групи УПА-Південь. Наприклад, зі з'єднання “Холодний Яр” було виділено

окремі відділи: “Панька”, діяв в черкаських лісах на Київщині, “Вира” і загін “Олега” – у Вінницькій, а відділ “Мамая” – у Кам’янець-Подільській обл. [218, с. 206]. Останній був частково розбитий частинами Червоної армії; окремі його вояки залишилися у лісі. Лише курінь М. Кондрася-“Міші” з відділу “Мамая” повернувся в Кременецькі ліси. Загони “Вира” і “Олега” дислокувалися в районі с. Майдан-Вербецький Вінницької обл., звідки проводили невеликі рейди [83, с. 126]. Водночас на Вінниччині оперували курені Я. Білінського-“Бистрого” та О. Качана-“Саблюка” (склалися з 4 сотень), які підпорядковувалися Вінницькому обласному проповіднику О. Грабцю-“Батьку” [218, с. 261]. Обов’язки обласного військово-мобілізаційного референта виконував “Олег”, якого згодом замінив “Ясен” (його замісником став колишній курінний “Саблюк”). Сотні “Сокола”, “Меча”, “Наливайка” періодично рейдували з Волині на Вінниччину і назад [83, с. 220].

Навіть у час наступу Червоної армії (квітень–червень 1944 р.) українське підпілля Чортківської й Тернопільської округ продовжувало мобілізаційні заходи серед населення щодо поповнення лав УПА. В цей час було створено сотні Івана Михальчука-“Шуляка”, Петра Павлюка-“Голуба”, курінь Зенона Голуб’яка-“Бориса” із сотнями “Тополі” та “Запорожця”. Курінь Я. Білінського-“Бистрого” об’єднав новостворені сотні командирів Юрія Сеніва-“Костенка”, Степана Машталіра-“Батька”. У серпні 1944 р., після реорганізації УПА-Південь, Я. Білінський розпочав творення на території Тернопільської обл. Кам’янець-Подільської групи УПА, яка мала переправитися за Збруч [76, с. 53–54]. Наказ про переведення Я. Білінського на посаду воєнно-мобілізаційного референта в Кам’янець-Подільський обласний провід видав В. Кук-“Леміш”, який перебував у Шумському лісі. Відтак Я. Білінський сформував в Гримайлівському і Гусятинському р-нах Тернопільської обл. сотні “Грима”, “Костенка”, “Спартак”, “Яструба”. На їхній базі було сформовано три відділи – “Кравченка” (командир Я. Білінський, відправився в рейд по Кам’янець-Подільській обл.),

“Спартака” (командир “Могила”, скеровано в Гусятинський р-н) та “Яструба”(відправлено в Гримайлівський р-н). У Смотрицькому р-ні сотня “Кравченка” зав’язала бій з районною групою НКВС, а в Сатанівському р-ні – з підрозділами Червоної армії, на початку листопада 1944 р. сотня повернулася до Гримайлівських лісів. Причину повернення сотні на Тернопільщину Я. Білінський пояснив так: “Наші загони, зокрема, керовані мною, були слабкими і діяти в Кам’янець-Подільській області нам було важко, населення нас не підтримувало, резервів для поповнення ми отримувати майже не могли, питання з продовольством також ставило нас в глухий кут, на території області багато аеродромів – і всякий рух ускладнювався” [83, с. 185–186]. В грудні 1944 р. за наказом “Енея” відділи “Нечая”, “Голуба”, “Могили”, які знаходилися у підпорядкуванні Я. Білінського, знову повернулися в Кам’янець-Подільську обл., де організовували агітаційну роботу серед населення, намагаючись залучити місцевих юнаків до повстанського руху [83, с. 186, 188].

За даними ОУН і УПА в січні–серпні 1944 р. група УПА-Південь провела 53 антирадянські акції. Як свідчить історик А. Кентій, повстанці цієї групи знищили 2165 осіб, поранили 1015, взяли в полон 110 представників влади. В ході бойових акцій було вбито 472 повстанців і 118 поранено [218, с. 260–261].

Серед перших, хто прорвався в тил Червоної армії були відділи УПА-Південь, що охоплювали північні райони Тернопільської, південну частину Рівненської, Вінницької, Кам’янець-Подільської, Житомирської та Київської обл. Восени 1944 р. у складі УПА-Південь діяли курені: Вінницький (командир “Панько”), Дубненський (“Чернець”), Здолбунівський, Крем’янецький (“Докс”), Кам’янець-Подільський (“Бистрий”) [98, с. 32]. За наказом командування УПА-Захід за Збруч відправлено повстанські відділи “Голуба”, “Кравченка”, “Запорожця”, “Спартака”, “Могили”, “Хмари”, “Хрома”, які протягом листопада 1944 – лютого 1945 рр. провели 79 бойових сутичок з військами НКВС. У результаті боїв у полон потрапив

організаційний референт проводу ОУН Кам'янець-Подільської обл. [98, с. 44].

У вересні 1944 р., коли основні частини Червоної армії подалися у напрямку Польщі, з південної Волині було організовано рейд відділу “Дніпро” групи УПА-Південь до північно-східних районів Кам'янець-Подільської обл. Згідно із звітом командира, відділ вирушив у рейд 5 вересня 1944 р., а 10 вересня був поділений на дві групи (по 24 особи кожна): перша група на чолі з командиром “Ягуром”; друга – на чолі з командиром “Атосом” (домомагав політвиховник “Тарас”). Група “Ягура” знищила спостережний пункт НКВС в с. Загірцях Білогірського р-ну. В результаті бою вилучено два автомати, три гвинтівки, десять гранат, дві уніформи. Під час засідки було захоплено шість партійних працівників Велико-Дедеркальського РК КП (б) У Тернопільської обл., яких передали місцевим органам СБ ОУН. Водночас повстанці знищили сільську раду, молочарню та магазин у с. Биківці. 15 вересня підвідділ “Ягура” влаштував засідку на представників влади, які насильно мобілізували селян с. Бележівки на різні роботи. Під час бою захоплено дев'ять гвинтівок, три автомати і пістолет. Група “Атоса” в ході рейду 10 вересня знищила в с. Перерослому Білогірського р-ну сільську раду, магазин, молочарню, аптеку, нафтобазу МТС, телефонну лінію. 13 вересня було захоплено агента НКВС, якого після допиту передано органам СБ ОУН. В с. Бележівка вдалося мобілізувати до лав УПА десять людей, які не витримали випробовування і під час рейду дев'ять із них дезертували. Обставини які, ймовірно, спонукали до дезертирства автор звіту назвав “поворот на захід, нехить місцевих іти в УПА та близькість своїх домів” [99, с. 65–66]. Наприклад, командири “Гармаш” й “Орест”, рейдуючи Кам'янець-Подільською обл., зауважували: місцеві жителі хоч і симпатизували боротьбі ОУН та УПА, проте були настільки налякані органами НКВС–НКДБ, що боялися поповнювати повстанські відділи [100, с. 35].

Восени 1944 р. повстанці провели низку акцій у центральній та південній частині Кам'янець-Подільської обл. Більшість із них передислокувалися із Тернопільської обл. Особливо відзначився відділ “Лиса-Ластівка” (80 чоловік), який мав 19 возів, 2 станкових і 4 ручних кулемети, був одягнений в радянську військову форму. 4–7 листопада цей відділ поблизу с. Нігин протистояв групі Смотрицького оперативного райвідділу НКВС. Згодом упівцям вдалося відступити до Сатанівських лісів, на прочісування яких влада залучила 4 літаки. Відділу вдалося вирватися з оточення та перейти р. Збруч [218, с. 298].

У Старокостянтинівському р-ні (с. Лашки, Немиренці, Киселі) бойові та агітаційно-пропагандистські операції проводила група “Казаха” (57 осіб). Зокрема в с. Киселі було спалено документи сільської ради, в місцевому сільпо вилучено 60 л горілки та два пуди солі. 24 листопада 1944 р. селі Микулин пограбовано колгоспний склад, а з магазину вилучено продукти харчування. Під тиском силових структур група змушена була через Шепетівські ліси перейти на Волинь – в Корецький р-н Рівненської обл. [104, с. 184–185].

Одна з повстанських груп Волині, що нараховувала 50 вояків, у с. Клепачі Славутського р-ну захопила в полон керівника винищувального батальйону Привалова та чотирьох “ястребків”, знищила документи сільської ради, обірвала телефонний зв'язок, вилучила продукти з місцевого магазину, а вночі повернулися в сусідню Рівненську обл. Як свідчать документи Кам'янець-Подільського обкому КП (б) У, повстанці також підпалили зерносковище та стайню, викрали декілька коней у с. Новий Кривин того ж району. З колгоспної ферми с. Соломи Сатанівського р-ну підпільники вилучили 10 овець, 9 коней, 50 курей, в селі Гречани спалили стайню, знищили телефонну лінію та перейшли в сусідню Тернопільську обл.

Згідно партійних звітів, на території Кам'янець-Подільської та Вінницької обл. певний час рейдував відділ “Наливайка”. У грудні 1944 р. він зупинився в лісах Оринінського р-ну Кам'янець-Подільської обл. В селах

Фридрівці (зараз Залісся Перше), Великі Вірмени (зараз Великозалісся) підпільники знищили документи сільських рад, а в магазині вилучили борошно та горілку. Рухаючись селами Пудлівці та Гуменці Довжоцького р-ну відділ “Наливайка” зупинився поблизу с. Привороття, де потрапив в перестрілку з органами НКВС. У селі Рачинці Дунаєвецького р-ну повстанці вступила в бій, в якому втратили 4 вояків (серед них командира повстанського підрозділу “Буря”) і відступили до с. Барбарівка Солобковецького р-ну. 29 грудня відділ “Наливайка” зав’язав ще один бій з оперативними групами НКВС Віньковецького і Солобковецького р-нів, у ході якого було втрачено близько 30 вояків, 2 ручних кулемета, 19 гвинтівок, 4 пістолета, 400 листівок ОУН [104, с. 190–191]. Після важкого бою залишки відділу “Наливайка” відступили на Тернопільщину. За підрахунками А. Кентія у цей час на території Кам’янець-Подільської обл. діяло 8 відділів УПА, кожен з яких нараховував від 20 до 100 бійців [218, с. 298].

Акти фізичного терору насамперед застосовувалися до працівників органів державної влади, партійних і комсомольських працівників, керівників колгоспів. Зокрема 24 листопада 1944 р. на дорозі з Чемеровець до Кам’янець-Подільського українські повстанці підірвали автомобіль із працівниками Проскурівського цукрового тресту [104, с. 185–189]. Особливо добре організованою виявилися збройна акція 1 грудня 1944 р. в районі Лосячева та Давидківців Скала-Подільського р-ну, в ході якої повстанці ліквідували начальника Кам’янець-Подільського НКДБ, начальника і слідчого Кам’янець-Подільського НКВС, директора МТС [82, с. 498–500]. В грудні 1944 р. повстанська група “Тараса” (30 чоловік) у с. Зеленче Дунаєвецького р-ну вбила голову колгоспу, а в с. Бубнівка Сатанівського р-ну в ході бою з радянськими спецслужбами поранила чотирьох та взяла в полон одного енкаведиста. 22 грудня підпільники здійснили напад на пункт Повітряного спостереження оповіщення та зв’язку (ПСОЗ) – 207 у с. Нігин Смотрицького р-ну. В ході збройних акцій також поширювалися пропагандистські листівки [104, с. 185–189].

Для нейтралізації повстанського руху силою структури УРСР створювали винищувальні батальйони. Восени 1944 р. підрозділи Внутрішніх військ НКВС у Кам'янець-Подільської обл. використовували ці батальйони проти рейдуючих повстанських груп з Волині та Тернопільщини. Для кращої мобільності при кожному з них діяв кавалерійський взвод (12–15 осіб), який насамперед використовувався для прочісування лісів та організації засідок [98, с. 67].

Отже, збройні акції відділів УПА (більшість із них рейдувала з Тернопільщини та Волині) у 1943–1944 рр. лише частково паралізували діяльність радянських партизанських з'єднань та підрозділів НКВС. Дії українського підпілля особливо ускладнилися з наближенням німецько-радянсько фронту, посиленням матеріально-технічної допомоги партизанам. Зважаючи на такі обставини, командування УПА-Південь переорієнтовує у лютому–березні 1944 р. свою збройну боротьбу на репресивно-каральні органи УРСР. Протидіючи політиці радянської повстанці організовували численні агітаційно-пропагандистські акції, намагалися перешкоджати відновленню колгоспів, створенню партійних та комсомольських організацій.

3.2. Боротьба українського повстанського руху з радянським режимом у повоєнні роки

Утвердження радянського режиму супроводжувалося репресивними діями щодо членів націоналістичного підпілля та їх симпатиків, розгортання агітаційно-пропагандистської роботи щодо відродження колгоспів, поповнення лав партійних та комсомольських організацій. Заходам тоталітарної влади намагалися протистояти окремі відділи УПА та збройне підпілля Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Антирадянські акції включали підривно діяльність в колгоспах, установах влади, ліквідацію компартійних активістів і керівників колгоспу, пропагандивні заходи у ході виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР 1946 р., а УРСР, місцевих органів.

У відповідь на заходи влади щодо насильного залучення до колгоспного будівництва підпілля ОУН провело низку пропагандивних та збройних акцій. Зокрема на території підконтрольній Дунаєвецькому надрайонному проводу ОУН в с. Балин Смотрицького р-ну група підпільників забрала в січні 1945 р. 6 коней в колгоспі, а в с. Чечельник – убила лейтенанта Червоної армії Л. Бондарнека. 3 січня у с. Фридрівці Оринінського р-ну підпільники викрали 11 коней та голову сільської ради с. Нараївка. Поблизу с. Кадиївці відбувся бій з підрозділами НКВС, внаслідок якого група передислокувалася в Тернопільську обл., а 12 січня звідти в с. Тарноруда Волочиського р-ну прибула боївка (за офіційними і можливо перебільшеними даними влади – 120–130 осіб), якій вдалося вилучити зі збірного пункту 5 ц пшениці, 2 биків та 19 свиней із колгоспу. В лютому 1945 р. радянські силовики виявили в с. Яремичі 9 українських повстанців, мешканців Остропільського і Полонського р-нів Кам'янець-Подільської обл., яких в ході бою поблизу сіл Березна і Варварівка вдалося ліквідувати. В січні–лютому 1945 р. арештовано також шість підпільників у с. Петрашівка Вінковоцького р-ну [104, с. 193–194].

Весною 1945 р. ВО 3 “Лисоня” поділили на 5 тактичних відтинків (ТВ) УПА: 15 – Бережанський, 16 – Бучацький, 17 – Кам'янець-Подільський, 18 – Тернопільський, 19 – Чортківський [84, с. 7–8]. Існують припущення, що ТВ 17 взагалі не було створено, а влітку 1945 р. військові рейди на територію Кам'янець-Подільської округи організовували командири Іван Щикульський-“Чародій” (1945–1946) та Петро Хамчук-“Бистрий” (літо–осінь 1945 р.) [76, с. 62]. Сотня під командуванням Миколи Скринчука-“Хмеля” в квітні 1945 р. рейдувала з Мельнице-Подільського р-ну Тернопільської обл. за Збруч – в Кам'янець-Подільську обл. і навіть Хотинський р-н Чернівецької обл. [237, с. 67]. Тоді ж зі складу УПА-Південь до ВО 3 “Лисоня” відійшли залишки групи командира Ярослава Білінського-“Бистрого” (захоплений НКВС у січні 1945 р.) з 3–4 сотнями, якими з початку 1945 р. командував Костянтин Гіммельрайх-“Кий”. До цього відділу ввійшли сотні з Кам'янець-

Подільської групи УПА: “Вознесенка”, “Могили”, “Смерті”, “Спартака”, “Запорожця”, “Голуба”, “Нечая” [85, с. 10, 27].

Рейди по Кам'янецьчині влітку 1945 р. також проводили підвідділи сотень “Кия”, “Сірі Вовки” та “Сіроманці”. Зокрема у південній частині округи пропагандивною роботою відзначалися чоти “Чайки”, “Карася” із відділу “Кия” та чоти “Вихора”, “Кармелюка”, “Бурлаки” із відділу “Сірі Вовки”. В північній частині рейдувала одна чота з відділу “Сіроманці” [76, с. 63–64]. Для кращої координації військово-організаційної та пропагандивної праці у серпні–вересні 1945 р. з Чортківсько-Бережанської та Тернопільської округ перевели до надрайонних проводів Кам'янець-Подільської обл. чоти Юрія Сеніва-“Костенка”, “Кармелюка” та Дмитра Хандія-“Конієнка” [76, с. 64].

В оперативному донесенні наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 16 червня 1945 р. відзначалося, що 6 червня в с. Деражня Полонського р-ну Кам'янець-Подільської обл. курені “Докса”, “Галайди” і “Володьки” (по 30–35 вояків; кожен курінь мав на озброєнні 4–5 ручних кулемета, 5–6 автоматів та гвинтівки), які прибули з Волинської обл., обстріляли голів сільських рад Деражні і Коцулі. Вони планували рейдувати окремими групами через Шепетівські ліси й з'єднатися в районі Хмільника Вінницької обл. З метою захоплення упівців туди була направлена оперативно-військова група УНКВС Кам'янець-Подільської обл. за участі співробітників Полонського, Грицівського, Острівського РВ НКВС. 9 червня між відділом УПА, що відступив до с. Івки Старосинявського р-ну, та групою НКВС зав'язався бій, в ході якого загинуло чотири упівці, двоє потрапило в полон. До преслідування приєдналася оперативна група НКВС із танковою ротою з Проскурова (100 курсантів танкової школи), яка поблизу с. Волосівці та Требухівці Меджибіжського р-ну 14–16 червня намагалася перешкодити відступу повстанців. За даними НКВС у тих боях загинуло 23 повстанці і 7 було поранено, керівника куреня “Галайду” полонено. Серед загиблих виявився співробітник СБ ОУН “Сокіл”, який розробляв план рейдування

вказаних куренів. У боях також вбито 2 оперативників і 5 поранено. Як свідчать документи НКВС, у ті дні курінь “Галайди” був розбитий повністю, а залишки куренів “Докса” і “Володьки” стали об’єктом подальших переслідувань силовиків [101, с. 83–84].

Протягом жовтня 1945 р. – лютого 1946 р. відділи УПА провели декілька пропагандистських рейдів, у ході яких відбувалися зустрічі з місцевим населенням, роззброювалися винищувальні батальйони. Наприклад, 4 січня 1946 р. в с. Малі Калетинці Білогірського р-ну повстанці розгромили колгоспну ферму, з місцевого магазину вилучили 3 ц пшениці, 25 кг солі, 16 шматків мила, які роздали селянам. В с. Заріччя Ізяславського р-ну упівці провели збори з 35 колгоспниками, під час яких поширили націоналістичні листівки [74, с. 533].

Українське підпілля центрально-східного Поділля нав’язало також контакти з Проводом Східного краю ОУН (“Одеса”), який у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. поширював свій вплив на Межиріцький, Корецький та Костопільський р-ни Рівненської обл., а також Київську, Житомирську, Кам’янець-Подільську, Вінницьку обл. [74, с. 27]. Особливо дошкуляла владі рейдуюча група “Дніпро” цього проводу на чолі з Анатолієм Лучковським [80, с. 21].

З метою попередження проникнення на територію Кам’янець-Подільської обл. відділів УПА з Тернопільської та Рівненської обл. радянські спецслужби намагалися створити спеціальну сітку інформаторів, в місця можливих скупчень українських підрозділів направлялися бойові групи, винищувальні батальйони закривали ймовірні шляхи проходження упівців [104, с. 194–195]. З цією метою 27 листопада 1945 р. такі бойові групи і батальйони створили в Берездівському (165 осіб), Славутському (190 осіб), Плужнянському (295 осіб), Ляховецькому (270 осіб), Теофіпольському (225 осіб), Базалійському (230 осіб), Шепетівському (80 осіб), Полонському (95 осіб) районах Кам’янець-Подільської обл. [103, с. 579–581]. Важливу допомогу НКВС надавали винищувальні батальйони (складалися з юнаків

26–28 років) [74, с. 467], які влаштовували засідки на упівців [80, с. 476], перешкоджали поширенню націоналістичної літератури в селах Ходорівці, Ластівці, Ісаківці, Княгинин, Рихта, Слобідка Рихтовецька, Завалля, Кізя, Війтківці, Кудринці, Врублівці та ін. [76, с. 640].

Особливо посилилася охорона кордонів області, державних об'єктів у січні–квітні 1946 р., часу виборів до Верховної Ради СРСР. Цю функцію, як правило, виконували гарнізони військ НКВС (20–100 бійців), які знаходилися у райцентрах і великих селах області. Блокада силовиків спонукала командування УПА переходити від відкритої збройної до підпільної боротьби. В другій половині 1946 р. більшість підрозділів УПА влилися в збройне підпілля ОУН. На цей час в Кам'янець-Подільській обл. діяли лише відділи УПА Юрія Сеніва-“Костенка” та “Хвильового”. В документах зафіксовано рейди повстанців у 1947 р. в Оринінському і Базалійському р-х [76, с. 68–69]. З 1947 р. в документах підпілля ВО “Лисоня” згадується існування тактичного відтинку 18 “Дністер” (Кам'янець-Подільська область) [76, с. 63], які рейдували з Тернопільщини. Зокрема 16 жовтня 1947 р. в с. Жабинці відділ повстанців (6 осіб) здійснив напад на сільську раду, розбив телефонний апарат, захопивши з собою батареї до радіоприймача. 18 жовтня відділ (4 стрільці) напав на колгосп ім. Держинського в Базалійському р-ні, в якому реквізував продукти харчування, декілька коней та воза. 29 жовтня в с. Кульчіївці Кам'янець-Подільського р-ну було вбито голову колгоспу Супруна. В с. Красноставці Оринінського р-ну місцеві жителі (розкуркулені радянською владою) вбили бригадира колгоспу ім. Карла Маркса Бучека, який здійснював активну партійну агітацію. Водночас поширювалася антирадянська література з критикою колгоспного ладу. Так, 15 жовтня в с. Балин Смотрицького р-ну органами МДБ було арештовано місцевого жителя, який поширював по селі націоналістичні листівки і закликом до саботажу хлібних поставок [79, с. 494–495].

Складна суспільно-політична ситуація у західних та центральних районах УРСР неодноразово обговорювалася на засіданнях ЦК КП (б) У та

уряду УРСР. Зокрема у доповідній записці ЦК КП (б) У “Про стан боротьби з бандами ОУН-УПА на території західних областей УРСР” відзначалося, що у вересні на території Кам’янець-Подільської обл. силами МДБ було знищено один окружний і чотири надрайонні проводи ОУН [79, с. 201]. Загалом, як свідчили матеріали 4-го відділу МДБ УРСР, в 1943–1947 рр. спецслужби державної безпеки ліквідували підпільні осередки ОУН обох спрямувань у Вінницькій (36 організацій і 285 осіб) та Кам’янець-Подільській (94 і 431) обл. [74, с. 25].

Насичення регіону чисельними радянськими гарнізонами змусили відділи УПА переходити до оборонних боїв як на території Галичини, Волині, Буковини, так і Поділля. У червні 1946 р. Провід ОУН (б) ініціював трансформацію повстанських відділів у збройне підпілля ОУН, яке протистояло компартійній владі щонайменше до початку 1950-х рр.

Отже, у зв’язку з утвердженням радянської влади, що ґрунтувалася на підтримці армії та військ НКВС-НКДБ, силовим структурам вдалося нейтралізувати діяльність більшості осередків націоналістичного підпілля в Кам’янець-Подільській та Вінницькій обл. й перешкодити рейдам відділів УПА з Волині та Тернопільщини. Особливо це стало помітно в 1946 р., коли організовано військову блокаду з метою попередження антиповстанських акцій, до яких залучили спеціальні винищувальні батальйони, військові гарнізони НКВС, що в підсумку примусило відділи УПА трансформуватися у збройне підпілля ОУН.

РОЗДІЛ 4.

ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ ОУН 1944–1952 РР.

4.1. Структура і склад Проводу

На початку 1942 р. відбулися організаційно-територіальні зміни в структурі українського підпілля – створено два великих Краєвих проводи ОУН: Південно-Східних українських земель (ПівдСУЗ) з центром у Дніпропетровську (очолив Василь Кук-“Леміш”) та Осередньо-Східних (Центральних) українських земель (ОСУЗ) з центром у Києві (очолив Дмитро Мирон-“Орлик”). До останнього входили обласні проводи Кам'янець-Подільської, Вінницької, Київської, Житомирської, Полтавської, Чернігівської, Харківської й Сумської обл. [283, с. 51]. 25 липня 1942 р. неподалік оперного театру в Києві було вбито керівника Краєвого проводу ОУН на ОСУЗ Дмитра Мирона. На його місце призначили Петра Сака-“Могилу”, який обіймав цю посаду до грудня 1942 р. Провід ОСУЗ у 1943–1944 рр. перейняв Іван Нагірний-“Чорний” [74, с. 25].

У січні 1943 р. структура ОУН (б) мала у своєму підпорядкуванні чотири краї з власним Крайовим проводом: Західні українські землі (ЗУЗ), керував провідник Михайло Степаняк-“Лекс”; Північно-західні українські землі (ПЗУЗ) – Дмитро Клячківський-“Охрім”; Північно-східні українські землі (ПівнСУЗ) – Пантелеймон Сак-“Могила” і Південно-східні українські землі (ПівдСУЗ) – Василь Кук-“Леміш” [250, с. 361]. Наприкінці 1943 р. організаційну структуру ОУН видозмінено – поділено на три краї: Західні українські землі (ЗУЗ, Роман Кравчук-“Петро”); Північно-західні українські землі (ПЗУЗ, Дмитро Клячківський-“Охрім”); Осередньо-східні українські землі (ОСУЗ, Василь Кук-“Леміш”) [261, с. 34].

Наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. проведено чергову реорганізацію, внаслідок якої південно-східну Генеральну округу поділено на дві частини – Рівненську округу і Подільський край. Подільський край підпорядковано Проводу ОУН на Західних українських землях (ЗУЗ) [250,

с. 219]. Через значні кадрові втрати керівництво ОУН в листопаді 1944 р. прийняло рішення про реорганізацію адміністративно-територіального устрою та керівного складу. Відтепер такі важливі організаційно-територіальні одиниці як області, повіти ліквідовувалися. Окружні проводи підпорядковувалися напряму крайовому. Замість повітів впроваджувалися надрайони ОУН, які давали змогу концентрувати увагу на більшу кількість районів, які відповідали тогочасному радянському адміністративно-територіальному поділу і ділилися на кушці (41 куш), кожен з яких формував станицю (найнижчу територіальну одиницю). Вказана система давала змогу залучати до керівництва значно меншу кількість людей та контролювати більші території [195, с. 40–41]. Окружний, надрайонний та районний проводи ОУН включали: теренового провідника ОУН, Службу безпеки, референтів пропаганди і військового, підреферентуру УЧХ [240, с. 169].

Подільський край ОУН (край “Поділля”) включав Тернопільську обл. (включаючи Крем’янецьчину) та територію на схід від Збруча – Кам’янець-Подільську та західні райони Вінницької обл. [242, с. 280]. Наприкінці 1944 р. організаційна сітка ОУН в Кам’янець-Подільській обл. складалася з п’яти округ, з яких згодом почали створювати надрайони. У складі Кам’янець-Подільського окружного проводу діяли надрайонні проводи: Білогірський (діяв до 1945 р.), Чемеровецький (очолював Анатолій Рак-“Хмара”; діяв до 1945 р.), Ярмолинецький (очолював “Тарас”; діяв до 1945), Дунаєвецький (“Волох”), Кам’янець-Подільський (“Гроза”) [74, с. 26]. За деякими даними, короткочасно функціонувала Шепетівська округа ОУН (очолював з 1943 р. Константин Максим’юк-“Степовий”) [91 а, с. 677]. З 1945 р. їх реорганізовано в три надрайони: Проскурівський, Дунаєвецький, Кам’янець-Подільський. Весною 1945 р. до Крайового проводу “Поділля” входило окружні проводи: Бережанський, Чортківський, Тернопільський та Кам’янець-Подільський [74, с. 26; 195, с. 41–42]. 1944 р. до складу Кам’янець-Подільського обласного проводу ОУН входили: провідник – З. Голуб’як-“Борис”, організаційний референт – Г. Левчук-“Гомін”, референт

“СБ” – “Яструб”, мобілізаційно-військовий референт – Я. Білінський-“Бистрий” [83, с. 210–211].

В результаті реорганізації Подільський край ОУН навесні 1945 р. складався з трьох окружних проводів: Тернопільського (включав три надрайонні проводи – Кременецький, Тернопільський та Скалатський), Чортківсько-Бережанського (входило чотири надрайонні проводи – Чортківський, Тербовлянський, Буцацький, Бережанський) та Кам’янець-Подільського. В останньому, ймовірно, реорганізацію не було проведено. Зокрема в листі Василя Бея до Григорія Левчука від 29 жовтня 1945 р., доводилася недоцільність ведення боротьби великими групами й рекомендувалося діяти на СУЗ двома–трьома групками, які очолювали керівники з досвідом боротьби. Для закріплення в терені кожна групка мала об’єднати двох-чотирьох бойовиків. Водночас В. Бей наголошував на непрактичності надрайонних проводів, а тому рекомендував поширювати діяльність вказаних груп по всьому терені. Наприклад, наказав Чемеровецького районного провідника А. Рака-“Хмару” та Кам’янець-Подільського окружного провідника М. Слюсара-“Андрія” закріпити в різних частинах області [74, с. 863–865]. Згодом на допиті радянських спецслужб Микола Слюсар зауважив, що в 1944 – 1945 рр. діяв переважно вздовж Збруча на межі Тернопільської та Кам’янець-Подільської обл. [30, арк. 1–3]. Аналогічно діяв Проскурівський надрайонний провідник Іван Щикульський-“Рубач”, який разом із Юрієм Сенівим-“Костенком”, “Левком” та п’ятьма бойовиками рейдували у Сатанівському р-ні Кам’янець-Подільської обл. (хоча територія Проскурівського надрайону обмежувалася населеними пунктами Проскурів, Чорний Острів, Волочиськ). Самі ж повстанці дислокувалися в Гримайлівському р-ні Тернопільської обл. Враховуючи особливості терену кількість активних членів Кам’янець-Подільського окружного проводу коливалася в межах 20 осіб [195, с. 43].

У зв’язку зі створенням в центральних регіонах України нових оунівських структур наступну реорганізацію Подільського краю проведено в

1949 р. Насамперед Чортківсько-Береженський окружний провід реформовано в Чортківський у складі трьох надрайонів: Бучацький, Копичинецький та Чортківський. Тернопільський окружний провід включав три надрайони: Бережанський, Тернопільський та Скалатський. У другій половині 1949 р. сформовано Кременецький окружний провід, межею діяльності якого стали території суміжні з Кам'янець-Подільською обл. У складі окружного проводу діяло два надрайонних проводи з восьми районів. Кам'янець-Подільський окружний провід діяв у складі чотирьох надрайонів: Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського, Вінницького та Вінковоцького [195, с. 43–44].

У червня 1949 р. провід ОУН Подільського краю намагався поширити свій вплив і на Вінницьку обл., утворивши власний надрайонний провід. У липні 1949 р. для цієї роботи скеровано Йосипа Демчука-“Лугового”, який до свого арешту в лютому 1951 р. очолював Вінницький надрайонний провід. Наказ щодо формування Вінницького надрайону видав очільник Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН (б) Григорій Левчук-“Гомін” [8, арк. 32–34]. Така увага Вінницькому проводу приділялася з метою закріплення на східних теренах, звідки можна було проширювати оунівські впливи на сусідню Київську обл. і далі. Для кращої взаємодії цей регіон підпорядкували Кам'янець-Подільському окружному проводу ОУН [254, с. 176].

Крайовий провід ОУН “Поділля” очолювали: організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ Юліан Гуляк-“Токар” (1943–1944) (загинув 19 липня 1944р.) [240, с. 168], з листопада 1944 р. Іван Шанайда-“Данило” (11.1944–03.1946), в. о. Василь Кук (весна–літо 1946), Осип Безпалько-“Остап” (1946–08.1947), т. в. о. Василь Кук (влітку 1947), Іван Прокопишин-“Бурлан” (1947), Василь Бей-“Улас” (08.1947–весна 1948), Б. Кузьма-“Кайдаш” (1948–1950) та Іван Прокопишин (весна 1950–1951) [74, с. 26].

Кам'янець-Подільський окружний провід у повоєнний період очолювали: Зенон Голуб'як-“Борис” (1944), Микола Слюсар-“Андрій” (1944–1945), Григорій Левчук-“Гомін” (1946–1949) та Микола Качановський-

“Скоб” (1949–1953). До сфери їх впливу відносилися територія Кам’янець-Подільської та Вінницької обл., інколи Київщини [74, с. 26].

Відповідно до структури набиралися і вишколювалися теренові кадри українського підпілля. В ході березневого 1944 р. наступу радянської армії Кам’янець-Подільський окружний провід передислокувався за р. Збруч, до Іванківського лісу Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл. Окружний провідник Зенон Голуб’як-“Борис” разом з охоронцем Миколою Слюсарем-“Андрієм”, Чемеровецьким надрайонним провідником Анатолієм Раком-“Хмарою”, організували акцію по залученню патріотичної молоді із сусідніх районів Тернопільщини. З них було сформовано повстанський курінь на чолі з командиром Володимиром Сидорчуком-“Тополею” та сотенним “Запорожцем”. Після тритижневого курсу навчання в Іванківському лісі, за наказом окружного провідника ОУН курінь повернувся в Сатанівські ліси Кам’янець-Подільської обл. для подальшої дислокації.

З метою виявлення та озброєння тилкових підрозділів Червоної армії на території Кам’янець-Подільської обл. З. Голуб’як наказав провести розвідувальний рейд по Кам’янець-Подільському, Смотрицькому, Дунаєвецькому, Ярмолинецькому р-нах. В результаті отриманих даних керівництво ОУН прийшло до висновку: через високу насиченість радянських силових структур недоцільно відправляти ослаблені повстанські курені із Сатанівських лісів у вказані райони Кам’янець-Подільської обл. В травні 1944 р. курінь “Тополі” відправився на Волинь. Окремі рейди в Дунаєвецькому, Кам’янець-Подільському, Смотрицькому р-нах обл. в червні 1944 р. провів Чемеровецький надрайонний провідник А. Рак [30, арк. 2].

У вересні 1944 р. З. Голуб’як-“Борис” зустрівся з “Хмарою” який доповів йому про суспільно-політичну ситуацію в області. Реально оцінивши ситуацію “Борис” наказав діяти окремими спеціально організованими відділами, створеними із мешканців Бережанського, Кременецького р-нів Тернопільської обл. Всю суспільно-політичну роботу на території області перерозподілив по чотирьох округах: Кам’янець-Подільській, Чемеровецькій,

Ярмолинецькій, Дунаєвецькій [30, арк. 2 зв., 4]. Крім А. Рака в підпорядкуванні “Бориса” був Ярмолинецький надрайонний провідник “Тарас” (з 1943 р.), який керував відділом до 20 осіб і діяв в Ярмолинецькому, Сатанівському р-нах Кам’янець-Подільської обл. [83, с. 193]. Тоді ж було призначено новим Кам’янець-Подільським окружним провідником ОУН (б) Миколу Слюсара-“Андрія” (діяв до вересня 1946 р.). У розпорядження М. Слюсара було передано 19 повстанців із Тернопільської обл. Місцем дислокації окружного провідника визначено Мельнице-Подільський р-н Тернопільської обл. [30, арк. 1–3].

При здійсненні рейдів в Кам’янець-Подільську обл. підпільники займалися поширенням націоналістичної літератури, збиранням розвідувальних даних, настроїв населення. Такі рейди були проведені в листопаді 1944 р. у с. Варварівка Миньковецького р-ну, де відбувся бій з військами Червоної армії. Цього ж місяця в селі Татариска Дунаєвецького р-ну в колгоспі підпільники забрали свиню, пограбували місцевий магазин [30, арк. 1–3]. Паралельно націоналісти поширювали націоналістичну літературу по сусідніх селах: Лясківці, Суржа, Кудіївці, Кудлівці, Голосків, Привороття, Нагоряни, Вербка, Княгинин, Ластівці, Вітківці Кам’янець-Подільського р-ну; в цих селах зруйновано телефонний зв’язок. Розкидали листівки на шосе котре веде у напрямку з Кам’янця-Подільського на с. Жванець. (дорога котрою часто прямували більшовики). Провели мітинги, наприклад, в с. Княгинин (100 чол.), Вербка (50 чол.). В цілому було знищено 7 і спалено 1 сільську раду, а також знищено 3 молотарки [82, с. 499]. У грудні 1944 р. у с. Нігин Смотрицького р-ну була спроба роззброїти радянський загін в кількості 15 чоловік, одного підпільника було поранено, іншого, під псевдо “Вітер” було взято в полон.

М. Слюсар, з січня 1945 р., знаходився виключно в Тернопільській обл. (Скала-Подільський та Мельнице-Подільський р-ни), відправляючи в Кам’янець-Подільську область лише рейдуючу групу на чолі з Миколою Левицьким-“Вужем”. На час перебування в Тернопільській обл.

забезпечував станичних у селах Залуччя, Вербівка, Підпилип'я, продуктами харчування, взуттям, одягом, а підпільників квартирами і медичною допомогою. Для цього у схронах с. Окопи організовано спеціальні госпіталі [30, арк. 1–3]. В 1946 р. Миколу Слюсара замінив новий окружний провідник Григорій Левчук-“Гомін”.

Особливого значення в Кам'янець-Подільській обл. надавалося Дунаєвецькому надрайоновому проводу, який перемінно діяв ще з 1941 р. Дунаєвецький надрайонний провід ОУН з літа 1941 р. очолював Володимир Біланюк, який прийшов на територію Кам'янець-Подільської обл. разом з похідними групами і кооптований до складу обласної управи. Однак про його діяльність на території Дунаєвеччини відомо недостатньо, в 1943 р. він був розстріляний гітлерівцями у Проскурові [104, с. 269–272]. Його посаду обійняв мешканець с. Зеленче Дунаєвецького р-ну Петро Щербатий-“Волох”, якому за короткий час вдалося залучити до підпільної роботи чимало однодумців. У Дунаєвецький провід входили: Петро Щербатий-“Волох” (керівник Дунаєвецького надрайонного проводу), “Маруся” (дружина “Волоха”), Іван Глевич-“Аркадій”, Володимир Петров-“Корінець”, Василь Шевчук-“Арсен”, Гусар Володимир-“Тур”, Микола Гусар, Григорій Гусар, Василь Кмицинський-“Чиж”, Семен Лодзинський-“Кошевий”, Галина Бомба-“Надя”, її батько Михайло Бомба, Данило Саницький, Кирило Махновський, Анелі Серафимова, Василь Медвідь, Дмитро Дідик, Надія Дідик, Тимофій Перепелюк та ін. [30, арк. 5–8]. Особливо важливим для підпілля було залучити до роботи лісника Михайла Бомбу, який проживав в лісі між Нестерівцями і Зеленчем. Саме в Нестерівецькому лісі навесні 1944 р. дислокувалися відділи УПА. Повстанський штаб й охорона знаходилися в будинку лісника. Військовим вишколом повстанців у лісі керував М. Слюсара-“Андрій”. У травні 1944 р. тут знаходився Кам'янець-Подільський окружний провідник Зенон Голуб'як-“Борис” разом із 52 бойовиками [240, с. 123–126].

У с. Зеленче Дунаєвецького р-ну неодноразово організовувалися наради окружного та надрайонного проводів ОУН. На нараді в березні 1943 р. за участі Кам'янець-Подільського обласного провідника “Чорноти”, окружного провідника З. Голуб'яка та Дунаєвецького надрайонного провідника Петра Щербатого обговорено тактику подальшої антинімецької боротьби [30, арк. 1 зв.].

У цей час упівські підрозділи рейдували по обидва боки Збруча, зокрема “Волох” з повстанцями в с. Іванків Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл. перейшов р. Збруч. 14 лютого 1945 р. він із десятима повстанцями був оточений загоном НКВС і в бою загинув. Дунаєвецький надрайон очолив член проводу Іван Глевич-“Аркадій”, мешканець с. Нестерівці Дунаєвецького р-ну. В жовтні 1945 р. він разом із “Арсеном” намагався налагодити націоналістичного підпілля в с. Зеленче. До організаційно-пропагандивної роботи він залучив трьох підпільників “Жирка”, “Семена” і “Остапа” [30, арк. 4].

В листопаді 1945 р. за наказом окружного проводу Івана Глевича-“Аркадія” разом з Йосипом Демчуком-“Луговим”, Василем Шевчуком-“Арсеном” і “Дібравою” було направлено на територію Кам'янець-Подільської обл. з метою ознайомлення з особливостями роботи в терені та розбудови націоналістичного підпілля. Весною 1946 р. Й. Демчук з підпільниками повернувся в Тернопільську обл., де прозвітував про проведену роботу перед окружним провідником Г. Левчуком-“Гоміном”. В серпні 1946 р. за його наказом “Луговий” перейняв керівництво Дунаєвецьким надрайонним проводом, після того як Івана Глевича-“Аркадія” було відкликано в Тернопільську обл. [9, арк. 120, 202].

Разом з Й. Демчуком на територію Кам'янець-Подільської обл. прибули Михайло Кріса-“Кобзар”, “Сергій”, “Дем'ян” та “Прозоза”, а згодом – Василь Николин-“Богдан”, Петро Колісник-“Черник”, “Баян”, Хома Мартюк-“Алгід”, Григорій Триндяк-“Мирон”. Підпільника “Дем'яна” навесні 1948 р. направили на роботу в західні області, де його за порушення

правил конспірації СБ ОУН ліквідувало. За аналогічну провину “Луговий” та “Сергій” за наказом “Гоміна” застрелили “Прозону” [9, арк. 203]. 18 грудня 1948 р. в с. Ходаки Барського р-ну Вінницької обл. загинули “Сергій” та “Баян” потрапивши в оточення МДБ [42, арк. 49].

З липня до зими 1948 р. Петро Колісник діяв спільно з Михайлом Крісою на теренах Дунаєвецького, Солобковецького, Смотрицького р-нів обл. За цей час ними було влаштовано близько 20 конспіративних квартир. Взимку 1948 р. “Кобзар” почав співпрацювати з “Алкідом” [6, арк. 254–255], а “Чернику” було підпорядковано “Мирона”, який прибув на терени Кам’янець-Подільської обл. у грудні 1948 р. у розпорядження “Лугового” і скерований в Солобковецький р-н для залучення місцевих жителів та пошуку конспіративних квартир [11, арк. 167–168].

В листопаді 1948 р. для зміцнення організаційних структур Хому Мартюка було направлено з Чортківського надрайонного проводу в Кам’янець-Подільську обл. В кінці місяця кур’ери Кам’янець-Подільського окружного провідника – “Роман” і “Цяпка” супроводжували Х. Мартюка через села Гуків Оринінського р-ну, Лянцкорунь (нині Зарічанка) Чемеровецького р-ну, Карачковецький ліс в с. Балин Смотрицького р-ну, де знаходилася конспіративна квартира. Звідти направилися в с. Зеленче Дунаєвецького р-ну, де у місцевого жителя Андрія Павлюка відбулася зустріч окружного провідника Г. Левчука-“Гоміна” та Дунаєвецького надрайонного провідника Й. Демчука-“Лугового”, якому було підпорядковано Х. Мартюка. До літа 1949 р. Х. Мартюк-“Алкід” разом з Михайлом Крісою-“Кобзарем” займалися залученням до підпілля місцевих жителів, розшуковували конспіративні квартири, поширювали антирадянські листівки.

В липні 1949 р. за наказом “Гоміна” Й. Демчука було направлено для проведення антирадянської діяльності у Вінницьку обл., де він очолив надрайонний провід. Замість нього Дунаєвецьким надрайонним провідником було призначено Хому Мартюка-“Алкіда” [20, арк. 30–31].

Таким чином у Дунаєвецький надрайонний провід від липня 1949 р. до 1951 р. входили: надрайонний провідник Хома Мартюк-“Алکید” (листопад 1948 – 30 вересня 1951 р.), Петро Гречух-“Олег” (вересень 1949 р. – 27 вересня 1951 р.), Іван Гаргат-“Лесь” (серпень 1950 р. – 27 вересня 1951 р.), Дмитро Снігур-“Гриць” (1949 р. – 8 жовтня 1951 р.), Євген Довгань-“Олесь” (переведений із групи “Матюшенка” у вересні 1951 р. – 12 жовтня 1951 р.), Семен Свободний-“Назар” (1949 р. – травень 1951 р.), Михайло Кріса-“Кобзар” (1948 – весною 1950 р., переведений у Віньковецький надрайонний провід) [7, арк. 70 зв.] та “Сулима” (січень – вересень 1949 р.) [7, арк. 101]. Оунівське підпілля було поділене на групи, які в різний час удосконалювалися. В 1951 р. в Дунаєвецький провід діяв у складі груп: група Петро Гречух – Іван Гаргат (з травня 1951 р. до 27 вересня 1951 р.); Хома Мартюк – Дмитро Снігур – Євген Довгань (з 8 вересня 1951 р. до вересня-жовтня 1951 р.) [25, арк. 14–15]. Що стосується Семена Свободного, його у травні 1951 р. перевели на Захід в підпорядкування провідника Крайового проводу ОУН “Поділля” В. Бея-“Уласа” [252, с. 53]. Таким чином, приходимо до висновку, що поділу на нижчі ланки надрайон не мав і діяв силами 5–6 членів надрайону, які поділилися на менші групи і рейдували на зазначеній території [252, с. 51].

З 1946 р. до Дунаєвецького надрайонного проводу входили: Дунаєвецький, Миньковецький, Ново-Ушицький, Солобковецький р-ни, частина сіл Смотрицького р-ну Кам’янець-Подільської обл. та села Муровано-Куриловецького і Барського р-нів Вінницької обл. [8, арк. 119; 8, арк. 120]. У зв’язку з переведенням Йосипа Демчука у Вінницьку обл. Кам’янець-Подільським окружним провідником Г. Левчуком-“Гоміном”, а пізніше М. Качановським-“Скобом” були внесені певні корективи щодо території діяльності. Відтак Дунаєвецький надрайонний провід поширював свій вплив в Дунаєвецькому, Солобковецькому, Ярмолинецькому, Городоцькому, Ружичнянському та Гвардійському р-нах (до шосейної

дороги, що вела від Проскурова, до Волочиська включно) Кам'янець-Подільської обл. [20, арк. 32].

Активна робота Кам'янець-Подільського надрайонного проводу почалася у травні 1948 р., коли за наказом керівника Борщівського надрайонного проводу ОУН Івана Ліщинського-“Матюшенка” перевели на підпільну роботу в Кам'янець-Подільський окружний провід, який до того часу очолював Г. Левчук-“Гомін”. Районний провідник “Богун” сконтактував “Матюшенка” з “Гомоном”, який разом з його замісником Анатолієм Раком-“Хмарою” знаходився в Іванківському та Скалатському лісах. Разом з “Гомоном” в лісі переховувалися Тит Тарнавський-“Роман”, Павло Зозуляк-“Цяпка”, “Зуб”, Петро Гнибіда-“Тарас”, “Тамара”, Михайлина Голіната-“Лариса” (друкарка в с. П'ятничани Оринінського р-ну Кам'янець-Подільської обл.). По прибутті І. Ліщинський разом з “Хмарою”, “Гонтою” та Михайлом Чернегою-“Карасем” відправилися в розвідку проінспектувати суспільно-політичну ситуацію в Кам'янець-Подільській обл. [21, арк. 32]. Після повернення “Хмари” з підпільниками із Оринінського, Смотрицького р-нів Кам'янець-Подільської обл. (в яких перевірялися всі наявні конспіративні квартири), “Гомін” призначив надрайонним провідником Івана Ліщинського, підпорядкувавши його Анатолію Раку-“Хмарі”, який мав ознайомити “Матюшенка” з особливостями кадрової та ідейно-виховної роботи на східних теренах [21, арк. 35–36].

Учасники Кам'янець-Подільського надрайонного проводу з липня 1948 р. найчастіше дислокувалися в Оринінському, Кам'янець-Подільському, Смотрицькому, Чемеровецькому р-нах Кам'янець-Подільської обл. Конспіративні квартири знаходилися в селах Колубаївці Кадіївці, Вербка, Боришківці, Гуменці, Ходорівці, Колибаївка, Гаврилівці, Цибулівка, Калиня, Княжпіль, Нагоряни [23, арк. 46–47, 68–74 зв.]. З 1949 р. до складу надрайонного проводу входили: надрайонний провідник Іван Ліщинський-“Матюшенко” (1948 р. – 2 лютого 1952 р.), Михайло Чернега-“Карась” (1948 р. – 5 лютого 1952 р.), “Борис” [20, арк. 34], Євген Довгань-“Олесь”

(1948 р. – до 8 вересня 1951 р., переведений в Дунаєвецький надрайон) [25, арк. 14], Тит Гарнавський-“Роман” (1947 р. – 4 жовтня 1951 р.), зв’язковий окружного проводу [7, арк. 71–72, 103], Михайло Пиріг-“Хмель” (діяв у травні-вересні 1950 р., переведений в Тернопільську обл.) [24, арк. 265], а з липня 1951 р. з Тернопільської обл. були направлені Іван Ковалевич-“Мирон” (липень 1951 р. – 4 жовтня 1951 р.) та Йосафат Лазорко-“Тарас” (липень 1951 р. – 5 лютого 1952 р.) [24, арк. 14].

У зв’язку з арештом в лютому 1951 р. Йосипа Демчука-“Лугового” та Василя Бея-“Уласа” у Вінниці з метою безпеки “Скоб” приймає рішення змінити дислокацію підпільних груп як у Вінницькій так і Кам’янець-Подільській обл. На нараді яка відбулася в червні 1951 р. Вінницька група Григорія Левка-“Шепеля” діяла в Калинівському, Хмільницькому, Уланівському р-нах Вінницької обл. [10, арк. 222–223]. Аналогічне рішення було прийняте щодо Кам’янець-Подільського надрайону. В липні 1951 р. група І. Ліщинського разом із Й. Лазорко і М. Чернегою перейшла у Старокостянтинівський, Остропільський, Красилівський та Чорноострівський р-ни Кам’янець-Подільської обл. [21, арк. 69; 254, с. 176]. Головне завдання, яке ставив “Скоб”, було спершу закріпитися в Старокостянтинівському р-ні, організувати побільше конспіративних квартир, а потім поширювати роботу в Красилівському і Остропільському р-нах. З цих територій було легше встановлювати зв’язок з Дунаєвецьким проводом Х. Мартюка-“Алкіда”, який поширив свій вплив на територію сусіднього Ружичнянського р-ну [21, арк. 53].

1949 р. проведено чергову реорганізацією Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН. За наказом Григорія Левчука-“Гоміна” було виділено Віньковецький надрайонний провід. Подальші корективи в діяльності Віньковецького надрайону вніс Микола Качановський-“Скоб”, котрий видозмінив територіальні межі надрайону [250, с. 51]. Віньковецький надрайон включав у себе: Віньковецький, Новоушицький, Солобковецький, Деражнянський і Миньковецький райони Кам’янець-Подільської обл., а

також частину Барського та Муровано-Куриловецького районів Вінницької обл. [254, с. 176].

До складу новоутвореного надрайону входили: надрайонний провідник Василь Николин-“Богдан” (1949 р. – 20 жовтня 1951 р.), Володимир Скоренький-“Богун” (1949 р. – 7 липня 1951 р.), “Коваль” (серпень 1950 р. – 28 вересня 1951 р.), “Сурмач” (червень 1950 р. – 28 вересня 1951 р.), Віталій Мельник-“Орлич” (червень 1950 р. – 7 липня 1951 р.) [7, арк. 100–103] та Михайло Кріса-“Кобзар” (переведений з Дунаєвецького проводу у травні 1950 р. – 21 квітня 1952 р.) [20, арк. 34–35]. Влітку 1951 р. у Віньковецький надрайонний провід переведено Петра Приймака-“Ярка”, Михайла Ганзюка-“Терентія” (1951 р. – 20 жовтня 1951 р.) та Михайла Оліярника-“Богдана” (1951 р. – 21 квітня 1952 р.). В другій половині 1951 р. Віньковецький надрайонний провід діяв у складі таких груп: Василя Николина-“Богдана” та бойовиків Михайла Ганзюка-“Терентія” і “Ромка”; Михайла Кріси-“Кобзаря” та бойовиків Михайла Оліярника-“Богдана”, Володимира Скоренького-“Богуна” та Віталія Мельника-“Орлича” [10, арк. 225–226].

За наказом “Скоба” в червня 1951 р. з Віньковецького надрайону скеровано спеціальні рейдуючі групи на Київщину. Зокрема одна з груп у складі М. Кріси-“Кобзара”, В. Скоренького-“Богуна” та В. Мельника-“Орлича” на протязі червня – липня 1951 р. рейдувала в Білоцерківському, Богуславському, Ставищанському р-нах Київської обл. [254, с. 176]. Після ліквідації радянськими силовиками в липні 1951 р., поблизу с. Ожегівка Володарського р-ну Київської обл., “Богуна” та “Орлича”, в групу “Кобзара” у жовтні було направлено М. Оліярника-“Богдана”. Оунівці переховувалися у польових криївках неподалік с. Медвин Бугославського р-ну та Іванківка Ставищанського р-ну Київської обл. [6, арк. 37–39]. В с. Гостра Могила Ставищанського району знаходився оунівський схрон (закопаний в землю бідон з націоналістичною літературою). Підпільники організували

конспіративні квартири в Таращанському, Ставищанському, Рокитнянському районах Київської обл. [6, арк. 191–192].

Влітку 1949 р за вказівкою керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН (б) Г. Левчука-“Гоміна” було сформовано Вінницький надрайонний провід, який очолив Йосип Демчук-“Луговий”. Від серпня 1946 р. до липня 1949 р. він керував Дунаєвецьким надрайонним проводом, тому добре знав роботу, яка чекала його на новому терені. Разом із Демчуком на території області працювали члени ОУН (б): Петро Колісник-“Черник” (1949 р. – 29 квітня 1952 р.), Григорій Триндяк-“Мирон” (1950 р. – 26 грудня 1951 р.), Володимир Юркевич-“Змагун” (жовтень 1949 р. – 29 квітня 1952 р.), Григорій Левко-“Шепель” (жовтень 1950 р. – 26 грудня 1951 р.), Михайло Гупало-“Степан” (жовтень 1950 р. – березень 1951 р.), Володимир Паюк -“Нечай” (червень 1950 р. – березень 1951 р.), “Сурмач” (вересень 1950 р. – червень 1951 р., переведений у Віньковецький провід) [8, арк. 32–34].

Восени 1950 р. Вінницький провід було поділено на три пропагандивно-бойові групи: одна діяла на території Вінницького р-ну, друга – Михайло Гупало-“Степан” та Володимир Паюк-“Нечай” в Барському р-ні, третя, у складі новоприбулих “Юрка” та Михайла Оліярника-“Богдана” (1950 р. – літо 1951 р., переведений у Віньковецький провід), на території Муровано-Курилівецького р-ну [226, с. 184]. У вересні–жовтні 1949 р. на Вінниччину з Дрогобицької обл. було скеровано ще двох підпільників – Петра Приймака-“Ярка” та Михайла Ганзюка-“Терентія” (1949 р. – літо 1951 р., переведений у Віньковецький провід). Обидва підпільники всю зиму 1949–1950 року перебували в домі батьків Михайла Ганзюка в с. Перекоринці й лише весною вийшли на зв'язок із надрайонним провідником у Дрогобицькій обл. “Горлісом”, написавши йому листа без зворотнього адресата в село Бірча Комарнівського р-ну Дрогобицької обл. на ім'я Гіль Івана. Через два місяці отримали відповідь, в якій було наказано очікувати “свого товариша”. В грудні 1950 р. до них на зв'язок вийшли вже

згадані оунівці “Юрко” та “Богдан”. Натомість “Ярко” та “Терентій” були підпорядковані “Юрку”. Таким чином, група що діяла на території Муровано-Курилівецького р-ну, складалася вже з чотирьох осіб [68, с. 263–264; 226, с. 184]. Певну допомогу в організації підпільної праці місцевим осередкам надав Калуський окружний провід ОУН, який надіслав чотирьох повстанців на Вінниччину та інші східноукраїнські області [213, с. 268].

Близько грудня 1950 р. Йосип Демчук-“Луговий” провів у Вінницькому лісі реорганізацію керованих ним підпільних структур: перша група – керівник П. Колісник-“Черник”, бійовик В. Юркевич-“Змагун”; друга – керівник Г. Триндяк-“Мирон”, бійовик Г. Левко-“Шепель”; третя – керівник М. Гупало-“Степан”, бійовик В. Паюк-“Нечай”; четверта – керівник Й. Демчук-“Луговий”, бійовик “Сурмач” (деякий час залишався при “Луговому”, а пізніше був переведений в якості бійовика до керівника “Малого”, що прибув на Вінниччину). Вказаний кадровий розподіл діяв до затримання Й. Демчука радянськими силовими структурами 8 лютого 1951 р. [10, арк. 219].

Наприкінці червня 1951 р. на території Кам’янець-Подільської обл. було проведено нараду оунівців, яку організував “Скоб”. Присутні на ній “Черник”, “Шепель”, “Сурмач”, а також підпільники Кам’янець-Подільської обл. М. Кріса-“Кобзар”, М. Оліярник-“Богдан”, В. Мельник-“Орлич” вирішили відокремити “Сурмача” від Вінницької групи; “Шепель” залишався з “Мироном”, “Черник” із “Змагуном”. Тоді ж доповідач “Скоб” детально окреслив територію антирадянської діяльності кожної з груп. Наприклад, група “Шепеля” водночас працювала в Уланівському, Калинівському, Хмельницькому р-нах Вінницької обл. [10, арк. 222–223]. Про ці події член Вінницького проводу Григорій Левко-“Шепель” згадує: “Після захоплення органами УМДБ “Лугового”, а потім “Степана” і “Нечая” ще в травні–червні місяці 1951 р. я отримав наказ від провідника “Малого” припинити всякі відносини з колишніми організаційними зв’язками підпілля, так як вони можуть бути відомі органам УМДБ із свідчень “Лугового”, “Степана” і

“Нечая”... Після зустрічі з “СК-9” він наказав залишити регіон нашої колишньої діяльності і перейти в інший” [10, арк. 226–231].

Загалом в другій половині 1951 р. на території Кам’янець-Подільської та Вінницької областей під керівництвом окружного провідника “Скоба” спорадично діяли такі групи: перша – Григорія Левка-“Шепеля” (Вінницька обл., входили “Шепель” і його бойовик Григорій Триндяк-“Мирон”); друга – Петра Колісника-“Черника” (Вінницька обл., входили “Черник” та Володимир Юркевич-“Змагун”); третя – Михайла Кріси-“Кобзаря” (Кам’янець-Подільська обл., входили “Кобзар”, Михайло Оліярник-“Богдан” (бойовик), Володимир Скоренький-“Богун” (бойовик), Віталій Мельник-“Орлич” (бойовик)); четверта – “Сурмача” (Кам’янець-Подільська обл., входили “Сурмач” та “Коваль” (бойовик)); п’ята – Василя Николина-“Богдана” (Кам’янець-Подільська обл., входили “Богдан”, Михайло Ганзюк-“Терентій” (бойовик), “Ромко” (бойовик)). Щоправда, в другій половині 1951 р. завдяки оперативним заходам радянським спецслужбам вдалося захопити або ліквідувати членів групи “Шепеля” (26 грудня 1951 р.), “Сурмача” (28 вересня 1951 р.), частково групу “Кобзаря”, з якої 7 липня 1951 р. на Київщині було вбито підпільників “Богуна” та “Орлича”, а також група “Богдана” (20 жовтня 1951 р.) за виключенням оунівця “Ромко”. Пропагандистсько-виховні акції частково проводили лише група “Черника” (до 29 квітня 1952 р.), частково “Кобзаря” і “Богдана” (до 21 квітня 1952 р.) [10, арк. 225–226].

В північно-західних районах Кам’янець-Подільської обл. (Білогірський, Теофіпольський, Плужнянський р-ни) діяв окремий надрайонний провід. 12 березня 1952 р. Кам’янець-Подільський обком КП (б) У в доповідній записці “Про стан і боротьбу проти підпілля ОУН на території області” до ЦК КП(б)У відзначав, що на кордонах Кам’янець-Подільської, Тернопільської, Рівненської обл. діють оунівські групи “Арсена”, “Дона” з Лановецького і Острозького р-нів [259, с. 76–77]. Група “Арсена” налічувала в своєму складі шість осіб: надрайонний провідник

“Арсен” та бойовик “Левко”, Білогірський районний провідник Ярослав Николишин-“Славко” та бойовик “Богдан”, Антонінський районний провідник Тихін Нагірний-“Гейниш”, бойовик Яків Вдовиченко-“Круча”, керівник СБ надрайонного проводу ОУН “Новий” і його бойовики “Льодик” і “Назар” [104, с. 643–644]. “Арсен” в своїй підпільній роботі підпорядковувався провіднику “Прокопу”, який відповідав за лінію зв’язку центрального проводу ОУН. Так, в листопаді 1951 р. до “Прокопа” прибули члени Подільського крайового проводу ОУН “Бурлан” і “Крига” із завданням налагодити зв’язок із Кам’янець-Подільським окружним проводом [104, с. 649].

В мешканця с. Дідківці Білогірського р-ну Якова Борейка оунівці збудували схрон, в якому працювали “Новий”, “Арсен”, “Славко”, “Назар”, “Льодик”, а також друкарка проводу “Маруся”. Схрон відвідали провідник “Прокоп”, Антонінський районний провідник Тихін Нагірний-“Гейниш”, бойовики “Кузьма”, Яків Вдовиченко-“Круча” і “Павло”. З листопада 1950 р. до лав ОУН був завербований житель с. Дідківці Степан Вдовиченко-“Голуб” (перейшов на нелегальне положення), а також Серафим Басмат-“Ворон” [40, арк. 98–99, 125]. Крім Білогірського р-ну підпільники поширювали свою діяльність на територію Базалійського, Теофіпольського, Антонінінського, Красилівського р-нів Кам’янець-Подільської обл. [40, арк. 101].

В північних районах Кам’янець-Подільської обл. (Славутський, Плужнянський) діяла підпільна група на чолі з “Доном”, яка налічувала 7 осіб. “Дон” діяв в Острозькому р-ні Рівненської обл., систематично здійснюючи рейди в села Славутського та Плужнянського р-нів Кам’янець-Подільської обл. В складі групи “Дона” був провідник “Кайдаш”, який найбільше проявляв активність в Славутському р-ні [104, с. 644, 651].

Отже, в роки Другої світової війни та повоєнні роки Провід ОУН намагався розбудувати націоналістичні структури не лише на Західній, але й Східній Україні щоби протистояти як нацистській, так і радянській тоталітарній владам. З цією метою в складі Крайового Проводу ОУН

“Поділля” було створено Кам’янець-Подільський окружний провід ОУН якому підпорядковано Дунаєвецький, Кам’янець-Подільський, Віньковецький, Вінницький надрайонні проводи, які намагалися залучити до своєї діяльності національно свідомих громадян, насамперед з середовища молоді та інтелігенції, родин репресованих.

4.2. Особливості протистояння радянській системі

Тиск радянської влади змушував українських націоналістів змінювати тактику боротьби, паралельно удосконалюючи та коригуючи основні напрями діяльності. Реорганізація збройного підпілля ОУН та завдання, які ставилися, дозволили зосередитися на ефективному збереженні власних сил, посиленню конспірації, підпільної роботи. Водночас застосовуючи нові методи і засоби боротьби, що завдавали ворогу великих втрат.

Для ефективного функціонування підпілля надзвичайно важливе значення мав зв’язок. Вказана робота вимагала точності, скординованості, відповідальності, адже правильно налагоджене постачання наказів, інструкцій, звітів, літератури давала можливість безперерійно і оперативно діяти в умовах конспірації. Тому відсутність зв’язку навіть між дрібними оунівськими структурами могла бути згубною.

З поверненням радянської влади Провід ОУН у 1943–1944 рр. намагався перебудувати система зв’язку, яка проходила спеціально створеними пунктами зв’язку від Проводу ОУН до нижчих ланок. Зв’язок здійснювався наступним чином: Провід ОУН зв’язувався з крайовим, крайовий з окружним, окружний з надрайонним проводами. За вказівкою Проводу ОУН, крайовим, окружним і надрайонним проводам було заборонено безпосередньо зв’язуватися один з одним. Крайові проводи могли зв’язуватися між собою тільки через Провід ОУН, окружні через крайові, надрайонні через окружні [213, с. 103–104].

У зв’язку із прагненням закріпитися на східних теренах ОУН робить спроби поширити свій вплив на Вінницьку та Київську обл. В результаті в

1949 р. організований Й. Демчуком-“Луговим” Вінницький надрайонний провід було підпорядковано Кам’янець-Подільському окружному проводу ОУН [254, с. 176]. В документах згадується місце зустрічі підпільників – с. Козарівка Барського р-ну Вінницької обл., яке було розташоване на межі двох областей і очевидно стало зручним місцем для таємних зустрічей. Села Нетечинці та Дашківці Віньковецького р-ну Кам’янець-Подільської обл. з’єднувала дорога зі с. Козарівка. На допитах в органах МДБ учасник Вінницького надрайонного проводу Володимир Паюк-“Нечай” згадував, що його часто відправляв на такі зустрічі “Луговий”, передаючи різні вказівки та пакунки з документами. Щоб дістатися непоміченим до місця призначення потрібно було рухатися селами вночі близько 8 діб, подолавши в середньому близько 100–115 км [12, арк. 276–277]. Такі зустрічі відбувалися регулярно. За наказом “Лугового” на зв’язок із Віньковецьким надрайонним проводом виходили Володимир Паюк-“Нечай” та Григорій Триндяк-“Мирон”. Неподалік с. Козарівка біля мосту відбувалася зустріч з Василем Николіним-“Богданом” та Михайлом Крісою-“Кобзарем”. У ході зустрічей підпільники передавали один одному зашифровані записки, опечатані пакети на адресу “Л” (“Луговий”), в яких знаходилися різні націоналістичні листівки. З 8 на 9 вересня 1950 р. Й. Демчук знову виходив на зв’язок з Віньковецьким проводом поблизу с. Козарівка. Цього разу на зустріч прийшли лише Михайло Кріса-“Кобзар”, Михайло Оліярник-“Богдан” та новоприбулий оунівець Михайло Гупало-“Степан”. Й. Демчук передав декілька запечатаних записок “Кобзарю”, останній вручив пакети з націоналістичною літературою, листівками, а також декілька пакетів на адресу крайового провідника “111”, який прямував до Вінниці [12, арк. 273–278].

Наступна зустріч із Віньковецьким надрайонним провідником Василем Николіним-“Богданом” відбулася в ніч з 29 на 30 вересня 1950 р. Тоді крім “Богдана” прибули провідник Крайового проводу ОУН “Поділля” Василь Бей-“Улас” (поштова адреса “111” або “1001”), Михайло Гупало-“Степан” та Володимир Скоренький-“Богун”. Крайовий провідник проводив

інспекційну перевірку низових структур у Вінницькій обл. й разом з групою “Лугового” проживав на різних конспіративних квартирах. Подібні зустрічі мали місце вночі з 20 на 21 листопада 1950 р., на якій “Нечай” і “Сурмач” обмінювалися з “Богуном” і “Ковалем” поштою. Одна з останніх зустрічей (до арешту Йосипа Демчука, Володимира Паюка та Михайла Гупала), відбулася біля с. Козарі проти ночі 14 січня 1951 р. з “Ковалем” і “Кобзарем”, яким Вінницькі оунівці передали поштові пакунки від Василя Бея-“Уласа” і чистий папір для друкарської машинки; підпільники із Кам’янець-Подільської обл. – два пакети і одну записку, які призначалися В. Бею та Й. Демчуку [12, арк. 278–281]. Як бачимо, оунівці з сусідніх областей зв’язувалися між собою, як правило, щомісячно [12, арк. 280–281].

Таким чином, лінія зв’язку на захід проходила через керівника Віньковецького надрайонного проводу Василя Николина-“Богдана”, якому підпорядковувалися Михайло Кріса-“Кобзар”, “Коваль” та Володимир Скоренький-“Богун”. Далі через В. Николина до керівника Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН Хоми Мартюка-“Алкіда”, а від нього до Кам’янець-Подільського надрайонного проводу ОУН Івана Ліщинського-“Матюшенка” і далі – до Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН [8, арк. 144–146].

До 1949 р. І. Ліщинський неодноразово зустрічався з окружним провідником Г. Левчуком-“Гоміном”, отримував необхідні інструкції, літературу, звітував про роботу у проводі. Весною 1949 р. в с. Зеленче Дунаєвецького р-ну “Гомін” провів спеціальний вишкіл, на якому були присутні керівники надрайонних проводів – “Матюшенко”, “Луговий”, “Богдан”, “Алکید” [21, арк. 43–44].

До осені 1950 р. лінія зв’язку Дунаєвецького проводу з окружним відбувалася на кордоні Тернопільської обл., звідки кур’єр зв’язку окружного проводу “Роман” передавав пошту та всю необхідну літературу через Оринінський, Смотрицький р-ни до Залісецького лісу Дунаєвецького р-ну, де її приймав Х. Мартюк або його підлеглі, які в свою чергу передавали до

Віньковецького проводу [20, арк. 41]. З осені 1950 р. система зв'язку більш законспірованою і удосконаленою, зокрема було створено спеціальну групу кур'єрів, яку очолював "Роман" і ще один підпільник, ймовірно, "Олесь". Вони особисто відповідали за лінію зв'язку і забезпечували вчасну доставку пошти до адресата. З кожним надрайонним провідником "Роман" мав домовлене місце зустрічі і час доставки пошти. Наприклад, Дунаєвецький провід отримував її в Залісецькому лісі Дунаєвецького р-ну, Віньковецький – в Гірчичнянському лісі Дунаєвецького р-ну. Інколи по ній переправляли підпільників, наприклад, Михайла Гупала -"Степана", "Коваля", "Сурмача" до Вінницького проводу, "Сулиму", Віталія Мельника-"Орлича" до Віньковецького проводу [20, арк. 14, 42–43]. Вказаною лінією проходила і вся література, а також гроші. За свідченням члена Дунаєвецького надрайонного проводу Іван Гаргата: "Вся література і листівки доставлялися в наш провід із Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН, їм же по зв'язку доставляли її із Заходу" [25, арк. 53].

Функціонувала також система переправлення підпільників по лінії зв'язку між окружними проводами. Про одну з таких ліній розповів Іван Гаргат-"Лесь", підпільник Лисецького районного проводу ОУН Станіславівської обл., де виконував роль повстанського фотографа. Більшість фото так званого Яворівського архіву належить саме йому. Він користувався фотоапаратом "Zeiss-Ikon", який придбав за 1 тис. рублів і знімав приблизно до осені 1949 р. [213, с. 377–378]. Надрайонний провідник "Павло" виготовив йому фальшивий паспорт і військовий квиток на ім'я Курташ Івана Миколайовича, повідомив про переведення на східні терени України. Рішення про переведення прийняв Калуський окружний провід. У серпні 1950 р. через керівника крайового проводу ОУН Василя Бєя-"Уласа" на схід скеровувалися Іван Гаргат та член референтури СБ Станіславівського окружного проводу ОУН "Бурий". Спочатку планувалося відправити підпільників до Дніпропетровська, де ті мали налагодити оунівську мережу, проте, через те, що лінія зв'язку зі східними теренами була розірвана, "Лесь"

і “Бурий” так і залишилися на території Поділля. Всі переведені на східні терени підпільники, відтепер, підпорядковувалися провіднику Подільського краю або його довіреним особам перед якими мали звітувати [213, с. 267–268].

Вказаних підпільників супроводжували через Тернопільську обл. бойовики “Павла”. Перейшовши в брід р. Дністер в околицях Галицького р-ну Станиславівської обл. повстанці зайшли в ліс, де зустрілися з оунівцями, які діяли на території Тернопільської обл. Бойовики “Павла” повернулися назад, а місцеві повстанці повели новоприбулих в північному напрямку області. Дійшовши до нового пункту зв’язку “Лесь” і “Бурий” були передані іншим бойовикам, які супроводжували їх далі. При просуванні Тернопільською обл. було суворо заборонено цікавитися назвами сіл, якими відбувався рух. Вказаною лінією зв’язку повстанці рухалися з 15 серпня до 13 вересня 1950 р. У вересні, діставшись до останнього передавального пункту зв’язку, оунівці ввійшли в розпорядження “Тараса” (ймовірно Йосафат Лазорко), який повів їх до лісу в Мельниця-Подільському р-ні. Прочитавши передану йому записку, “Тарас” направив підпільників у Кам’янець-Подільську обл. Наступного дня “Лесь” і “Бурий” переправилися через р. Збруч. “Тарас” зустрівся з Михайлом Чернегою-“Карасем”, який доправив повстанців до Кам’янець-Подільського надрайонного провідника “Матюшенка”. Останній наказав “Карасеві” відвести їх в підпорядкування Дунаєвецького надрайонного провідника. Зустріч відбулася в лісі, поблизу с. Іванківці, де крім Х. Мартюка був присутній окружний провідник “Скоб”. Останній повідомив, що у них немає зв’язку із Дніпропетровською обл., тому відправляти “Леся” і “Бурого” вони не можуть. Після розмови з “Алкідом” Іван Гаргат отримав псевдо “Лесь”, а “Бурий” – “Степан”. Проте, в Дунаєвецькому проводі залишився тільки І. Гаргат, а “Степана” (Михайло Гупало) за наказом “Скоба” було направлено у Вінницький надрайонний провід по лінії зв’язку, в якій працювали “Роман” і “Олесь” [25, арк. 4–6].

З 1950 р. зустрічі повстанців з надрайонним провідником відбувалися в заздалегідь домовлених місцях, в лісі або в полі. З початком арештів органами МДБ взимку та весною 1951 р., про зустріч домовлялися один раз на місяць. Наприклад, остання зустріч з Дунаєвецьким надрайонним провідником відбувалася 19 вересня 1951 р. в кукурудзяному полі між селами Савинці Солобковецького р-ну, Фрампіль (нині Косогірка) та Сказинці (нині Ясенівка) Ярмолинецького р-ну. На зустрічі були присутні учасники Хома Мартюк-“Алکید”, Іван Гаргат-“Лесь”, Петро Гречух-“Олег” та Євген Довгань-“Олесь”, яким провідник поставив завдання розширити територію діяльності та почати діяти в селах Кадіївка, Шарівка, Сутківці, Глушківці та Покутинці Ярмолинецького р-ну [25, арк. 9].

В одного з членів Кам'янець-Подільського надрайонного проводу ОУН Михайла Пирога-“Хмель”, уродженця с. Підпилип'я Оринінського р-ну, в будинку було збудовано оунівський схрон, в якому знаходилися підпільники не тільки з Кам'янець-Подільської, але й Тернопільської обл. Спочатку “Хмель” виконував функції зв'язкового, передаючи грипс, продукти харчування оунівцям в сусіднє с. Підпилип'я Скала-Подільського р-ну Тернопільської обл. З 1948 р. він перейшов на нелегальне положення і став членом ОУН. За його сприяння в 1949 р. до лав ОУН були залучені Павло Гробовський і його дружина, мешканці хутора Козак Довжоцького р-ну [7, арк. 130–131]. Центральним місцем дислокації підпільників був хутір Козак, де в будинку П. Грабовського в серпні 1949 р. обладнали схрон [20, арк. 37]. Неподілік, в с. П'ятничани, діяла друкарня Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б). [240, с. 249–250].

При виході на зв'язок важливе місце приділялося конспірації. При наближенні до місця зустрічі за 20–30 м подавався розпізнавальний сигнал. У разі якщо ніхто не відповідав, це означало, що інші зв'язкові ще не з'явилися. Один ішов на перевірку сусіднього пункту зв'язку, інші чекали у бойовій готовності. Зустріч відбувалася тільки по одному зв'язковому з однієї сторони, інші знаходилися на відстані [213, с. 106]. Про систему конспірації,

яка діяла в Дунаєвецькому проводі, розповів на допиті Хома Мартюк. Той хто очікував, при наближенні до нього людини запитував: “Хто йде” або “Хто є”. Той хто підходив відповідав: “Грім”, на що перший мав сказати: “Гора”. При цьому мала велике значення інтонація голосу того хто запитував і того хто відповідав. Застосовувалися і прості паролі слово-відповідь: “Косар – Косач” або “Камінь – Кров” [20, арк. 37].

Схожа система конспірації функціонувала у Вінницькому проводі. На допиті у вересні 1951 р. про неї дав свідчення Михайло Гупало-“Степан”. При затриманні та обшуку у нього було знайдено записник темно-сірого кольору, в якому зроблено певні відмітки. Наприклад, співробітник УМДБ зауважив, що в кутику першої сторінки записника виявив запис “9–10”, а потім в дужках “3 год. потік”. За словами затриманого перше позначення означало час зустрічі з “Луговим”, тобто 9–10 числа місяця 1950 р., а друге – час (3 год. ночі в лісовому масиві неподалік Вінниці біля струмка). На цій же сторінці були інші відмітки: “3–2” та напис “удар. дер.”, а потім “степ. стр.”. Як виявилось, якщо у першому випадку позначалися час і місце зустрічі, то в другому – обумовлений пароль, за яким “Степан” мав зустрітися з “Луговим”. Оскільки зустріч була в нічний час, то по приході на місце перший мав ударити три рази палицею по дереву, другий у відповідь два рази. Це була перша частина паролю, далі при безпосередній зустрічі обмінювалися словом-паролем “степ”, відповідь мала бути слово “стріла” [12, арк. 266–267].

Важливе місце для підпілля займали конспіративні квартири. Саме на плечі простих людей лягало завдання повоєнної відбудови, а голодні роки 1946–1947 рр. знову поставили селянина на коліна. Проте, якраз селяни стали основною опорою в боротьбі для підпільників, адже вони не тільки надавали їм прихисток, але й годували і підтримували як могли. Кожен хто пускав повстанця в дім прекрасно розумів, що за це треба буде відповідати перед радянською владою, але кожен плекав надію на відродження Української держави, про яку розповідали їм оунівці.

На Вінниччині конспіративна квартира була в с. Якушенці Вінницького р-ну господар помешкання (між будинком культури та лісництвом) працював ковалем у колгоспі. Його оселя складалася з двох кімнат, в яких у різний час переховувалися члени ОУН “Шепель”, “Змагун”, “Мирон”, “Нечай”. З осені 1950 р. будинок використовувався як сховище, на горищі якого зберігалася оунівська періодика та література, одяг та продукти харчування. В с. Соснівка Вінницького р-ну в місцевого жителя підпільники зробили на горищі сховище з націоналістичною літературою та архівом. Проте, як свідчить кримінальна справа радянських силовиків, “Черник” розібрав його через те, що дім Василя могла відвідати міліція, оскільки останній переганяв самогон.

На хуторі с. Почапінці Літинського р-ну в будинку, де проживав Роман Ящук із сім'єю, влітку 1949 р. у стіні було облаштовано невеликий бункер, в якому зберігалася оунівська література та документальний архів. Через деякий час підпільники М. Гупало-“Степан” та В. Паюк-“Нечай” розібрали його та збудували новий у приміщенні хліва. Вхід у внутрішній бункер вивели в комору. В цьому бункері зберігалася оунівська література, архів, друкарська машинка, портфель з документами та радянські гроші на суму 3 тис. рублів. В с. Івча Літинського р-ну знаходилася конспіративна квартира, яку підпільники почали використовувати з серпня 1950 р. Син Тетяни Юрченко Іван навчався у 10 класі школи с. Івча. Оунівці поклали великі сподівання на молодь у підпільній роботі. Вони часто залучали Івана до конспіративної діяльності, який дізнавався про чисельність комсомольців у школі та складав на них характеристику. З'ясовував хто з вчителів був не місцевим та хто з односельчан навчався у вищих навчальних закладах. За матеріалами прочитаної оунівської літератури (зокрема по “Декалогу”) підпільники просили писати конспект. Часто проводили Івану лекції, в яких розповідали про ОУН, УПА, УГВР цілі та завдання [13, арк. 142–145].

На горищі будинку в с. Стодутьці Жмеринського р-ну (неподалік помешкання голови колгоспу), де проживала жінка з дітьми, оунівці

зберігали велику кількість пропагандистську літератури, яку поширював серед односельців син господині Федір. Водночас там складували продукти харчування (зокрема близько 40 кг вершкового масла), худобу та птицю реквізовану в місцевому колгоспі [8, арк. 35–45].

Одна з конспіративних квартир знаходилася у жителя Вінниці Йосипа Немирівського, якою користувалися підпільники з осені 1949 р. по лютий 1951 р. Точно встановити тих, хто з оунівців відвідував дім Немирівського, не вдалося, оскільки вони справжніх імен і псевдо йому не називали. За свідченням Немирівського вони називали себе “Вітька”, “Василь” та “Мітька”. Спочатку оунівці ховалися на горищі, але за згодою власника спорудили в одній з кімнат бункер та мали там знаходитися протягом зими 1950–1951 рр. Бункер переобладнали з погребу та вивели до нього вхід з кімнати будинку в якій проживали. В сховищі зберігали зброю, боєприпаси, друкарську машинку, радіоприймач, велику кількість націоналістичної літератури. Натомість оунівці надавали певну грошову допомогу Йосипу, який за 140 рублів купив 100 кг картоплі, 2 пуди пшениці, 2 пуди проса та муки. Інші 150 рублів Й. Немирівський витратив на податок 100 рублів в сільську раду, а на решту пошив доньці пальто. Як правило, для підпільників закупували у Вінниці канцелярські вироби, журнали, газети діти господаря будинку [13, арк. 122–124]. Влітку 1950 р. конспіративна квартира Вінницького надрайонного проводу знаходилася у с. Хмелева в жителя Григорія Бровко. У помешканні було збудовано комору з грубкою для переховування підпільників в зимку 1950–1951 рр. В цьому ж будинку зберігалася націоналістична література, зброя, продовольчі товари. Крім того, за свідченням кримінальних справ відомо, що Григорій неодноразово ремонтував зброю підпільникам (підрізав ріжкові магазини автоматів, налагодив побитий кулями кожух автомата, власноручно зробив фінський ніж) [13, арк. 162–164].

Загалом конспіративних квартир на Вінниччині було найбільше в Калинівському, Літинському, Барському, Жмеринському, Муровано-

Куриловецькому та Вінницькому р-нах. Після знайомства з господарем та прихильним його ставленням до українських повстанців квартира використовувалася як тимчасове сховище. Якщо підпільнику потрібно було пройти відстань від одного населеного пункту до іншого (30 км і більше), на шляху його проходження підпільник міг відвідати декілька квартир перебуваючи в кожній в середньому день. Наприклад, Володимиру Паюку-“Нечаю” для того, щоб вийти на зв’язок із Вінковоцьким надрайонним провідником Василем Николиним-“Богданом”, поблизу с. Козарівка Барського р-ну, потрібно було пройти чималий шлях. Всю відстань із с. Зарванці Вінницького р-ну до с. Козарівка потрібно було діяти дуже обережно, залишаючись непоміченим для органів влади. Весь маршрут проходив селами Дяківці (пробули цілий день в житі), Вонячин (нині Городище; перехувалися на конспіративній квартирі один день), Бірків Літинський р-ну (пробули в житі один день), Почапінці (зупинилися на конспіративній квартирі), Головчинці (нині Кармалюкове; пробули цілий день в житі), Стодульці (один день на конспіративній квартирі) Жмеринського р-ну, м. Бар (в житі пробули цілий день) та с. Козарівка Барського р-ну. В середньому піший шлях складав близько вісім діб загальною відстанню близько 115 км [12, арк. 276–277].

Перебуваючи у господаря будинку підпільники надавали кошти для купівлі продуктів, господарських товарів, канцелярських виробів чи одягу. Інколи вручали гроші власнику помешкання на потреби сім’ї. Родина, в якій перебував підпільник, годувала його коли було з чого або просто давала молока та хліба. Часто оунівці вдавалися до реквізицій місцевих колгоспів, вилучаючи корову або свиню, яку переробляли на подвір’ї конспіративної квартири. М’ясо, як правило, засолювали у діжці.

Кількість конспіративних квартир у селах Кам’янець-Подільської обл. сягала близько 200 [240, с. 255]. Члени Дунаєвського надрайонного проводу організували конспіративні квартири в селах Зеленче, Підлісний Мукарів, Маків, Слобідка Залісецька, Чаньків, Маліївці Дунаєвського р-ну, Сутківці,

Томашівка, Кадиївка, Стірхівці Ярмолинецького р-ну, Педоси, Черепова, Водички Чорноострівського р-ну, с. Покутинці, Черкасівка Віньковецького р-ну [20, арк. 44–53, 72–79, 101]. Наприклад, у с. Мала Кужелівка Миньковецького р-ну, конспіративну квартиру облаштував Йосип Демчук та “Сергій” весною 1947 р. у помешкані жінки, що виховувала дочку з сином. Будинок складався з однієї кімнати та кухні. Поряд був розташований хлів, в якому було вирито бункер. Вхід до нього у коридорі прикривався ящиком із землею. В будинку в с. Куча Новоушицького р-ну з жовтня 1948 р. знаходилися “Гомін”, “Богун”, “Кобзар”, “Сергій”, “Баян”, які принесли друкарську машинку, оунівську літературу та речі, продукти, які експропріювали в місцевому колгоспі.

У с. Проскурівка Солобковецького р-ну теж розташовувалася конспіративна квартира у господарстві, яке утримувала вдова з двома дітьми. У будинку, що складався з двох кімнат, навесні 1948 р. її син Петро, за наказом “Лугового”, облаштував у коморі тайник, де оунівці зберігали кулемет, автомат, друкарську машинку та націоналістичну літературу. У грудні 1950 р. керівник Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановський-“Скоб” на цій квартирі проводив протягом тижня інструктаж щодо роботи в області. На зустрічі були присутні Василь Николин-“Богдан” (Віньковецький надрайонний провід), Хома Мартюк-“Алکید” (Дунаєвецький надрайонний провід) та Іван Ліщинський-“Матюшенко” (Кам’янець-Подільський надрайонний провід) [25, арк. 15–17]. В Дунаєвецькому р-ні в с. Зеленче з жителем Андрієм Павлюком Й. Демчук встановив зв’язок ще у 1945 р. У клуні знаходився бункер, який згодом було розібрано і прибудовано новий до хліва. У ньому підпільники зберігали ручний кулемет, дві гвинтівки, друкарську машинку, підпільну літературу. У помешкані А. Павлюка окружний провідник “Гомін” в 1948 р. провів декілька нарад з надрайонними провідниками “Луговим”, “Алکیدом”, “Богданом” та “Матюшенком”. В с. Балин Смотрицького р-ну в хаті Миколи Юзвишина ще в 1946 р. було

викопано в коморі бункер, в якому зберігалася зброя, боєприпаси, друкарська машинка. В с. Руда-Гірчичнянська Дунаєвецького р-ну влітку 1946 р. було створено пункт зв'язку ОУН. В клуні у господаря Володимира підпільники зробили сховище, де зберігали хліб та інші продукти [8, арк. 120–132].

Кам'янець-Подільський надрайонний провід утримував конспіративні квартири в селах Кадиївці, Гуменці, Козак, Калиня, Гаврилівці, Цибулівка, Колубаївці, Нагоряни, Ходорівці, Боришківці, Підпілип'я, Михайлівка, Степанівка, Залуччя, Жердя, Ріпинці, Кадиївка, Лястівці, Фридрівці (нині Залісся Перше), Киселівка. Після передислокації в 1951 р., перебуваючи на території Старокостянтинівського р-ну, підпільники використовували конспіративні квартири в с. Берегелі, Сквородки, Веснянка, Жабче, Морозівка, Веселка [21, арк. 55–61]. В с. Веснянка, в місцевої жительки Олени Кравчук восени 1951 р. підпільники збудували схрон, де зберігали націоналістичну літературу, документи, а також реквізовані в радянських магазинах-сільпо речі. І. Ліщинський-“Матюшенко” просив Олену купити на ринку в Старокостянтинівці продукти харчування: хліба, сала, цигарок, масла, вручивши їй 100 радянських рублів. Після кожних витрат оунівці змушені були звітувати; грошовий рахунок складав “Матюшенко”, а підписували їх доньки Олени Кравчук Ольга та Марія, тільки під вигаданими іменами “Надя” і “Таня” відповідно. На прохання “Матюшенка” Олена почала виписувати на перший квартал 1951 р. газету “Радянське Поділля” [21, арк. 115–119].

У Віньковецькому надрайонному провіді конспіративні квартири діяли в селах Женешківці, Покутинці, Дашківці, Черкасівка, Пирогівка, Зіньків [240, с. 256]. Особливої уваги заслуговує серед сіл Віньковецького р-ну заслуговують Женешківці, де проживала патріотична молодь з високою національною свідомістю, прагненням боротися за відновлення української державності (Віталій Мельник, його двоюрідний брат Анатолій Сухий, двоюрідна сестра Аліса Сосна, друзі Володимир Паюк, Іван Качуринець, Анатолій Андрійчук) [240, с. 256].

Першим з учасниками підпілля ОУН встановив зв'язок Анатолій Сухий-“Павленко”, уродженець с. Женешківці, який восени 1948 р. розпочав навчання в Говірському агрономічному технікумі, й був завербований до лав ОУН підпільниками Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН В. Николиним-“Богданом”, “Сергієм” і “Бояном” в с. Говори. В кінці 1948 р. через Анатолія підпільники встановили зв'язок з Віталієм Мельником-“Орличем”, який також був залучений до підпільної роботи. А. Сухий виконував функції зв'язкового між В. Николиним-“Богданом” і В. Мельником як керівником молодіжної організації ОУН в Женешківцях. За дорученням “Богдана” передавав грипси “Орличу” і навпаки. Забезпечував молодь націоналістичною літературою, організовував зустрічі з підпіллям. Діяльність “Павленка” підпільники намагалися приховувати, тому йому заборонялося зустрічатися із іншими учасниками молодіжної структури ОУН. З травня 1951 р. він перебував на службі в Радянській армії і до моменту затримання органами МДБ з підпіллям зв'язок не підтримував [41, арк. 37–39].

Уродженець цього села Віталій Мельник-“Орлич” наприкінці 1948 р. через Анатолія Сухого познайомився з підпіллям ОУН. Анатолій спершу давав читати “Орличу” націоналістичну літературу, а потім познайомив з оунівцями “Богданом”, “Сергієм” і “Бояном”; В. Мельник паралельно навчався в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті. У 1948 р. у Женешківцях він створив підпільну молодіжну націоналістичну організацію, куди ввійшли десятикласники місцевої школи Володимир Паюк, Олександр Кравчук, Іван Качуринець, Анатолій Андрійчук, Галина Кравчук. Вся підпільна діяльність організації кординувалася членами Дунаєвецького надрайонного проводу Василем Николиним-“Богданом”, “Сергієм” і “Бояном”. Пітріотично налаштовані школярі поширювали серед колгоспників антирадянські листівки. Причому кожен її учасник виконував поставлені перед ними завдання. Наприклад, Мельник, Качуринець, Паюк, Андрійчук занотовували всю інформацію про село, складали характеристики

місцевим комуністам, комсомольцям, окремим мешканцям села. Спеціально для оунівців малювали плани вулиць з детальним розташуванням будинків, дерев, колодязів та інших побутових об'єктів [41, арк. 22–23, 108–109]. Учасники молодіжної організації ОУН організовували зустрічі в помешкані Анатолія Андрійчука, в сараї Олександра Кравчука, де читали націоналістичні листівки, в яких пропагувалися фрагменти історії України, популяризувалися історичний роман П. Куліша “Чорна рада”, нарис “Життя і діяльність Т. Шевченка”, вивчався “Декалог ОУН”, головні тези брошури “За самостійну Україну” [41, арк. 91].

Взимку 1948 р. неподалік с. Гоголі “Орлич” організував першу зустріч бандерівців з патріотично налаштованими юнаками Володимиром Паюком та Іваном Качуринцем (навчалися в 10 класі Женешківської середньої школи) [41, арк. 85–97]. Підпільники тоді були озброєні автоматами, один з них був одягнений у військову форму. Вищий на зріст бандерівець, ймовірно В. Николин-“Богдан”, звернувся до хлопців: “Ну, що Іване і Володимире, хочете з нами вести роботу? Будете, отже від сьогодні нашими друзями. Попереджую, що це вимагає багато сміливості, витривалості” [41, арк. 156–157]. В серпні 1949 р. І. Качуринець переїхав на навчання до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, в серпні 1951 р. був затриманий органами МДБ [41, арк. 85–97].

За словами Володимира Паюка-“Нечая”, він був завербований до лав ОУН на початку 1949 р., коли навчався в 10 класі середньої школи с. Женешківці. Вперше продемонстрував листівки ОУН Володимиру однокласник В. Мельник. В лісі с. Женешківці він вперше познайомив його з повстанцями “Богданом” і “Сергієм”, згодом “Бояном”. На наступній зустрічі оунівці дали для читання В. Паюку листівки “Хто такі бандерівці і за що вони борються”, “Звернення до студентів від українських націоналістів” тощо. Такі зустрічі відбувалися до серпня 1949 р., коли Паюк вступив до Сумського артилерійського військового училища, в якому навчався до 11 червня 1950 р. Перед відправленням оунівці вручили йому новий код для

переписки. У листах В. Мельник неодноразово натякав Паюку дезертирувати з училища, мотивуючи це тим, що йому та Володимиру загрожує небезпека з боку радянських органів влади [12, арк. 273–275]. В травні 1950 р. В. Николин-“Богдан” на одній із зустрічей запропонував В. Мельнику і А. Сухому перейти на нелегальне положення і вступити до лав ОУН. Перший дав свою згоду, а Сухий відмовився. Тоді А. Сухому-“Павленку” дали завдання відправитися в Київ до Аліси Сосни і разом з нею поїхати до Сумського артилерійського училища, де навчався В. Паюк. При зустрічі вони мали переконати останнього перейти на нелегальне положення [41, арк. 28]. 7 травня 1950 р. до училища приїхала відправлена “Богданом” односельчанка А. Сосна і А. Сухий. Вони привезла гроші (400 рублів) для придбання цивільного одягу і запропонувала покинути навчання, але Паюк відмовився. Повертаючись із Сум Анатолій Сухий заїхав в Кам’янець-Подільський, де навчався в Педагогічному інституті Віталій Мельник. Повідомивши його про відмову Паюка, Мельник передав через Сухого грипс бандерівцям. Поблизу с. Нетечинці Віньковецького р-ну Анатолій Сухий зустрівся із ними і поінформував про відмову Паюка дезертирувати з училища. Тоді “Богдан” передав грипс Мельнику, в якому наказав особисто поїхати до Сум і таки переконати В. Паюка залишити навчання [41, арк. 47–47 зв.].

11 червня 1950 р. до училища приїхав сам “Орлич” і запропонував поїхати разом з ним. 12 червня Володимир Паюк переліз через паркан училища, де його чекав Віталій Мельник, і, переодягнувшись в цивільний одяг, відправилися із Сумського вокзалу до станції Бар Вінницької обл., куди прибули 14 червня 1950 р., а щоб їх не затримали органи міліції Мельник спеціально для Паюка взяв у Івана Качуринця-“Степана” його паспорт. Зі станції Бар “Орлич” та “Нечай” відправилися до с. Ходаки Барського р-ну, де в околицях села просиділи до вечора, потім вийшли на дорогу із с. Нетечинці до с. Дашківці Віньковецького р-ну Кам’янець-Подільської обл., де неподалік містка зустрілися із повстанцями Михайлом Крісою-“Кобзарем” та Володимиром Скореньким-“Богуном”. Неподалік в переліску зустріли

підпільника В. Николина-“Богдана”, який вручив Віталію Мельнику наган, а “Богун” наган Володимиру Паюку. Проти ночі 17 червня 1950 р. поблизу с. Козарівка в лісі підпільники зустрілися із Вінницьким надрайонним провідником Й. Демчуком-“Луговим” та його бойовиком Григорієм Триндяком-“Мироном”. 18 червня оунівці розділилися на дві групи: “Луговий”, “Мирон” та Володимир Паюк відправилися до Бару, інші залишилися діяти в Кам’янець-Подільській обл. [12, арк. 275–276]. Таким чином, з червня 1950 р. Володимир Паюк разом з Віталієм Мельником перейшли на нелегальне становище: “Нечай” працював у Вінницькому надрайонному проводі “Лугового”, а “Орлич” – у Віньковецькому “Богдана” [8, арк. 175–178].

Один із учасників націоналістичного підпілля в с. Женешківці, родом із сусіднього с. Гоголі Віньковецького р-ну, Анатолій Андрійчук також з червня 1950 р. перебував на службі в Радянській армії в Новоград-Волинському. Оунівське підпілля намагалось залучити його до своїх лав. “Нечай” підтримував зв’язок з Андрійчуком через листування. Восени 1950 р. за наказом Йосипа Демчука-“Лугового” “Нечай” написав лист у військову частину до Андрійчука, в якому переконував його перейти на нелегальне становище. Лист “Луговий” передав через місцеву жительку на ім’я Павлина (родом із с. Медвеже Вушко Вінницької обл., проживала в Новоград-Волинському) на адресу військової частини № 26105, яку вказав “Нечай”. Проте відповіді підпільники так і не отримали, Анатолій Андрійчук на нелегальне становище не перейшов [42, арк. 33–37]. Цілком можливо, що лист до адресата не потрапив.

Зустрічі учасників Дунаєвецького проводу з сільською молоддю відбувалися в Женешківцях (в лісі або на кладовищі), а також в лісі неподалік с. Гоголі. Для організаційних зустрічей використовувалися спеціальні умовні звуки. Наприклад, в 1948 р. при зустрічі треба було насвистувати мелодію пісні “Катюша”. В 1949 р. умовним знаком слугував штучний крик пtiці, яким обмінювалися обидві сторони [41, арк. 113].

Найчастіше зустрічі проводили на конспіративних квартирах. Наприклад, вкінці 1949 р. в сараї Олександра Кравчука “Орлич”, “Нечай” вперше познайомили Алісу Сосну з В. Николиним-“Богданом” [41, арк. 26]. Влітку 1949 р. відбулася ще одна зустріч з “Богданом” на городі в “Орлича”, де були присутні Анатолій Сухий та Аліса Сосна, яка навчаючись в Київському лісогосподарському інституті отримала завдання підпілля ОУН подати адреси проживання студентів-українців цього інституту. В серпні 1949 р. через Анатолія Сухого підпілля передало Алісі 50 націоналістичних листівок “Українська молодь”, які вона поширила вулицями Києва [42, арк. 14–16]. Квартиру Віктора Швидкого підпільники почали відвідувати з кінця 1948 р., сам господар займався вичинкою шкіри, з якої шив взуття для оунівців [43, арк. 93]. На початку 1950 р. в квартирі В. Швидкова зібралися підпільники “Богдан”, Аліса Сосна, Віталій Мельник, Анатолій Сухий, де “Богдан” зачитав десять заповідей українських націоналістів, наголосив на важливості антирадянської боротьби та відзначив чергову річницю від дня заснування ОУН. Віталій Мельник прочитав молитву українського революціонера [12, арк. 298–299]. Цю ж квартиру також відвідав у 1949 р. Дунаєвецький надрайонний провідник Йосип Демчук-“Луговий”. Зустріч організував “Богдан” і особисто познайомив із симпатиками ОУН. “Луговий” зупинився на організаційних засадах підпілля, наголосив на важливості конспірації (один оунівець не повинен знати що робить інший), особливу увагу звернув на обов’язковому використанні псевдо, яке було присвоєно кожному учаснику цієї молодіжної організації ОУН [42, арк. 31–32].

Протягом весни–осені 1951 р. органи МДБ провели низку репресивних операцій проти учасників визвольного руху. У березні 1951 р. в с. Гоголі було затримано учасників Вінницького надрайонного проводу ОУН Володимира Паюка-“Нечая” і Михайла Гупала-“Степана” [10, арк. 220–221]. 7 липня 1951 р. під час рейду поблизу с. Ожегівка Володарського р-ну Київської обл. в перестрілці загинули учасники Віньковецького надрайонного проводу Віталій Мельник-“Орлич” та Володимир Скоренький-

“Богун” [6, арк. 191–192]. 12 вересня 1951 р. за антирадянську діяльність затримали студента третього курсу Кам’янець-Подільського педінституту Івана Качуринця, 4 листопада 1951 р. арештували курсанта школи молодших командирів Анатолія Сухого. 3 листопада 1951 р. до рук МДБ потрапив Анатолій Андрійчук, старший сержант Радянської армії. Тоді ж затримано студентку п’ятого курсу Київського лісотехнічного інституту Алісу Сосну. Не минула трагічна участь і тих, хто допомагав підпіллю ОУН. Десять років таборів було присуджено сестрі Віталія Мельника Галині Мельник (затримана 27 листопада 1951 р.), Анастасії Щегельській (затримана 24 листопада 1951 р.), а також батькам Володимара Паюка і Анатолія Сухого [42, арк. 79; 286, с. 268–269]. 23 серпня 1951 р. арештовано Віктора Швидкова, а 8 жовтня його дружину Євдокію [43, арк. 115].

Незважаючи на репресивні акції влади українське підпілля діяло у с. Покутинці Віньковецького р-ну. Взимку 1948 р. підпільники Михайло Кріса-“Кобзар” та Петро Колісник-“Черник” встановили зв’язок з місцевим жителем Юхимом Герасименюком та його сином семикласником Михайлом. Після бесід на актуальні теми української історії та сьогодення Михайло розповів про державницькі ідеї ОУН своєму другу, шестикласнику Михайлу Лозинському. Весною 1949 р. у Чорному лісі хлопців інструктував Хома Мартюк-“Алкід”, який приніс для них нову літературу для читання. Хлопці сприйняли ідеї підпільників й погодилися поширювати листівки в сусідніх селах Зіньків, Черкасівка, збирати інформацію про настрої населення, дислокацію органів МДБ, помешкання працівників міліції, партійних діячів, керівників колгоспу. При цьому вони склали карту детального опису села, а для конспірації передплатили газету “Радянська Україна”, журнал “Сучасне і майбутнє”. Невдовзі їм вдалося створити підпільну молодіжну організацію, куди вступили також Василь Бригадир, Григорій Герасименюк, Василь Наглій. Її очолив Михайло Герасименюк, а після призову останнього до армії в 1951 р. – Михайло Лозинський [240, с. 238–239].

Конспіративну квартиру також облаштовано в будинку мешканця с. Покутинці Віктора Данильчука, в якій в січні 1949 р. оунівці провели перші бесіди. Господар активно допомагав підпіллю – закуповував для них на ринку жито, продукти харчування, інформував про суспільно-політичні настрої селян [35, арк. 66–67]. В сфері діяльності Віньковецького надрайонного проводу було с. Майдан-Олександрівський. Учасники проводу в липні 1948 р. вперше встановили зв'язок з місцевим жителем Степаном Бучком та його родиною – батьками Григорієм та Ольгою, молодшою сестрою Марією. Як згадує Степан, до його оселі якось вночі зайшли троє озброєних автоматами і пістолетами людей, які представилися бандерівцями, розмовляли українською мовою і говорили, що борються за самостійну Україну. Водночас цікавилися ситуацією в селі: охороною в селі та на полі, кількістю поляків, життям громади адвентистів сьомого дня. При цьому підпільники залишили 10 націоналістичних листівок, які дали прочитати Степану й наказали розкидати по селу. Вдруге оунівці завітали до господаря у вересні 1948 р., цікавилися у кого з партійних активістів села є зброя, скільки колгоспники отримали на трудовень хліба, розповідали про важливість боротьби за самостійну Україну. Оселю Бучків бандерівці відвідували ще декілька разів, востаннє – в червні 1951 р., коли Степан отримав завдання поширити серед односельців листівки, збирати свідчення про настрої колгоспників, діяльність комуністів і комсомольців [50, арк. 20–33].

Аналогічною була організаційна та пропагандивна діяльність підпілля в селі Велика Побійна Миньковецького р-ну, де оунівці також облаштували декілька конспіративних квартир. Одну з них в помешкані Михайла Данчука, сім'ю якого оунівці вперше відвідали восени 1950 р. Тоді до Михайла зайшло двоє підпільників озброєних автоматами, пістолетом та гранатою, називали себе бандерівцями і що борються за самостійну Україну. Наступного разу з'явилися через два тижні і попросилися в господарів заночувати на горищі в сараї. При розмові запитували Михайла про кількість отриманого хліба за

трудодні, як ставляться голова колгоспу і голова сільської ради до людей. Взимку 1951–1952 рр., за дозволом господаря, в другій частині будинку було вирито оунівський схрон (вхід замасковано під ліжком), в якому зберігалися націоналістичні листівки [51, арк. 30–36], батареї та антена до радіоприймача, друкарська стрічка, рубильник, медичні засоби [51, арк. 56–57].

Органи МДБ намагалися залучити до співпраці окремих мешканців завдяки свідченням яких, восени 1951 р., почалися масові арешти підпільників. За показаннями на слідстві затриманих Петра Гречуха-“Олега” та Іван Гаргата-“Леся” 27 вересня 1951 р. МДБ вийшло на жителів Покутинців. Так, 24 листопада 1951 р. арештовано Віктора Данильчука [35, арк. 67]. Дещо пізніше, 9 січня 1952 р. було заарештовано Михайла Лозинського, 26 квітня 1952 р. Михайла Герасименюка, обом винесли вирок 25 років таборів [240, с. 239]. 6 грудня 1951 р. Віньковецьким РВ МДБ Кам’янець-Подільської обл. були затримані Степан Бучок, його дружина Анна, батьки Григорій та Ольга [50, арк. 188]. 19 червня 1952 р. УМДБ Кам’янець-Подільської обл. заарештувало Михайла Данчука та його родину [51, арк. 217].

Націоналістичний рух отримав певну підтримку населення північно-західних районів області (Білогірський, Плужнянський, Теофіпольський, Славутський), особливо в середовищі родин які зазнали в 30-ті роки репресій з боку радянської влади. Там діяли надрайонні провідники “Славко” та “Дон” з Лановецького і Острозького районів Тернопільської обл.

Плужнянський р-н Кам’янець-Подільської обл. характеризувався підпільною активністю ще з 1944 р., що було зумовлено близькістю району з сусідньою Тернопільською. В березні 1944 р., коли з території Плужнянського і Шумського відступила німецька армія на цих теренах почали формуватися підрозділи УПА, до яких вступали місцеві жителі, що уникли мобілізації до Радянської армії. Перші відділи організував Шумський районний провідник Борис Кучернюк-“Вир” та надрайонний

повідник “Юрко”. До однієї повстанської боївки УПА, очолюваної Григорієм Скорським-“Чубатим”, входило шестеро мешканців с. Ходаки: командир Григорій Скорський-“Чубатий”, заступник командира Григорій Фап’янчук-“Тарас”, вояки Іван Вознюк-“Тихий”, Денис Мельник-“Новак”, Леонтій Скорський-“Лис”, Іван Равський. В 1945 р. упівці обладнали в лісі дві криївки: одній з них знаходилися “Чубатий”, “Тарас” і “Лис”, в іншій – “Тихий”, “Новак” та Іван Равський. В обов’язки боївки входили охорона надрайонного провідника “Юрка”, а також заготівля продуктів харчування, одягу, збір коштів, поширення націоналістичних листівок у Тернопільській та північних районах Кам’янець-Подільської обл. Коли в 1947 р. криївка в лісі була викрита органами МДБ Іваном Вознюком-“Тихим” було збудовано нову на березі р. Вілія між селами Зіньки Плужнянського р-ну Кам’янець-Подільської обл. та Ходаки Шумського р-ну Тернопільської обл. [31, арк. 266–267].

Тернопільське підпілля ОУН також намагалося налагодити зв’язок із сусідньою областю. Наприклад, від зими 1945 р. лінія зв’язку проходила з с. Ходаки Шумського р-ну Тернопільської обл. до с. Зіньки Плужнянського р-ну. Зв’язковою працювала Антоніна Мельник, жителька с. Зіньки, яка випадково була завербована членами ОУН “Довбешко” і “Березою”, перебуваючи у свого родича в с. Ходаки. На Антоніну поклалися завдання інформувати про все, що відбувається в с. Зіньки: “1. Коли в село приїжджають працівники МВС – МДБ; 2. Хто приїжджає в село із представників районних організацій і установ, з якого питання, чи залишаються вони в селі ночувати; 3. Стежити, як відноситься голова сільської ради, колгоспу, бригадири до населення – колгоспників; 4. Чи є в селі бійці винищувального загону, скільки, яке мають озброєння” [31, арк. 122–123]. Всі зібрані розвідувальні дані потрібно передавати в с. Ходаки через зв’язкову Анну. Інколи Анна сама приходила в с. Зіньки за дорученням “Берези”, після чого передавала інформацію оунівцям. Підпільники ОУН Григорій Скорський-“Чубатий” та “Кучерявий” в 1946 р. завербували голову

колгоспу с. Зіньки Максима Миколюка, який інформував останніх про суспільно-політичні настрої колгоспників, таємно постачав підпілля продукти [31, арк. 6]. Про потреби підпілля та заплановані зустрічі на квартирі зв'язкової Анни голова колгоспу нерідко дізнавався від зв'язкової Антоніни Мельник, яка передавала запечатані записки від “Берези” [31, арк. 124, 128].

Навесні 1946 р. “ненадійного” М. Миколюка звільнили з посади голови колгоспу, залишивши рядовим колгоспником; зв'язкову Анна арештовано, а “Березу” вбито органами МДБ. Незважаючи на репресивні заходи влади та дії завербованих агентів, М. Миколюк до осені 1948 р. продовжував підтримувати зв'язок з підпіллям через Григорія Скорського-“Чубатаго”, з яким регулярно зустрічався на березі р. Вілія, допомагав оунівцям переховуватися від органів влади. Зокрема у помешкані с. Зіньки Терентія Вознюка в 1947 р. було збудовано оунівський схрон, в якому до весни 1949 р. перебували підпільники Олександр Скорський, Іван Вознюк-“Тихий”. В будинку Михайла Бондарчука в 1948 р. переховувалися зв'язкова ОУН Віра Мельник, Уляна Мельник та Григорій Скорський [31, арк. 324–327].

Підпілля допомагали також мешканці с. Зіньки: Іван Корнійчук, Савелій Корнійчук, Семен Мельник, Василь Мельник, Лідія Денисюк, Анна Кучернюк, Анна Ткачук, Віра Головатюк, Валерій Кухарук, Нестор Білоцький та ін. Поштар Іван Корнійчук збирав дані про кореспонденцію мешканців села, сільради, колгоспу з директивними розпорядженнями із районних органів влади, інформував підпілля про приїзд груп МВС-МДБ. Наприклад, в лютому 1949 р. йому вдалося повідомити підпільника “Богуну” про дислокацію військових у сусідньому с. Загірці Плужнянського р-ну, що дало змогу надійно законспіруватися. Зв'язкова “Марія” із Рівненщини передавала “Богуну” різну інформацію, листівки та продукти харчування. Зустрічі, як правило, призначалися в будинку І. Корнійчука, а у разі появи у селі міліціонерів – у сусідньому с. Закати в

помешкані Тетяни Поліщук. Як свідчать документи МДБ, мешканка села Лідія Денисюк установила зв'язок з оунівцями в 1948 р. Саме в неї в помешкані було викрито і застрелено підпільника Андрія Марханчука-“Богуна”, в якого при обшуку було знайдено схований в хліві обріз. Помешкання уродженця с. Закати Острозького р-ну Рівненської обл. Валерія Кухарчука з 1947 р. неодноразово використовувалася підпільниками ОУН “Богуном”, “Марією”, Володимиром Травінським [52, арк. 197–207].

Мешканці с. Дідківці Білогірського р-ну Оксана Загорська, Анатолій Басмат, Серафим Басмат, Анна Дворак, Марія Перепелиця, Єлизавета Вигонська, Євгенія Бакрук в жовтні 1951 р. передали для підпілля експропрійоване в колгоспі зерно; купували на базарі необхідні речі, продукти харчування, інформували про суспільно-політичні настрої селян, місце знаходження та рейди міліції. При цьому для конспірації випусували газету “Радянське Поділля” [39, арк. 72–73]. Незважаючи на конспіративні заходи підпільників, органи МДБ виявили декілька явочних квартир повстанців, зокрема Оксани Загорської-“Наталки”, де 1949–1951 рр. оунівці “Петро”, “Майстер” і “Василь” (псевдо не справжні) проводили інструктивні наради та бесіди. На допиті Оксана (затримана 14 березня 1952 р.) назвала ймовірні псевда і прикмети підпільників: “Петро”, у віці 30 років, високого зросту, худий, темне волосся зачісане назад, носив автомат; “Василь”, віком 30 років, середнього зросту, русявий, на озброєнні носив автомат; “Віктор”, у віці 28–30 років, високого зросту, міцної статури, був озброєний автоматом; “Левко” (справжнє псевдо “Арсен”), у віці 20–25 років, малого зросту, худощавий, чорне волосся, озброєний автоматом; “Майстер” (справжнє псевдо “Новий”), у віці 27–28 років, середнього зросту, худощавий, чорнявий, мав озброєнні автомат; “Тимко” (справжнє псевдо “Льодик”), у віці 30 років, середнього зросту, середньої статури, волосся чорного кольору, озброєний автоматом; “Коля”, віком 25 років, високий, худий, носив автомат та Степан Вдовиченко-“Голуб”, уродженець с. Дідківці Білогірського р-ну, перейшов на нелегальне положення з осені 1950 р. [39, арк. 24–28; 37–40].

Уже згаданий Анатолій Басмат-“Сонце” (заарештований 14 березня 1952 р.) встановив зв’язок з підпільниками восени 1950 р., коли познайомився з надрайонним провідником “Новим” біля с. Ставок Білогірського р-ну, де працював трактористром. На зустрічі біля греблі в с. Дідківці, двоє оунівців розпитали Анатолія про ситуацію в селі і вручили для читання листівки “Декалог ОУН” і “Хто такі бандерівці і за що вони борються?” [39, арк. 98–99].

Мешканець с. Дідківці Серафим Басмат-“Ворон” з 1949 р. теж допомагав підпіллю ОУН: збирав інформацію про фінансово-господарську діяльність колгоспу, ставлення селян до влади, партійно-комсомольські заходи, операції органів МДБ. В листопаді 1950 р. Серафима Басмата призвали на службу в Радянську армію, від якої він прагнув ухилитися, перейшовши на нелегальне положення. Проте провідник ОУН “Арсен” заборонив йому це робити, поставивши завдання йти на службу, добре вчитися, щоб на випадок війни він, як командир зі своїм підрозділом, міг перейти в підпілля [40, арк. 102]. С. Басмат проходив службу у військовій частині № 24481 і з початком арештів в с. Дідківці у квітні 1952 р. органами МДБ Приморського військового округу був арештований. Документи слідства засвідчують, що йому намагалися інкримінувати навіть намір вбивства маршала Р. Малиновського, який приїжджав на перевірку у військову частину. Мотивом до вбивства нібито слугувала звістка про арешт його сестри Анни Басмат [44, арк. 27–29]. На зв’язок із підпіллям “Ворон” виходив через Олександра Андросюка, якому писав на адресу с. Загірці Великодедеркальського р-ну Тернопільської обл. Олександр працював дяком у с. Загірці й тісно був пов’язаний з бандерівцями [44, арк. 83–84].

Сестра Серафима Басмата Анна включилася в націоналістичну боротьбу навесні 1950 р. : забезпечувала бандерівців продуктами харчування (молоком, хлібом), надавала інформацію про ситуацію в селі, спорадично преховувала підпільників “Левка”, “Майстра”, “Андрія” та ін. В листопаді 1951 р. тимчасово перейшла на нелегальне положення, арештована

7 березня 1952 р. [39, арк. 278–279]. Її односельчанка Марія Перепелиця допомагала підпіллю з осені 1950 р.: на прохання бандерівців купувала на ринку цигарки, медикаменти, засоби гігієни, гас; арештована 21 березня 1952 р. [39, арк. 183]. Анна Дворак з літа 1950 р. виконувала функції зв'язкової, організовувала зустрічі в помешкані Оксани Загорської та Анни Басмат, забезпечувала підпільників ОУН продуктами харчування, білизною, медикаментами для лікування простудних та серцевих захворювань. Наприклад, в 1951 р. Анна дістала ліки та шприци для “Нового” (переніс серцевий напад) і хворого на ревматизм “Славка”, які передала через Оксану Загорську “Арсену” і “Новому”. Анну Дворак заарештували 8 березня 1952 р. [39, арк. 229–230].

В с. Довгалівка Білогірського р-ну Кам'янець-Подільської обл. оунівці теж організували декілька конспіративних квартир та схронів. Зокрема в коморі будинку Сергія Міщука восени 1949 р. у нічний час викопано схрон (висотою і шириною до 3 м), який обшито дошками (привезено з с. В'язовець); землю висипали на город. Схрон на трьох осіб обладнали нарами, радіоприймачем друкарською машинкою. З метою конспірації, підпільники при господарі зверталися один до одного назвами літер “С”, “В”, “Г” (можливо, означали початки їхньої псевдо, або були видумані). Озброєні були трьома автоматами і однією гвинтівкою. Під час перебування в селі збирали розвідувальні дані про морально-політичну ситуацію, ставлення людей до голови колгоспу, візити працівників міліції. Підпільний схрон існував до осені 1950 р., часу продажу будинку секретарю сільської ради Вірі Коваль. Напередодні оунівці знищили схрон, а сім'я Міщуків перебралася в центр села, де викупила у родичів невеликий будинок [32, арк. 14–18]. Родину Міщуків органи МДБ запідозрили у співпраці з підпіллям випадково, коли в листопаді 1951 р. нова власниця будинку Віра Коваль виявила провалля під короною, яке місцевий міліціонер кваліфікував як схрон [32, арк. 116–118].

У с. Паньківці Білогірського р-ну підпільники утримували конспіративну квартиру у будинку Дарини Бейчук, родина якої ще 1932 р. була розкуркулена владою, а її майно реквізували у колгоспну власність. У 1937 р. чоловіка Дарини репресували, вона виховувала доньку самотійно. Під час голоду 1947 р. жінка влаштувалася на сезонні роботи до Захарія Ракачука у с. Михайлівка Великодедеркальського р-ну Тернопільської обл., яке ще не було колективізовано. Його троє синів перебували в лавах ОУН, один з яких Олександр із трьома підпільниками відвідав помешкання Бейчук у грудні 1947 р., напередодні виборів до місцевої Ради народних депутатів. З тих пір оунівці регулярно відвідували помешкання жінки, яка почала виконувати функції зв'язкової ОУН із сусідніми селами Карначівка і Михайлівка, де налагоджено співпрацю із секретарем сільської ради Василем Демчуком [48, арк. 13–18]. З підпіллям співпрацював і зять Дарини колгоспник Антон Грицай, який проживав разом дружиною в її помешканні. Він інформував оунівців про діяльність колгоспу: орні землі, отриманий врожай, плату за трудовень, політичні настрої людей. За дорученням підпілля Антон доповідав бандерівцям про поточну ситуацію в селі – приїзд співробітників МДБ і міліції, представників компартійних органів, проведення ними політичних акцій [48, арк. 50–52 зв.]. До цієї роботи оунівці також завербували охоронця колгоспу с. Паньківці “Червоний Сіяч” Савелія Пастернака, який насамперед збирав інформацію про кількість худоби в колгоспі, матеріальне становище селян, ставлення влади до населення [48, арк. 96–97]. Водночас оунівці влаштували конспіративні квартири в селах Ставок (у жителів Парасковії Іщук та Ніни Члек), Норилів (в помешканні Софії Малинчук), Довгалівка (в будинку Анни Прокопюк), Москалівка Білогірського р-ну і Турівка Теофіпольського р-ну [40, арк. 113–115].

Таким чином, конспіративні квартири, до творення яких були причетні не лише оунівці, але й місцеві мешканці, ставали осередками організаційної та пропагандивної роботи підпілля, яке намагалися через місцевих жителів

поширювати виготовлені у схронах листівки. Господарі цих помешкань інколи навіть вступали до лав ОУН.

У другій половині 1940-х років основний акцент діяльності ОУН у Центральній Україні перенесено зі збройних акцій на вишкільно-пропагандивну працю, яку намагалися реорганізувати надрайонні проводи. Насамперед важлива увага приділялася вишколу керівного складу окружного та надрайонних проводів організації. З метою перевірки стану внутрішньо-організаційної та пропагандивно-виховної роботи Вінницького надрайонного проводу на територію області навесні 1950 р. прибув провідник Крайового проводу ОУН “Поділля” Василь Бей-“Улас”. У с. Дашківці Віньковецького р-ну Кам’янець-Подільської обл. в одній з конспіративних квартир він провів тижневий оунівський вишкіл, на якому прочитав ряд лекцій на суспільно-політичну тематику з критикою повоєнної політики компартійної влади. На цих зборах були присутні керівники надрайонних проводів Василь Николин-“Богдан” (Віньковецький надрайонний провід), Хома Мартюк-“Алکید” (Дунаєвецький надрайонний провід) та Йосип Демчук-“Луговий” (Вінницький надрайонний провід) [8, арк. 82–83]. В жовтні 1950 р. В. Бей відправився з інспекційною ціллю до Вінницької обл., де проживав на конспіративних квартирах в селах Зарванці, Стодульці та Почапінських хуторах. До його приїзду в розпорядження керівника Вінницького проводу Й. Демчука прибув “Сурмач” і привіз його кодову записку (т. зв. грипс). Відтак на його поштову конспіративну адресу 1001 через В. Николина-“Богдана” почала надходити пропагандивна література та листи, які доставляли члени ОУН Михайло Гупало-“Степан” та Володимир Паюк-“Нечай”. Як свідчать кримінальні справи УМДБ УРСР за 1951 р., В. Бей проводив організаційну роботу у Вінницькій обл. через активістів ОУН “Черника”, “Степана”, “Шепеля”, “Нечая”, “Мирона”, яким доручав заходи щодо вербування нових членів і пошуку конспіративних квартир, розгортання пропагандивної діяльності. Водночас він неодноразово зустрічався із членами ОУН, що прибували із західних областей [8, арк. 83–

86], зокрема із членами Карпатського краю ОУН “Юрком” та “Богданом” із Дрогобицької обл. У проводі налагоджено вишкіл, відзначення важливих історичних подій. Так, в ніч з 30 на 31 грудня 1950 р. “Луговий” проводив нараду в с. Шереметки (нині Пирогове) Вінницької обл. на честь Романа Шухевича-“Чупринки”. 30 лютого 1951 р. в цьому ж селі Йосип Демчук організував вечір пам’яті героїв Крут [12, арк. 280–281].

Приблизно в липні 1951 р. відбулася зустріч підпільників з окружним провідником М. Качановським-“Скобом”, після якої останній перевіряв стан роботи у Вінницькій обл. На протязі десяти днів він інспектував явочні та конспіративні квартири, детально знайомився з суспільною-політичною ситуацією у регіоні, настроями населення. Згодом “Скоб” провів нараду у Митківському лісі Барського р-ну за участю “Скоба”, “Шепеля”, “Мирона”, “Богдана”, “Терентія”, “Ромка” [10, арк. 224].

Українські підпільники прагнули організаційно і кадрово зміцнити осередки ОУН (б) в Калинівському, Вінницькому, Літинському Жмеринському р-нах Вінницькій обл., зокрема відбором конспіративних квартир в області, залученням місцевих мешканців до лав ОУН, поширенням антирадянських друкованих видань (листівок, брошур, плакатів та ін.). Серед них виявлено документи ОУН – її програму та ухвали окремих зборів, матеріали УГВР, нариси про славетні українські постаті – Ярослава Осмомисла, Івана Виговського, Івана Самойловича, Маркіяна Шашкевича, Івана Франка, Михайла Грушевського, статті про окремі козацькі битви, Карпатську Україну 1939 р., листівки “За що бореться УПА”, “Український націоналізм”, “Хто ми і за що боремось”. Конфісковано також друки, в яких звучали заклики до російського народу виступити проти спільного ворога – більшовицького режиму: “Наше ставлення до російського народу”, “Більшовики – російські імперіалісти”, “Більшовицька демократизація Європи”, “Більшовики і національне питання”, “Чи дійсно “старший брат”?”. Одна з листівок стосувалася соціально-політичних проблем Донбасу в радянську добу. Окремі листівки були побутово-

виховного характеру (“Боротьба з венеричними хворобами” та ін.) [15, арк. 231–235].

Згідно з інструкціями Проводу проводу ОУН (1947, 1948, 1950) підпільники збирали інформацію про розташування радянських військових частин, умови життя населення, поширювати націоналістичну літературу, розгортали пропагандивну діяльність на фабриках і заводах, колгоспах, залізницях, школах. Водночас залучали до лав ОУН молодь із середньою спеціальною та вищою освітою [226, с. 184]. Головними завданнями, які ставило керівництво ОУН перед підпільниками, назвав на допиті УМДБ 28 грудня 1951 р. Григорій Левко-“Шепель”: “1. Закріпитися в районах східних областей України із цією метою підбором і вербуванням власників явочних і конспіративних квартир, де могли би ховатися від переслідування органів безпеки і через них же забезпечити себе продуктами харчування; 2. Проводити антирадянську пропагандивну роботу по поширенню націоналістичних ідей і поглядів; 3. Вивчення місцевого населення з метою подальшого відбору, виховання і вербування потрібних для організації українських націоналістів кадрів, яких в подальшому можна було би використовувати у збройній боротьбі проти радянської влади за її повалення і встановлення так званої “самостійної України”” [68, с. 284–285]. Головним інструментом пропагандивної роботи було поширення листівок, які, ймовірно, в області не друкувалися. Література здебільшого надходила до підпільників від керівника Крайового проводу ОУН “Поділля” Василя Бея-“Уласа” або керівників Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН Григорія Левчука-“Гоміна”, а пізніше – Миколи Качановського-“Скоба”. Найбільше літератури поширювали в селах Вінницького, Барського, Жмеринського, Калинівського районів Вінницької обл. Це відбувалося, як правило, вночі, коли підпільники більш-менш вільно могли прийти до місцевих жителів. Спершу вони представлялися, назвавши ціль свого приходу, розповідали про ОУН та його боротьбу проти радянської влади, паралельно вивчаючи настрої людини та її ставлення до оунівців. Наприкінці

бесіди залишали листівки для читання родичам господаря, якого відвідали [8, арк. 185–187].

До керівника Дунаєвецького надрайонного проводу Йосипа Демчука-“Лугового” разом з Кам’янець-Подільським окружним провідником Григорієм Левчуком-“Гоміном” прибув з перевіркою весною 1948 р. Василь Бей-“Улас”. Підпільники перебували в с. Зеленче Дунаєвецького району протягом двох неділь. За цей час ними було відвідано села Нестерівці, Ганнівку Дунаєвецького району, Мала Кужелівка, Глібів Миньковецького району, Нова Гута, Червона Зірка Віньковецького району. В. Бей перевіряв конспіративні квартири ОУН та роботу щодо вербуванню місцевого населення. Часто спілкувався з власниками квартир і надавав відповідні рекомендації щодо недоліків роботи [8, арк. 81–82]. Про діяльність на території області, член Дунаєвецького надрайонного проводу Петро Гречух на допиті органам МДБ відзначав: “Основна моя практична діяльність як учасника підпілля ОУН на території Кам’янець-Подільської області полягала в тому, що я по селам вище вказаних районів підбирав кадри для підпілля ОУН, конспіративні квартири, осіб, шляхом зачитування антирадянської літератури, листівок і в особистих бесідах в націоналістичному дусі, збирав через власників конспіративних квартир різні свідчення на радянсько-партійний актив, дані про працівників МДБ-МВС, про економічне становище населення, про його політичні настрої та ін.” [7, арк. 77]. Зібрана інформація давала змогу проводу ОУН краще зрозуміти ситуацію на східних теренах України.

Аналогічною була діяльність на півдні області. Кам’янець-Подільський надрайонний провідник Іван Ліщинський-“Матюшенко” в кінці травня 1948 р. разом з Анатолієм Раком-“Хмарою”, “Ганжею” і “Карасем” відправилися в рейд Оринінським, Смотрицьким районами, в ході якого зупинялися на конспіративних квартирах в селах Підпілип’я, Михайлівка, Степанівка, Залуччя, Жердя, Ріпинці, Кадіївка, Лястівці, Фридрівці (нині Залісся Перше), Киселівка, де мешканцям сіл поширювали листівки,

проводили патріотичні бесіди з метою вербування симпатиків ОУН та вивчення суспільних настроїв населення за Збручем [21, арк. 37–38]. Через деякий час через “Цяпку” “Матюшенко” отримав від окружного провідника “Гоміна” записку, в якій наказано слідувати в Смотрицький район Кам’янець-Подільської обл. для зустрічі з Йосипом Демчуком-“Луговим”. У вересні 1949 р. “Матюшенко”, Карась” та новоприбулий “Олесь” в супроводі “Цяпки” відправилися на організаційну нараду в околицях сіл Карачківці та Цикова, де разом з “Луговим” були присутні Михайло Кріса-“Кобзар” та Петро Колісник-“Черник” [21, арк. 39–41].

Із встановленням радянської влади керівництво оунівських структур все частіше організовує друк націоналістичної літератури в спеціально збудованих криївках та бункерах. Як правило, спорудження друкарської криївки нічим не відрізнялося від тієї, де жили підпільники, лишень більшою площею, кращою вентиляційною системою та шумоізоляцією [270, с. 519–520].

У двох оунівських інструкціях від 1948 та 1949 рр. зазначалося: “Як про око в голові дбати про пропагандивні техзаходи. Якщо не будемо намагатися ставити цю справу якнайкраще, обсяги нашої пропаганди будуть мінімальні. Треба якнайбільш планово використовувати всі машини для написання. В кожному надрайоні повинна бути хоч одна гутенбергівка. Це найкраща сьогодні друкарня. (Минулого року розіслали короткий опис гутенбергівки і праці на ній)” [187, с. 40–41]. Вперше практику застосування гутенбергівки було впроваджено близько 1947 р., коли з наказу Головного командира УПА Р. Шухевича керівникові ГОСП (Головного осередку пропаганди) П. Федуну-“Полтаві” потрібно було виготовити кілька пересувних друкарських станків. Прикладом для цього служила німецька друкарська машинка “Гутен-Бергер” (гутенбергівка), яку використовували окружні й надрайонні проводи ОУН для друку невеликим накладом оунівської літератури [270, с. 76–77].

З метою поширення націоналістичних листівок на теренах Поділля у складі Крайового проводу ОУН “Поділля” діяла друкарня

ім. Ярослава Старуха (з 1950 р. ім. Миколи Міхновського) у райцентрі Товсте Заліщицького району Тернопільської Вінницькій обл. Її керівником призначено окружного референта пропаганди на Чортківщині Мирослава Гука-“Косача”. У друкарні діяло два технічних звена – “Друкарня ім. С. Петлюри”, що працювала у Білобожницькому, а згодом Борщівському р-нах під керівництвом Володимира Гнибіді-“Неплюй”, та “До зброї!” – у Чортківському р-ні, якою керував Йосип Поздик. В. Гнибіда мав хороші здібності в різьбі по дереву, тому за наказом М. Гука заготовлював спеціальну грушеву деревину для вироблення дереворитів. Оунівці В. Мельник-“Хмель”, С. Гишка-“Славко”, В. Вітонів-“Богдан” та В. Гнибіда-“Неплюй” під керівництвом “Косача” випускали повстанські журнали: літературний – “До волі”, гумористичний – “Хрін”, літературно-критичний – “Підпільне слово”, методичний – “Революціонер-пропагандист”, а також відозви, заклики, листівки, які поширювали серед підпільників ОУН на території Кам’янець-Подільської та Вінницької обл., а ті намагалися поширювати їх далі – на Київщину та Черкащину [242, с. 289–290; 187, с. 56–59].

За принципом мінідрукарень (“гутенбергівок”) з другої половини 1948 р. діяла друкарня у с. П’ятничани Оринінського р-ну Кам’янець-Подільської обл. в мешканки села Віри Васильківської. Криївка під її хатою знаходилося за 60–70 м від р. Збруч [81, с. 284]. Друкарське майно було настільки компактним, що вміщалося у двох валізах. У ній працювали Володимир Гнибіда-“Неплюй”, “Тарас” (редактор підпільних видань) та друкарка Михайлина Голіната-“Тамара”. Важливість цієї друкарні полягала в тому, що вона розташовувалася на межі двох областей і опинилася поза полем зору оперативної діяльності Управління МДБ УРСР Тернопільської та Кам’янець-Подільської обл. [268, с. 44].

Радянські спецслужби слідували за діяльністю Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН, яким лишень за 1949 р. було проведено близько 14 акцій, в результаті яких ліквідовано 13 радянських

активістів. Крім того, владі стало відомо, що на території області діяла підпільна друкарня “Наступ”. В документах фігурували й інші її назви: ім. Ярослава Старуха, ім. Симона Петлюри; траплялися хибні написи про друк у Вінниці. Підпільники активно поширювали листівки і брошури, а оунівські структури розгорнули роботу щодо посилення агітаційно-пропагандистської діяльності серед місцевого населення. У зв’язку з цим у жовтні 1949 р. за наказом МДБ СРСР було сформовано чекістсько-військову групу з працівників УМДБ Кам’янець-Подільської та Тернопільської обл., солдат військ МДБ, якій вдалося в листопаді 1949 р. ліквідувати керівника Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН Григорія Левчука-“Гоміна”, в котрого вилучили документи, за якими встановили приблизне місце знаходження подільської друкарні [243, с. 70]. Друкарня в с. П’ятничани забезпечувала своєю продукцією не тільки Кам’янець-Подільську, а навіть Вінницьку, Київську, Черкаську обл. [224, с. 48]. Не завжди місцем призначення оунівської літератури мали бути українські території. У грудні 1949 р. зв’язкова технічного звена Михайлина Голіната на допиті повідомляла, що з друкарні пропагандивна література відправлялася не тільки до Умані, Києва, але й до Москви. Були випадки коли пропонувалося відправляти листівки до Ленінграда, оскільки вважалося, що то був центр зосередження опозиційних настроїв молоді [224, с. 54].

Органи УМДБ 26 грудня 1949 р. оточили помешкання Віри Васильківської. Підпільники, які були в ній, відмовилися здатися, а керівник технічного звена В. Гнибіда загинув у бою. Секретаря-друкарку М. Голінату вдалося захопити живою і в дуже важкому стані доправити до Оринінської лікарні, де їй надали першу медичну допомогу. Розуміючи безвихідність свого становища, М. Голіната вночі розірвала операційну рану і, стікаючи кров’ю, померла [243, с. 70–71].

Як виявили радянські спецслужби, друкарня діяла з 1946 р. і використовувала різні кліше. Наприклад, у 1946 р. – 16 кліше, 1947 р. – 13, 1948 р. – 23 і в 1949 р. – 32 кліше. В 1950 р. планувалося запровадити у

використання ще п'яти нових кліше. В першому кварталі 1949 р. друкарня видала не менше 79 назв літератури і листівок накладом 5998 примірників, в другому – 40 назв, накладом 3024 примірника, третьому – 27 назв накладом 2271 примірників. За цей час було виготовлено не менше 63 оунівських брошур, загальним накладом 700 примірників. Крім того, чекістами було вилучено два ручних кулемета, автомат, три пістолети, п'ять гранат та набої. Серед друкарського приладдя виявили дві друкарські машинки, друкарський станок, п'ять кілограмів шрифту, декілька кілограмів чистого паперу, фарбу, фотоприлади та радіоприймач. Знайдено близько 10 тис. екземплярів листівок, в тому числі й внутрішньо-підпільну переписку, зокрема лист-подяка від Крайового проводу ОУН “Поділля” за активну роботу на терені [301; 243, с. 71].

На основі матеріалів, які були знайдені влітку 2014 р., в бідоні поблизу с. Кадіївці (неподалік Кам'янця-Подільського), можемо припустити, що частина з них була надрукована в друкарні с. П'ятничани, оскільки останні листівки датуються не пізніше 1950 р. Всього знайдено 81 документ, в яких актуалізувалися різні соціальні питання: про класову нерівність, радянську “панщину” в колгоспах в УРСР та ін. У листівках “Працюючі українці” (1949), “Колгоспники” (1949) був заклик ховати хліб від влади. В листівці “Українці” (1949) йшлося про нове поневолення українських земель компартійною владою. Оунівці закликали не відвідувати кіно, клуби, театри, не вживати алкоголь в листівці “Українська молоде” (1949). У двох перших листівках місцем друку названо Вінницю, в інших двох – друкарню ОУН ім. Ярослава Старуха, що підтверджує факт їх створення саме в друкарні П'ятничан. Водночас у бідоні містилося багато жіночих бавовняних панчіх, лезо для бриття, помазок, одеколон, кишенькові дзеркальця, шматки тканини та світлини підпільників [53; 54].

Ліквідувавши друкарню в с. П'ятничани, підпільники створили нове технічне звено на хуторі Козак Довжоцького р-ну Кам'янець-Подільської обл. в сім'ї Павла Грабовського. Цей регіон здавна славився своєю

підпільною діяльністю. Ще в 1941 р. в сусідньому селі Кадиївці розміщувався Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН. На Павла Грабовського вийшов Михайло Пиріг-“Хмель”, який давно знав Грабовського. За згодою господаря у нього приблизно в 1950 р. було обладнано бункер-криївку, яку споруджувала підпільна група Кам'янець-Подільського надрайонного провідника Івана Ліщинського-“Матюшенка”. Криївку було викрито 7 травня 1950 р. випадково, коли з обшуком до П. Грабовського прийшло два міліціонера. Ймовірно, що останні шукали у нього спирт, який він таємно виносив зі спиртзаводу, де працював [240, с. 250–251]. Однак підпільників в криївці не виявлено.

Криївка було розташована під стіною кухні на глибині 1,5 м від землі й мала розміри 2 x 2 x 2 м. Вхід зроблений у нежитловій частині будинку під стіною прямокутної форми 0,30 x 0,40 м. Спускатися до схрону потрібно було по драбині; вхід закривався кришкою, яка була на одному рівні з земляною поверхнею будинку та присипалася землею зверху, на яку ставився ящик зі старими речами. Стіни і стеля друкарні обшито дошками, оббитими руберойдом. Криївка мала чотири вентиляційні отвори, два з них виходили на зовні в західній частині будинку і прикривалися шматком бляхи. Два інші виходили в середину і закривалися спеціальними заслінками із металевих балок. В середині із правого боку з дощок було облаштовано лежак застелений соломкою. Поряд на стіні були прикріплені вішаки для одягу на три гачки. З правої сторони північної стіни знаходилися полиці для літератури і документів, зліва – етажерка, на якій також знаходилася оунівська література. На стінах висіли портрети Є. Коновальця, С. Петлюри, українські національні прапори та Герб-тризуб. По середині стояв саморобний стіл, накритий скатертиною. На столі знаходилася підставка для ручок і олівців, чорнильниця, настільна лампа. В криївці зроблено нішу, в якій зберігалася каністра з бензином та спиртом, який постачав підпільникам П. Грабовський зі спиртзаводу.

Ночували оунівці в нежитловій частині будинку на горищі, де знаходилося ліжко з солом'яним матрацом. Нежитлова частина помешкання використовувалася господарями як комора, чим була дуже зручною для переховування [27, арк. 209].

З обладнання в друкарні знаходилися дві друкарські машинки системи “Олімпія” та “Континенталь”, два пістолети системи “Парабелум” та патрони різного калібру, по два польових бінокля 6 x 30, фотоапарат “Адва”, 18 л бензину, 20 л спирту, компас, похідний розкладний стілець. В ящику з-під снарядів знаходилося 9 хімічних, 26 простих олівців, 4 канцелярські ручки, пензлик для малювання, вата, йод. Крім того в криївці знаходилися поношені підпільниками речі: шинель, польові сумки, шапки-вушанки, піджаки, брюки тощо. В будинку П. Грабовського міліціонери вилучили багато речей, які залишили оунівці, зокрема багато одягу: жіночих суконь, блузок, сфетрів, чоловічих сорочок, чоботів, жіночих туфель. Із харчових запасів виявили 75 кг кукурудзи, 124 кг ячменю, 15 кг гороху, а також борошна: 85 кг кукурудзяного і 24 кг житнього. Водночас органами МДБ вилучили 2550 одиниць оунівської літератури, виготовленої на друкарській машинці та високим друком. Її можна поділити на декілька підрозділів: історичного характеру “Мала історія України”, “Гетьман Іван Мазепа”, “Очерк Коліївщини”, “М. Грушевський”, “Історія України” М. Голубця, “Карпатська Україна”, “Роман “Князь Галицький””; ідейно-виховного – “Задуха нації”, “Проти червоних окупантів”, “Де шукати...”; антирадянського – “Історія ВКП (б) на українській мові”, В. Ленін “Держава і революція”, Й. Сталін “Про Велику Вітчизняну війну в СРСР”, “Конституція СРСР”, журнали “Крокодил”, “Перець”. Частину документів при обшуку згруповано в папки, наприклад: “Архівна справа за 1949 р. з брошурами а статтями художньої літератури”, “Справа зі звітами за 1949 р. із загальнополітичною і художньою літературою”, “Папка з газетними журнальними архівами за 1948 р.”, “Папка за архівними оунівськими листівками і зізнаннями”, “Папка за архівними листівками”, “Папка з оунівськими матеріалами по вихованню”, “Папка

“спецвишкіл””, “Папка загальнополітичний вишкіл”, “Папка з фінансовими звітами за 1949 р.”. В криївці також містилися карти областей (Одеській, Рівненській, Житомирській, Дрогобицькій, Чернігівській, Сумській, Харківській, Кам’янець-Подільській, Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Волинській, Київській), які зроблені від руки тушшю. Важливу цінність для радянських спецслужб становили блокноти (8 штук) та зошити (22 штуки) з різними записами зробленими від руки повстанцями [27, арк. 210–214]. Зокрема в одному з них зазначалися населені пункти, в яких розповсюджувалися націоналістичні листівки, наприклад, в с. Жердя в серпні 1949 р. – три листівки, в с. Ячинці – десять. Восени в селах Гуменці, Боришківці, Колубаївці по дві. У записнику Івана Ліщинського-“Матюшенко” було знайдено зашифровані дані конспіративних квартир. Першу літерою він відзначав назву села, а господаря називав за родом занять, даючи йому певне псевдо [240, с. 251]. Це давало можливість раптово відреагувати і знищити місця можливого націоналістичного руху.

Схожі оунівські схрони знаходилися у селі Підпилип’я Оринінського р-ну Кам’янець-Подільської обл. Село знаходиться по лівий берег р. Збруч і було осередком активної повстанської боротьби. 8 липня 1950 р. при проведенні чекістської операції в с. Підпилип’я в жительки села Марії Пиріг (дружини Михайла Пирого-“Хмеля”) було виявлено схрон. Вхід до нього було зроблено під стіною в сараї, який був прибудований до житлової частини будинку. Криївка мала розміри 4,5 м в довжину, 1,3 м в ширину та 1,75 м у висоту та була повністю оббита дерев’яними дошками. З метою безпеки криївка мала ще один запасний вихід, який прикривали спеціально збудовані дерев’яні двері, а прохід з середини було обережно закладено камінням. В стінах криївки були спеціально вириті ніші, шириною 1 м та висотою 0,5 м. з полицями для зберігання речей та націоналістичної літератури. Стеля була укріплена чотирма балками із шматків залізничних колій, а стіни схрону повністю побілені. З іншого боку стіни були прилаштовані місця для ночівлі для трьох осіб. В середині знаходився стіл та

стілець. При подальшому обшуку органи МДБ знайшли в коридорі будинку залишки електрокабелю, який проводився в криївку, електричний патрон для лампочки, розетку для радіоприймача та електрообігрівач [24, арк. 208–209].

Ще одну криївку викрили 14 червня 1951 р. в помешкані жительки Тетяни Стонюк (довжиною 4 м, шириною 2,5 м, висотою 2 м). Всередині стіни оббито руберойдом та дошками, стелю прокладено із залізних труб та рейсів, вентиляційні отвори виведено на город. Всередині знаходилися двомісні нари з вкритою соломою та столиком. Вхід у криївку здійснювався через горище, з якого в сховище можна були спуститися по залізній драбині. Вхід прикривався спеціальним люком, на якому стояв великий ящик із землею довжиною 40 см і шириною 30 см. До ящика прикріплювалися два металеві прутки, що дозволяли відсувати ящик для входу чи виходу. Глибина проходу з горища до місця схову становила приблизно 6 м. За свідченням власниці будинку сховище було побудоване восени 1949 р. [27, арк. 208–209].

В добу української незалежності віднайдено великий підпільний архів у с.Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. Його закопали у лісі неподалік села у бідоні, в якому містилася підпільна літератури ОУН. Більшість друків виготовили у друкарні ім. Ярослава Старуха у райцентрі Товсте Тернопільської обл. Звідти, як вже зазначалося, націоналістична література поширювалася по сусідніх Кам'янець-Подільській, Вінницькій, Житомирській, Київській обл. За іншими даними, література могла додатково передруковуватися у двох технічних звенах – друкарні с. П'ятничани Оринінського р-ну та на хуторі Козак Довжоцького р-ну Кам'янець-Подільської обл. Серед знайденої літератури варто виокремити повстанські часописи “Підпільне слово”, “Революціонер пропагандист”, “До волі”, а також багато листівок, брошур, закликів, вирізки радянських газет. У часописі “Підпільне слово” (знайдено перші два номери за 1948 р.), надрукованому на цигарковому папері у друкарні ім. Ярослава Старуха, подано чимало матеріалів про визвольну

боротьбу проти сталінського і гітлерівського тоталітарних режимів. Головне завдання часопис вбачав у зборі документальних матеріалів, пісень, спогадів, в яких об'єктивно розкривалися складні історичні події Другої світової війни. Творці часопису “Революціонер пропагандист” (збереглося 7 номерів за 1947–1950 рр.) намагалися донести до читача глибоке розуміння сутності визвольної боротьби і завдань, які стояли перед підпіллям в умовах нової радянської держави. У його статтях аналізувалося геополітичне становище України, статус СРСР у повоєнний період; особлива увага зверталася на необхідність посилення ідейно-виховної роботи підпільників серед населення східних областей України. Журнал “До волі” (збереглося 5 чисел), що виходив також в друкарні ім. Ярослава Старуха, подавав перелік боїв УПА на території Поділля, Волині та Закерзоння, зображав суворі повстанські будні, подавав роздуми підпільників про шляхи здобуття незалежності України.

У бідоні містилося багато речей підпільників: зубна щітка, мило, набір для гоління (станок та леза), щітка для взуття, верхній та нижній одяг, саморобні дерев'яні шахи, записники, мапи. Ймовірно, що заховали цей бідон підпільники “Сурмач” і “Коваль”, які переховувалися в місцевій жительки Гафії Сочинської та займалися поширенням націоналістичних листівок [238, с. 41–48]. Діяли вони на території Кам'янець-Подільської обл. з другої половини 1951 р. за наказом Миколи Качановського-“Скоба”. Керівником групи був “Сурмача”, а його бойовиком “Коваль” (ліквідовані органами УМДБ 28 вересня 1951 р.) [10, арк. 225–226].

Заслужують уваги також рейди-реквізиції, які проводили учасники надрайонних проводів. Вся складність роботи в терені, за свідченням члена Дунаєвського надрайону Івана Гаргата, полягала у тому, що окрім поширення серед населення націоналістичних ідей, підпільникам самостійно потрібно було забезпечувати себе продуктами харчування, одягом, взуттям. Провід ОУН фінансував підпілля регіонів спорадично, тому заготівля всього необхідного відбувалася власними силами: шляхом реквізицій у місцевих магазинах, колгоспах і місцевих жителів [25, арк. 53]. Особливо цього

потребувало підпілля в зимовий період, тому ще з осені потрібно було здійснювати всі необхідні приготування. Для цього організовувалися спеціальні рейди на продовольчі бази. Про один із таких рейдів на допиті згадував учасник Антонінінського районного проводу Степан Вдовиченко: “З осені 1951 р. ми почали заготовлювати на зиму продукти харчування, з цією метою 8 жовтня 1951 року я разом з “Арсеном”, “Новим”, “Льодиком”, “Назаром” і “Славко” в одному із колгоспів Великодедеркальського р-ну викрали три голови великої рогатої худоби, дві з яких привели до власника схрону Борейка Якова і там зарубали, а одну телицю привели до Загорської Оксани і там зарізали, м’ясо із цієї худоби засолили і для збереження рознесли по конспіративним квартирам” [40, арк. 112]. Такі ж рейди було організовано в січні 1951 р. на місцевий споживчий кооператив в с. Воробіївка, в жовтні 1951 р. на магазин в с. Сивки Білогірського р-ну. 4 грудня 1951 р. було організувано рейд на с. Москалівку, в якому вилучили колгоспні гроші, 20 кг цукру, а в будинку сільської ради знищили списки виборців в народні судді та телефонний апарат [40, арк. 117–118].

Один із підпільників групи “Лугового” Михайло Гупало-“Степан” на допиті засвідчив, що такі операції здійснювалися неодноразово. Зокрема восени 1950 р. в с. Янів (нині Іванів) Калинівського р-ну підпільники “Черник”, “Змагун”, “Шепель”, “Нечай”, “Сурмач” і “Степан” в ході операції реквізували в місцевого маслозаводу близько 40 кг оливкової олії, 35–40 кг оливок, 30 кг сала. Все це було заховано в бункері в Супрунівському лісі. У вересні 1950 р. в с. Супрунів здійснено рейд на магазин сільпо, звідки було вилучено одяг, взуття, мило, одеколон. Частину речей заховали в Супрунівському лісі, решту – в Зарванському. В листопаді 1950 р. в с. Бухоники Вінницького р-ну було експропрійовано тканину, піджаки, пальто, декілька костюмів, штани, радіоприймач, продукти з місцевого магазину. Все заховали в бункері в Зарванському лісі, а згодом розподілили по конспіративних квартирах. На початку грудня цього ж року на фермі с. Петрик Літинського р-ну було вилучено корову, м’ясо з якої переробили в

конспіративній квартирі в Почапинських хуторах у одного з прихильників ОУН. У січні 1951 р. в с. Курилівці Жмеринського р-ну в місцевому колгоспі оунівці експропріювали свиню, яку на краю села зарізали, а м'ясо заховали на конспіративній квартирі [12, арк. 261–263].

Нерідко підпільники вступали у збройні сутички із радянсько-партійним активом. Зокрема, поблизу с. Брусленів Літинського р-ну, восени 1949 р. підпільники Григорій Триндяк-“Мирон” та Петро Колісник-“Черник” застрелили місцевого жителя Степана Янушевського, котрий намагався затримати їх та доправити до сільської ради. Весною 1951 р. неподалік с. Кам'яногірка Калинівського р-ну підпільники Григорій Триндяк, Григорій Левко-“Шепель” та “Сурмач” вступили в конфлікт із місцевим лісником Степаном Бойком. Ймовірно, що останній співпрацював з органами УМДБ і намагався зі зброєю в руках затримати оунівців. У сутичці лісника було вбито, а вилучену гвинтівку заховано в бункері неподалік с. Супрунів. В лютому 1951 р., за донесенням одного із жителів с. Зарванці Вінницького р-ну, було викрито місце знаходження одного з підпільників ОУН. Під керівництвом начальника Вінницького УМДБ полковника Касаткіна було проведено спеціальну чекістську операцію щодо його затримання. В ході бою оунівцю вдалося поранити чотирьох співробітників УМДБ і вирватися з оточення. Згідно таємною постановою ЦК КП(б)У “О некоторых фактах провала чекистско-войсковых операций осуществляемых органами МГБ ” № 78/9 від 4 серпня 1951 р. за невдале проведення військової операції на організаторів та учасників цієї операції було накладено стягнення [226, с. 184–185].

Аналогічні рейди проводив Дунаєвецький надрайонний провід. В грудні 1945 р. с. Тернава Ярмолинецького р-ну оунівцями було пограбовано кооператив з якого забрали промислові товари, продукти харчування. Із колгоспу вилучено свиню та двоє коней, м'ясо з яких обробили на колгоспному подвір'ї. Неподалік с. Зеленче свинячу тушу сховали в скирті соломи, а речі вивезені з кооперативу сховали на конспіративній квартирі.

Весною 1946 р. “Луговий”, “Арсен”, “Проноза” та “Дібрава” здійснили рейд на колгосп с. Ріпинці Оринінського р-ну звідки забрали двоє коней. Через декілька днів з с. Ніверка Оринінського р-ну оунівці забрали чотирьох коней, а сторожа закрили в стайні. В кінці 1946 р. в с. Ганнівка Дунаєвецького р-ну на колгоспному складі було забрано близько 4 ц цукру і 3 ц зерна. Все це підпільники вивезли на санях в с. Зеленче Дунаєвецького р-ну і заховали на конспіративній квартирі. Взимку 1947 р. в колгоспі с. Велика Кужелева Віньковецького р-ну було забрано колгоспне зерно, який на підводі було вивезено до с. Руда-Гірчичнянська Дунаєвецького р-ну. Весною 1947 р. в с. Слобідка Залісецька Дунаєвецького р-ну в колгоспі експропрійовано 5–6 ц хліба і на конях перевезено до с. Балин Смотрицького р-ну. В 1947 р. в с. Черкасівка Віньковецького р-ну в місцевому млині було викрадено 2 ц зерна, яке було сховане в будинку одного з жителів хутора Червона Зірка [9, арк. 205–210]. В с. Карачківці Смотрицького р-ну “Проноза”, “Кобзар” і “Луговий” здійснили рейд на кооператив, з якого вивезений товар сховано в с. Балин Смотрицького району. Влітку 1947 р. поблизу с. Проскурівка Солобковецького району підпільники, зустрівши місцевих сторожів, забрали у них дві бойові гвинтівки, гвинтівковий обріз.

На початку зими 1948 р. було здійснено рейд на колгоспну пасіку с. Гірчична Дунаєвецького району, звідки підпільники забрали 10 кг меду, який заховали с. Зеленче в жителя Андрія Павлюка. Взимку 1948 р. з магазину с. Бахтин Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл. було конфісковано одяг, близько 200 рублів та продовольчі товари. Все це було сховано в конспіративній квартирі с. Заміхів Новоушицького р-ну. В с. Пилипківці Новоушицького р-ну весною 1949 р. оунівцями було здійснено рейд на магазин, де знаходилося багато одягу, взуття, продуктів харчування та грошей. Весною цього ж року “Луговий”, “Черник” та “Мирон” пограбували магазин в селі Коричковка Солобковецького р-ну звідки вивезли багато мануфактури, одягу, взуття і заховали в селі Проскурівка Солобковецького р-ну на одній з конспіративних квартир [9, арк. 211–216].

Восени 1949 р. було викрадено корову в голови колгоспу в с. Балин Смотрицького р-ну. В 1950 р. підпільники “Алکید”, “Назар”, “Кобзар” та “Олег” з колгоспної ферми с. Іванківці Дунаєвецького р-ну реквізували дві корови. В Гірчичнянському лісі корови зарубали та переробили на м’ясо. В травні 1951 р. в с. Вихрівка Дунаєвецького р-ну, в місцевій молочарні було викрадено банку молока і 3 кг вершкового масла [7, арк. 79–80]. Весною 1950 р. “Гриць”, “Назар”, “Роман”, “Сулима” вивезли продукти з магазину в с. Тинна, а восени цього ж року – в с. Балин Смотрицького р-ну та Маліївці Солобковецького р-ну. Всі реквізовані продтовари та речі оунівці зберігали в конспіративних квартирах або в схронах лісі. Щоб замаскувати свої сліди та уникнути переслідування собаками підпільники натирали взуття гасом [7, арк. 77–78].

Членами Кам’янець-Подільського надрайонного проводу ОУН в 1948 р. із сільпо в с. Кізя Оринінського р-ну вилучили 12 674 радянських рублів, а весною 1948 р. в с. Залуччя, де “Карась”, “Олесь” і Михайло Пиріг-“Хмель” реквізували товари місцевого магазину. Весною 1949 р. підпільниками “Матюшенком”, “Олесем”, “Карасем”, “Борисом” було здійснено рейд на магазин в с. Нагоряни Кам’янець-Подільського р-ну, з якого було реквізовано мануфактуру, білизну, верхній одяг, який принесли у схрон на квартиру Павла Грабовського. В цьому ж селі восени 1949 р. в органів валади було реквізовано колгоспну корову, яку зарізали на подвір’ї Грабовського. Весною 1951 р. в с. Кадиївці Кам’янець-Подільського р-ну “Матюшенко”, “Степан”, “Карась”, “Олесь” вилучили з сільпо вилучили необхідні підпіллю продтовари [21, арк. 51–52]. За період 1951–1952 рр. в Старокостянтинівському р-ну група “Матюшенка” провела декілька акцій-рейдів по місцевих магазинах та колгоспах. Восени 1951 р. в с. Вербородинці оунівці забрали в місцевому магазині 800 радянських рублів, пальто, два чоловічих піджака, білизну, одеколон, мило, п’ять пляшок вина, мануфактуру. В листопаді 1951 р. в колгоспі с. Морозівка вони вивезли 40 курей. В грудні 1951 р. в с. Жеребки в колгоспі викрали дві вівці. В колгоспі

с. Сквородки, в січні 1952 р., реквізували шість гусей, чотири качки [21, арк. 62–64].

Отже, антирадянські акції збройного підпілля ОУН – реквізиції сільських магазинів та колгоспних складів, ліквідація партійно-радянських активістів були би неможливими без підтримки місцевого населення, окремих колгоспників та управлінців, серед яких було немало представників репресованих родин. Завдяки патріотично налаштованим сім'ям організовувалися конспіративні квартири та друкарні, будувалися криївки, поширювалася пропагандивна література.

4.3. Ліквідація окружного проводу

Кадрова та пропагандивна діяльність Кам'янець-Подільського окружного проводу перешкоджала насадженню радянсько-партійної адміністративної системи, а тому компартійні органи та силові структури намагалися знешкодити надрайонні проводи, залучаючи для цього легендовані групи, партійно-комсомольський актив, спецзасоби, організовуючи контрпропагандистські заходи.

Використовуючи мережу інформаторів місцевим силовикам вдалося розкрити частину мережі оунівського підпілля очолюваного окружним проводом під шифром “Дон”, що входив до складу Крайового проводу ОУН “Поділля”. Зокрема 17 червня 1951 р. вони повідомили начальника УМДБ Кам'янець-Подільської обл. полковника М. Руденка про те, що до Кам'янець-Подільського окружного проводу входило 13 озброєних нелегалів, які діяли трьома окремими групами, а також 80 активних “посібників”. Загалом на території області виявлено 47 конспіративних квартир. Водночас МДБ інформувало, що через територію Оринінського, Кам'янець-Подільського, Віньковецького р-нів проходила лінія зв'язку на східні терени. Відзначалося також, що у 1948–1950 рр. через Проскурів до Вінниці направлялися зі спецзавданнями оунівські групи із Львівської обл. на чолі з “Морозенком”. Схожа лінія зв'язку проходила між Кам'янець-Подільським і Кременецьким

окружними проводами ОУН [67, с. 303]. Провід ОУН надавав особливого значення Кам'янець-Подільській обл. як плацдарму для поширення антирадянської боротьби на східні терени України. Свідченням цього є намагання закріпитися підпільникам у Вінницькій та Київській обл. З цією метою, як уже зазначалося, 1949 р. було створено Вінницький надрайонний провід ОУН, на роботу до якого переведено керівника Йосипа Демчука-“Лугового” [8, арк. 32], який підпорядковувався Кам'янець-Подільському окружному проводу. В 1951 р. з членів Віньковецького надрайонного проводу були створені спеціальні рейдуючі групи, що мали діяти на території Київської обл. Одна з груп під орудою Михайла Кріси-“Кобзаря” у складі Віталія Мельника-“Орлича” та Володимира Скоренького-“Богуна” 14 червня – 7 липня 1951 р. провела пропагандистські акції на території Богуславського, Білоцерківського, Ставищинського р-нів Київської обл. [254, с. 176].

З метою посилення тиску проти оунівського підпілля (за даними влади діяло в 16 районах області) 25 липня 1951 р. відбулося засідання міських та районних органів МДБ Кам'янець-Подільської обл., на якому начальник УМДБ Кам'янець-Подільської обл. М. Руденко підписав наказ № 0038 про проведення оперативних заходів щодо нейтралізації підпілля шляхом формування агентурних груп у надрайонних проводах ОУН [254, с. 177]. У зв'язку з цим 8 серпня 1951 р. заведено агентурну справу № 395 (оперназва “Останні”) на Дунаєвецький надрайонний провід, 17 серпня агентурну справу № 397 (оперназва “Вороги”) – на Віньковецький, справу № 398 (оперназва “Схід”) – на Кам'янець-Подільський надрайонний проводи ОУН [254, с. 177].

4 серпня 1951 р. підполковник держбезпеки Фрішко затвердив план агентурно-оперативної операції щодо викриття і ліквідації Віньковецького надрайонного проводу ОУН [67, с. 304]. За результатами отриманих даних після ліквідації 7 липня 1951 р. “Орлича” і “Богуна” на Київщині 18 вересня розроблено план операції “Вороги” [67, с. 305]. У результаті прочісування

конспіративних квартир у с. Мала Кужелівка 28 вересня 1951 р. у поле зору радянських спецслужб потрапили “Коваль” та “Сурмач”, яким вдалося вирватися з оточення, однак під час переслідування обидва загинули. З метою ліквідації Віньковецького надрайонного проводу 20 жовтня 1951 р. в с. Майдан-Олександрівський було знищено провідника Василя Николина-“Богдана” та його бойовика Михайла Ганзюка-“Терентія”. Інші члени надрайонну Віталій Мельник-“Орлич” та Володимир Скоренький-“Богун”, як вже зазначалося, 7 липня 1951 р. загинули в ході прештрілки на Київщині [254, с. 178]. Згідно з розробленим планом Проскурівська опергрупа МДБ натрапила на слід Віталія Мельника і Володимира Скоренького. Рухаючись за оунівцями через Кам’янець-Подільську, Житомирську, Київську обл. чекісти в одній із хат с. Ожегівка Володарського р-ну Київської обл. зав’язали перештрілку, в якій загинули “Орлич” і “Богун”. Для впізнання до тіла Віталія Мельника було спеціально запрошено агента “Геннадія” (ймовірно односельчанина з с. Женишківці), який розгледів у ньому “Орлича” [67, с. 305]. Михайло Кріса-“Кобзар” та Михайло Оліярник-“Богдан” були захоплені під час рейду міжобласною оперативною групою УМДБ (Кам’янець-Подільської Вінницької і Київської обл.), на чолі з начальником відділу управління 2-Н МДБ УРСР майором Шевцовим, 21 квітня 1952 р. в лісовому масиві м. Ставище Київської обл. При обшуку в “Кобзара” вилучили автомат ППШ, пістолет ТТ, гранату, компас, плащ, 85 націоналістичних листівок (“Хто такі бандерівці та за що вони борються?”, “Українці – бійці і командири”, “Підсумки успіхів нашої національно-визвольної боротьби”, “Малі друзі”, “За що бореться українська повстанська армія”, “Бійці і офіцери Червоної армії”), інструкцію щодо звітності по роботі, касові звіти, карти Київської обл. У “Богдана” знайшли револьвер системи Нагана, пістолет ТТ, соморобну бойову гранату, записну книгу, речовий мішок [6, арк. 12–14].

Аналогічні методи і засоби боротьби застосовувалися спецслужбами і щодо Дунаєвецького надрайонного проводу. Прочісуючи конспіративні

квартири в Ярмолинецькому та Віньковецькому р-нах працівники МДБ проти ночі 27 вересня 1951 р. затримали на конспіративній квартирі в с. Покутинці Віньковецького р-ну Івана Гаргата-“Леся” та Петра Гречуха-“Олега”, в якого вилучили автомат ППШ, 600 радянських рублів, паспорт і військовий квиток на ім'я Курташ Івана Миколайовича, антирадянську оунівську літературу. В “Леся” знайдено автомат ППШ, револьвер, пістолет, 487 радянських рублів та націоналістичну літературу [22, арк. 1–2].

30 вересня 1951 р. в результаті чекістської операції під керівництвом начальника УМДБ Кам'янець-Подільської обл. полковника М. Руденка було затримано у с. Балин Смотрицького р-ну, ймовірно в домі Юзвщина Миколи, Дунаєвецького надарайонного провідника Хому Мартюка-“Алкіда”. В нього було вилучено: німецький автомат, револьвер системи Нагана, пістолет Парабелум, гранату, 180 куль та сумку з документами. При обшуку також було знайдено оунівський схрон, в якому зберігалось дві німецьких гвинтівки. В сумці знайдено два записника, зошит, брошури: “Катахезіс українця-націоналіста”, “Слово до учителів”, “Юні бандерівці”, “Програма Організації Українських Націоналістів”, “Конспірація підпільника”, “Український націоналізм”, “Українські селяни-колгоспники”, “Робітники”, “Українці”, “Пам'ятка для українців”, портрети Є. Коновальця, С. Бандери, М. Міхновського та ін. [20, арк. 14, 20–21].

За свідченнями “Алкіда”, інші члени його групи Дмитро Снігу-“Гриць” та Євген Довгань-“Олесь” виконували завдання у Гвардійському р-ні. В ході агентурно-оперативної операції 8 жовтня 1951 р. у с. Данюки Гвардійського р-ну між працівниками МДБ та підпільниками зав'язалася перестрілка, в ході якої було вбито “Гриця”, “Олесю” вдалося втекти. У ході допитів вирішено заманити останнього в пастку. В одній з квартир в с. Москалівка Євгену Довганю було залишено грипс, нібито від “Алкіда”, про зустріч у с. Чаньків Дунаєвецького р-ну. 12 жовтня 1951 р. “Олесь” прийшов на зустріч, де за допомогою снадійного його вдалося захопити живим [254, с. 177–178]. В доповідній записці УМДБ відзначалося: “В результаті у

вересні–жовтні 1951 р. Дунаєвецький надрайонний провід ОУН (б), що проходив по агентурній справі “Останні”, ліквідований повністю” [252, с. 53].

Силовики також намагалися нейтралізувати діяльність Кам’янець-Подільського надрайонного проводу. Лінія зв’язку з окружним проводом відбулася через Хому Мартюка, а оскільки його було затримано Іван Ліщинський-“Матюшенко” намагався вийти на інших членів його групи. Щоб виманити “Матюшенка” було організовано агентурно-бойову групу, яка почала вести з ним подвійну гру. Ще в січні 1952 р. МДБ були проведені заходи по виявленню місця дислокації “Матюшенка” і встановлення з ним зв’язку від імені керівника легендарного окружного проводу Миколи Качановського-“Скоба”. Під час листування в зашифрованому вигляді “Матюшенко” доповідав “Скобу” про своє місце знаходження і адреси утримувачів конспіративних квартир. Таким чином, в одну з вказаних конспіративних квартир с. Сковордки Старокостянтинівського р-ну було відправлено записку “Матюшенку”, в якій зазначалося: окружний провідник “Скоб” знаходиться на території Кам’янець-Подільського надрайонного проводу і прагне відновити втрачений зв’язок з ним. У листі повідомлялося, що окружний провідник направить до нього для зв’язку (на одну з вказаних в переписці адрес) колишніх підпільників, агентів УМДБ “Жарова” та “Ільїнського”. 31 січня “Жаров” та “Ільїнський” знаходилися на місці зустрічі з “Матюшенком”, з яким зустрілися на конспіративній квартирі [104, с. 644–645]. В результаті, нічого не підозрюючи, вночі 2 лютого 1952 р. в с. Пашківці Ружичнянського р-ну Івана Ліщинського було захоплено живим. Під час обшуку у нього було вилучено автомат ППШ, пістолет, патрони, граната, націоналістичні листівки, записники, карта Кам’янець-Подільської обл. [21, арк. 1–2]. Не витримавши тортур “Матюшенко” вивів на слід інших членів його групи. 4 лютого він призначив зустріч Михайлові Чернезі-“Карасю” та Йосафату Лазорко-“Тарасу”, попередньо вказавши місце і паролі. Вночі 5 лютого 1952 р. в с. Пашутинці Красилівського р-ну “Карась” і

“Тарас” вийшли на зустріч із агентом “Жаровим” [104, с. 646], який передав наказ слідувати в с. Пашківці Ружичнянського р-ну, де вони були затримані органами МДБ. Як наслідок, перестав існувати Кам’янець-Подільський надрайонний провід [254, с. 178].

Репресивно-каральні органи провели численні операції щодо ліквідації членів ОУН і на території Вінницької обл. 8 лютого 1951 р. у Вінниці навпроти Святопреображенського собору органи УМДБ арештували надрайонного провідника Йосипа Демчука-“Лугового” [8, арк. 11–12] та крайового провідника Подільського краю Василя Бея-“Уласа”. При обшуку в “Лугового” було знайдено два пістолети системи ТТ та дві обойми, німецьку гранату, 515 радянських рублів та отруйний порошок білого кольору, який підпільник не встиг використати для самоліквідації [8, арк. 11–12].

Арешт “Лугового” змусив посилити конспірацію підпільних структур. Керівництво Вінницьким надрайонним проводом перейняв Петро Колісник-“Черник”, який був призначений провідником “Малим”. Новий керівник намагався переховати архіви, літературу та інше майно, що було заховане “Луговим”, який в ході жорстоких допитів міг видати органам УМДБ. В березні 1951 р. на зустрічі із симпатиками ОУН в Кам’янець-Подільській обл. “Степан” та його бойовик “Нечай” також були схоплені радянськими спецслужбами. Таким чином, у травні 1951 р. з групи “Лугового” залишилося близько п’яти членів (П. Колісник-“Черник”, В. Юркевич-“Змагун”, Г. Левко-“Шепель”, Г. Триндяк-“Мирон” та “Сурмач”) [10, арк. 220–221]. Вінницький надрайонний провідник “Черник” намагався налагодити зв’язок із підпільниками сусідньої Кам’янець-Подільської обл., насамперед для отримання інструкції по роботі й засобів для організації підпілля. Утім, органи УМДБ перешкоджали комунікуванню оунівського підпілля, тому лише після декількох спроб удалося вийти на керівника Віньковецького надрайонного проводу Василя Николина-“Богдана”, а за сприяння “Малого” вдалося зв’язатися з Кам’янець-Подільським окружним

провідником Миколою Качановським-“Скобом”, якому перепідпорядковали групу “Черника”.

В кінці червня 1951 р. на території Кам’янець-Подільської обл. було проведено нараду оунівців, яку організував “Скоб”. Присутні на ній “Черник”, “Шепель”, “Сурмач”, а також підпільники Кам’янець-Подільської обл. Михайло Кріса-“Кобзар”, Михайло Оліярник-“Богдан”, Віталій Мельник-“Орлич” вирішили відокремити “Сурмача” від Вінницької групи; на Вінниччині залишилися діяти група Григорія Левка-“Шепеля” з бойовиком Григорієм Триндяком-“Мироном” та Петра Колісника-“Черника” з бойовиком Володимиром Юркевичем-“Змагуном”. Тоді ж доповідач “Скоб” детально окреслив територію антирадянської діяльності кожної з груп. Наприклад, група “Шепеля” водночас працювала в Уланівському, Калинівському, Хмельницькому р-нах Вінницької обл. [10, арк. 222–223]. Цю інформацію підтверджують слова Григорія Левка-“Шепеля”, в якого репресивні органи вибили зізнання: “Після захоплення органами УМДБ “Лугового”, а потім “Степана” і “Нечая” ще в травні–червні місяці 1951 р. я отримав наказ від провідника “Малого” припинити всякі відносини з колишніми організаційними зв’язками оунівського підпілля, так як вони можуть бути відомі органам УМДБ із свідчень “Лугового”, “Степана” і “Нечая”... Після зустрічі з “СК-9” він наказав залишити регіон нашої колишньої діяльності і перейти в інший” [10, арк. 226–231]. Завдяки оперативним заходам 26 грудня 1951 р. радянським спецслужбам вдалося захопити Григорія Левка-“Шепеля” та Григорія Триндяка-“Мирона”. Пропагандистсько-виховні акції проводила лише група “Черника” [10, арк. 225–226].

В затвердженому плані агентурно-оперативних заходів Управління МДБ Кам’янець-Подільської обл. планувалося за допомогою інформації отриманої від захоплених підпільників Вінницького проводу вийти на групу “Черника”. Згідно з вилученими даними УМДБ вдалося встановити час і місце майбутніх зустрічей оунівців з керівником легендарного Кам’янець-

Подільського окружного проводу “Скобом”. Всю необхідну інформацію щодо захоплення “Черника” предали УМДБ Вінницької обл. Для полегшення оперативних дій туди також відправили арештованих підпільників “Шепеля”, “Мирона” і зв’язкового “Романа”, зі всіма слідчими матеріалами про учасників ОУН, власників конспіративних квартир. Операція передбачала в результаті подвійної гри виведення “Черника” і “Змагуна” із Вінницької в Кам’янець-Подільську обл. в березні–квітні 1952 р. [104, с. 652].

В результаті оперативних даних отриманих від затриманих підпільників було викрито шість оунівських схронів. УМДБ вилучило важливі оперативні документи щодо Крайового проводу ОУН “Поділля” і Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН, а також зброю, боєприпаси, друкарських апаратів, радіоприймачів, великої кількості антирадянської літератури, кодів та шифрів. В січні–лютому 1952 р. з метою запобігання проникнення оунівського підпілля та розриву зв’язків Кам’янець-Подільської обл. з сусідніми Тернопільською та Рівненською було створено 48 агентурних заслонів, залучено 204 особи (122 особи старої агентури та 76 із числа тих хто мали стосунки з оунівцями). Організовано засідки в колишніх конспіративних квартирах. Встановлено зв’язок з власниками квартир, яким було надано спеціальні препарати “СП-47” і “СП-12”, встановлено радіо сигнальні апарати “Тривога”. Було арештовано близько 250 симпатиків ОУН, а їхні сім’ї виселено [104, с. 653–654].

Вночі з 28 на 29 квітня 1952 р. оперативна група на чолі з начальником обласного Управління МДБ М. Руденком вивела підпільників із Київської обл. в с. Майдан-Олександрівський Летичівського р-ну Кам’янець-Подільської обл. і захопила живими учасників Вінницького і Київського надрайонного проводів Петра Колісника-“Черника” і Володимира Юркевича-“Змагуна”. До цього група “Черника” діяла в Жмеринському, Літинському, Вінницькому і Калинівському р-нах Вінницької обл., а з травня 1951 р. на території Уманського, Христинівського, Ладизинського р-нів Київської обл. [104, с. 695–697].

Через це в постанові Політбюро ЦК КП (б) У “Про подальше посилення боротьби по остаточній ліквідації залишків банд українських буржуазних націоналістів у Західних областях УРСР” 9 травня 1952 р. зазначалося: “У зв’язку з тим, що є неодинокі випадки проникнення оунівських бандитів Кам’янець-Подільської, Вінницької, Житомирської і Київської обл., зобов’язати Міністерство держбезпеки УРСР (т. Ковальчука), начальників обласних Управлінь МДБ цих областей прийняти заходи до ліквідації всіх оунівських бандитів та їх посібників. Створити середовище неможливого проникнення жодного бандита в Східні області” [77, с. 481–482].

Поряд з проведенням операції щодо ліквідації Кам’янець-Подільського окружного проводу УМДБ проводила оперативні заходи в північних районах області. Однак агентурна робота районних органів УМДБ не дала потрібних результатів, тому було створено оперативні групи, на які покладалося завдання виявлення груп ОУН на межі Кам’янець-Подільської і Тернопільської обл. Саме тоді на чолі оунівського підпілля на Славутчині очолював С. Смалюк-“Дем’ян” (загинув 28 травня 1950 р.), який спільно із провідником Острозького р-ну Сидором Рябунцем-“Грачем” здійснював рейди на Житомирщину, Київщину, Вінниччину, Полтавщину [224, с. 44]. 3 лютого 1950 р. між селами Дідова Гора Славутського та Мощаниця Острозького р-нів органи МДБ викрили “Грача”. В результаті перестрілки загинули уродженці Рівненщини Сидір Рябунець-“Грач”, Олексій Колавський-“Петро”, захоплений живим Максим Колавський-“Явір” [81, с. 317]. У донесенні секретаря Кам’янець-подільського обкому В. Бегми стверджувалося, що ця група активно діяла в Васильківському р-ні Київської обл., Славутському р-ні Кам’янець-Подільської обл. та Острозькому й Гощанському р-нах Рівненської обл. [103, с. 676–677].

Органи МДБ 12 жовтня 1951 р. провели операція щодо знищення оунівського підпілля в с. Дідківці Білогірського р-ну. Незабаром було викрито підпільний схрон, де загинули керівник СБ надрайонного проводу ОУН “Новий”, бойовик Володимир Півень-“Гребінь”, “Льодик” і “Назар”.

Вилучили три автомата, два револьвери системи Наган, пістолет, 250 набоїв. Зі схрону вдалося втекти С. Вдовиченку-“Голобу”, “Арсену” і Я. Николишину-“Славку” [32, арк. 150], які передислокувалися в с. Білозірка Лановецького р-ну Тернопільської обл. 27 грудня 1951 р. при переході до Теофіпольського і Білогірського р-нів група “Арсена” натрапила під с. Мар’янівкою на групу охорони громадського порядку. Відбулася перестрілка, в ході якої одного члена групи охорони порядку вбито, другого поранено. Невдалося підпільникам й збудувати зимову криївку на колгоспному полі поблизу с. В’язовець Білогірського р-ну. Оунівців виявили колгоспники. Через переслідування МДБ, розрив зв’язків з підпіллям група “Арсена” перейшла в с. Білозірка [104, с. 647–648]. Таким чином, не підготувавшись до зими 1951–1952 рр., “Славко” ухвалив рішення перезимувати в криївці Т. Нагірного-“Гейниша”, який залишився на території Кам’янець-Подільської обл., а бойовика “Голуба” відправлено в криївку до “Арсена” [40, арк. 101].

У результаті проведення оперативно-чекістською групою операції на території с. Білозерка Лановецького р-ну Тернопільської обл. 19 лютого 1952 р. ліквідовано підпільників “Прокопа”, “Тараса”, “Юрка” і друкарку “Марусю” [40, арк. 100]. 20 лютого 1952 р. в результаті перестрілки загинули інші члени ОУН: надрайонний провідник “Арсен”, “Вишня”, “Левко”, бойовика Степана Вдовиченка-“Голуба” зарештовано живим [40, арк. 101]. Із показань С. Вдовиченка стало відомо, що з надрайонного проводу “Арсена” вціліли Антонінський районний провідник Тихін Нагірний-“Гейниш”, бойовик Яків Вдовиченко-“Круча” і районний провідник “Славко”. В ході чергової оперативної операції було встановлено нові конспіративні квартири, в яких перебував “Гейниш”. Для захоплення останнього у власників квартир було влаштовано засідки. В Теофіпольському р-ні завербовано жительку хутора Безодня Турівської сільської ради “Пархомчук”, якій видано снодійні препарати “СП-47” і “СП-12”, встановлено радіосигналізаційний апарат “Тривога”, що сповіщав силовиків про появу повстанців. Аналогічні засоби

залишено завербованій жительці (псевдо “С”) с. Єлизаветпіль Базалійського р-ну.

Для встановлення зв'язку із Т. Нагірним-“Гейнишем” та Я. Николишиним-“Славком” у місцях їх можливої появи діяли агентурні групи МДБ, в склад яких було включено Степана Вдовиченка-“Голуба”. У випадку встановлення зв'язку з повстанцями від нього вимагалось вивести їх на одну із завербованих МДБ конспіративних квартир, де передбачалося провести подальше затримання. Таку зустріч планували провести “Гейниш” і “Арсен” 10 березня 1952 р. неподалік с. Білозірка. Проте, дізнавшись про ліквідацію останнього, “Гейниш” з підпільниками на зустріч не вийшов [104, с. 649–650]. На основі отриманих оперативних даних силовики встановили місцезнаходження повстанців. Зокрема, в с. Турівка Теофіпольського р-ну було завербовано агентку “П”, котра підтримувала зв'язок з оунівцями ще з 1949 р., і добре знала керівника “Гейниша”. Для впевненості в агенті “П” до співпраці з нею залучили сусіда Леонтія Зозулю, який до цього співпрацював з підпіллям. 7 травня 1952 р. Леонтій повідомив райвідділ МДБ, що вночі троє підпільників зупинилися в будинку агента “П”. За годину органи держбезпеки оточили цей будинок, в якому в бою загинули районні провідники Тихін Нагірний-“Гейниш”, Ярослав Николишин-“Славко” і бойовик Яків Вдовиченко-“Круча” [259, с. 83].

Створена 1949 р. міжобласна оперативна група МДБ намагалася також ліквідувати оунівське підпілля на чолі з “Доном” в Славутському та Плужянському р-нах. МДБ вийшла на родичів його соратника “Кайдаша” (єдиний уцілів із групи “Грача”), через яких відправляла йому листи з пропозицією розірвати зв'язки з підпіллям і здатися. В результаті оперативних заходів (зраді “Кайдаша”), оперативно-чекістська група УМДБ у Рівненській обл. 16 лютого 1952 р. ліквідувала провідника “Дона” і п'ять оунівців на Мар'янівських хуторах Острозького р-ну [104, с. 651].

Компартійна влада також намагалася ліквідувати й увесь Подільський крайовий провід ОУН. Про це свідчить наказ Міністра МДБ СРСР від

22 квітня 1947 р. № 00207, згідно з яким оперативна група 2-Н МДБ Тернопільської обл. на чолі з підполковником Семеном Хорсуном розробила спеціальний план щодо ліквідації цього проводу. З цією метою планувалося залучити відділ 2-Н Тернопільського МДБ, який налічував 5 відділень (42 оперативники) [235, с. 197]. Сім офіцерів групи “Захід” розробили операцію щодо ліквідації учасників Чортківського й Кам’янець-Подільського окружного проводів, а також референта пропаганди крайового проводу ОУН “Євгена”. Група “Північ” (шість осіб) намагалася розшукати керівників Кременецького і Тернопільського окружних проводів ОУН. Група “Схід” застосовувала провокаційні заходи щодо крайового Проводу ОУН “Поділля” [239, с. 11]. В довідці Міністерства держбезпеки УРСР від 23 квітня 1952 р. зазначалося: у квітні–серпні 1951 р. у Вінницькій, Житомирській та Кам’янець-Подільській обл. було знищено 50 повстанців, з них 44 в Кам’янець-Подільській (10 вбито, 15 захоплено, 19 арештовано) [77, с. 456].

Однією з форм боротьби проти українського визвольного руху було залучення спеціальних агентурно-бойових груп, які мали: а) виявляти місця перебування провідників; б) розкривати й перехоплювати зв’язки керівних центрів і підпілля, конспіративні квартири та паролі, використовувати їх у боротьбі з агентурою іноземних розвідок; в) встановлювати зв’язок із націоналістами, які залишилися, для припинення їхньої діяльності, підпорядкувати чекістському впливу, оперативному використанню; г) виявляти осіб, групи, організації, які продовжували націоналістичну діяльність; г) проводити розробку осіб, запідозрених у приналежності до агентури іноземних розвідок, та вилучати зброю, друкарську техніку, націоналістичну літературу; д) здійснювати захоплення чи фізичне знищення керівних центрів і окремих керівників ОУН і УПА [213, с. 510–511].

Важливу роль в ліквідації оунівського визвольного руху відіграла підступна форма боротьби – використання легендованих проводів. Органи МДБ за роки активної боротьби накопичили важливий досвід такої роботи, тому намагалися формувати цілі легендовані проводи ОУН. Перші з них

почали виникати ще в кінці 1940-х рр. У 1950-х рр. діяло два легендарних крайових проводи (Карпатський та Львівський), п'ять окружних (Дрогобицький, Калуський, Коломийський, Станиславівський та Кам'янець-Подільський), а також надрайонні, районні, кущові проводи. Оскільки не вистачало агентів бойових груп, радянське керівництво вважало недоцільним формувати легендарні надрайонні проводи в складі окружного проводу [189, с. 292; 213, с. 524–525]. Основним завданням агентури було знайти керівника, конспіративно захопити його живим та завербувати на свій бік. Далі завербований підпільник мав влаштовувати зустрічі зі своїми підопічними або з вищим керівництвом, яке невдовзі захоплювали чи знищували [213, с. 527].

Наприклад, полонений Крайовий провідник Василь Бей-“Улас”, після фізичних тортур погодився на співпрацю. 14 березня 1951 р. його випустили з в'язниці і перевели на нелегальне становище й прикріпили двох агентів. Повернувшись у підпілля В. Бей встановив контакт з Іваном Прокопишиним-“Бурланом” та зник з поля зору прикріплених агентів. Йому вдалося повідомити підпілля про свій арешт та небезпеку і протягом семи місяців вести подвійну гру з радянськими органами. Восени 1951 р. “Уласу” вдалося встановити контакт з Василем Куком-“Лемішем”, який перебував у Львівській обл. У зимовий період 1951–1952 рр. “Улас” провів в одній криївці з Головним командиром УПА, якому допомагав в організаційній роботі. Натомість В. Кук призначив провідником Подільського краю “Бурлана”, якого скерував на північ Тернопільщини [235, с. 205].

Рухаючись у заданому напрямку 5 листопада 1951 р. група підпільників “Бурлана” зупинилася в родині Лучуків на хуторі Підболото, неподалік с. Темногайці Великодедеркальського р-ну Тернопільської обл. Завербована місцевим МДБ під псевдо “Мартова” повідомила про появу оунівців (Івана Прокопишина-“Бурлана”; члена Дунаєвецького надрайонного проводу Семена Свободного-“Назара”; бойовиків Якова Баранчука-“Марка”,

Тарасенка, Олександра Пахалука-“Максима”, Стаха Вигонного-“Макара”, Петра Михайлишина). Під час чекістської облави 6 листопада підільники не зуміли вирватися з оточення й в бою загинули [4, арк. 57].

В. Бей-“Улас” перебував у криївці В. Кука до травня 1952 р., оскільки останній підозрював, що на території Кам’янець-Подільської і Вінницької обл. посилився вплив органів МДБ. Отримавши 23 травня 1952 р. вказівки від “Леміша”, “Улас” разом з охороною вирушив на східні терени, однак до місця призначення не дійшов: у бою з опергрупою МДБ в Черняхівському лісі Зборівського р-ну Тернопільської обл. 9 підпільників, у тому числі крайовий провідник “Улас”, Заложцівський районний провідник “Чалий” та Тернопільський окружний провідник “Олесь” загинули [235, с. 210].

Після смерті В. Бея В. Кук передав керівництво Кам’янець-Подільською і Вінницькою обл. Василю Галасі-“Орлану”, на той час крайовому провіднику Північно-Західних Українських Земель (ПЗУЗ). З цією метою налагоджено контакт з Кам’янець-Подільським окружним провідником Миколаєм Качановським-“Скобом”, який, як виявилось, був уже завербований органами МДБ [259, с. 49]. Останній потрапив в полон у листопаді 1950 р. в с. Жердя Кам’янець-Подільської обл. на одній з конспіративних квартир, де випив молоко з підсипаним снодійним. Після тортур М. Качановський погодився на співпрацю з органами МДБ і очолив легендарне підпілля Кам’янець-Подільського окружного проводу, яке діяло впродовж 1952–1955 рр. [235, с. 206]. На той час мережу оунівського підпілля західних областях було майже знищено; в Станиславській та Дрогобицькій обл. діяли поодинокі групи оунівців, але зв’язок і з ними був втрачений. У Волинській і Рівненській обл. ситуація була не кращою. Зовсім іншу ситуацію змалював у листі до В. Галаси легендарний окружний провідник М. Качановський, котрий запевняв, що має потрібних людей, лишень втратив зв’язок із підпіллям [240, с. 304].

За розробленою операцією МДБ щодо захоплення “Орлана”, “Скоб” повинен був заманити останнього в Білогірський р-н Кам’янець-Подільської

обл. [259, с. 93], а також арештувати його дружину Марію Савчин-“Марічку” та бойовика Миколу Примаса-“Чумака”. За допомогою легендованої Кременецької групи зв’язківців (кодова назва “Закат”) легендований окружний провід “Скоба” нав’язав зв’язок з “Орланом”. 28 червня 1953 р. відбулася довгоочікувана зустріч, у ході якої було вирішено перенести свою діяльність у Кам’янець-Подільську обл. [235, с. 211]. Про ці події Василь Галаса згадував: “Після короткого відпочинку я відвів “Скоба” вбік і розпитав про умови праці та побуту на СУЗ. Він не малював рожевої картини. За його словами, люди гинули й на сході, але назагал там не було такого натиску з боку МГБ-МВД, та й народ був не настільки заляканий, як тут. Я повідомив його, що після смерті “Уласа” Провід ОУН передав ці області під моє керівництво. Він сприйняв це нормально і сказав, що знає про це” [171, с. 190].

Арешт В. Галаси та його дружини здійснено 11 липня 1953 р. у лісовому масиві біля с. Ямпіль Білогірського р-ну Кам’янець-Подільської обл. [215, с. 134–162]. Це стало можливим внаслідок прийняття з їжею снодійного препарату, який дав “Скоб” (агент Н-26) [235, с. 211–212]. “Нас пригостили білим хлібом, салом, та ще й коржиками. Перекусивши, ми заснули непробудним сном. На варті залишилися зв’язкові. Прокинувся я від сильного удару по голові та викручування рук назад” [171, с. 191], – згадував “Орлан”. Миколу Примаса-“Чумака”, відправили на “конспіративну квартиру”, де його арештували працівники МДБ. При цьому вилучили гвинтівку, револьвер, пістолет і записник із шифрами. В. Галасу із дружиною відправили до Києва, для допиту в МДБ УРСР [171, с. 191–192].

Загалом з 1 серпня 1951 р. по 17 квітня 1952 р. органи МДБ знищили на території та Кам’янець-Подільської та Житомирської обл. близько 50 підпільників. Водночас у західних областях УРСР було ліквідовано 172 керівника проводу ОУН, 13 командирів боївок (загалом 949 осіб) [81, с. 23].

Отже, завдяки репресивним заходам влади, залученню до антиповстанських акцій практично всі силові структури, організації мережі

легендованих підпільних груп у 1951–1953 рр. вдалося ліквідувати Кам'янець-Подільський окружний та надрайонні проводи ОУН, арештувати їх керівників. При цьому важлива увага приділялася контрпропагандивним заходам у середовищі потенційних прихильників українського визвольного руху.

ВИСНОВКИ

Український визвольний рух на центрально-східному Поділлі середини ХХ ст. продовжив традиції національно-демократичної революції 1917–1921 рр., повстанського руху 20-х – початку 30-х рр. Незважаючи на поразку Української революції, національно свідомою частиною населення не втрачало надії на відродження національної державності, поразку радянського тоталітарного режиму. Провід ОУН намагався використати радянсько-німецьке протиборство на початку Другої світової війни для послаблення супротивників, поширення української державно-соборної ідеї, відродження національної армії. Загалом у визвольному русі Подільського регіону виокремлено етапи: 1) липень–листопад 1941 р. – формування оунівських структур унаслідок діяльності похідних груп ОУН; 2) листопад 1941 – лютий 1944 рр. – формування та діяльність Кам'янець-Подільського окружного і надрайонних проводів ОУН; координація з відділами УПА (здійснювали рейди з південної Волині та Тернопільщини) антинацистської та антирадянської боротьби; 3) березень 1944 – липень 1953 рр. – збройно-політичне протистояння з радянським тоталітарним режимом, ліквідація силовими структурами націоналістичного збройного підпілля.

З метою згуртування національно-патріотичних сил Провід ОУН скерував влітку 1941 р. похідні групи на територію Райхскомісаріату “Україна”. Південна похідна група (керівник З. Матла, Т. Семчишин), рухаючись через Тернопіль – Проскурів – Вінницю, залишала своїх активістів для налагодження націоналістичного підпілля і створення громадських органів самоврядування. Зокрема рій К 1 на чолі з М. Козаком проводив вказану організаційну та вишкільно-пропагандивну роботу в Кам'янці-Подільському, рій братів Петриків – у Проскурові, рій Левицького – у Вінниці, де створено Вінницький обласний провід ОУН, який у вересні–жовтні 1941 р. очолив Лука Павлишин-“Вовк”. Аналогічно у липні 1941 р. започаткував діяльність Кам'янець-Подільський обласний провід ОУН на чолі з М. Козаком-“Смоком”. Кам'янець-Подільський окружний провід

ОУН (б) (провідник Зенон Голуб'як-“Борис”), сформований восени 1941 р. в с. Кадиївці Оринінського р-ну, намагався розбудувати мережу низових оунівських структур – у Летичеві (очолив В. Зубенко-“Холодний”, Казпрук), Ляхівцях (нині м. Білогір'я; очолив І. Хваленко-Дурановський), Ярмолинцях (“Железняк”, Андрій Павук-“Петренко”), Хмільнику (Купрієвич), Дашеві, Гайсині, Немирові та ін.

Організація оунівських осередків здебільшого відповідала структурі підпілля ОУН і складалася зі станиці, району, округу (надрайону), області і краю, який підпорядковувався провідникові, що звітував по вертикалі вгору. Проте в складних суспільно-політичних, військових умовах німецької окупації, нестачі кадрів, структура оунівського підпілля нерідко була спрощеною. Організуючи легальні громадські органи самоврядування (окружні, міські, районні, сільські громадські управи) члени ОУН намагалися захищати соціальні права населення, сприяли відновленню релігійних громад. Друкований орган Кам'янець-Подільської міської управи газета “Подільнин” (відповідальний редактор Г. Кібець, з 1942 р. – Ю. Кошельник) та підконтрольна ОУН газета “Вінницькі вісті” (головний редактор В. Нофенко) пропагували українську історію та культуру, традиції української мови, критикували радянську спадщину колективізації та репресій, зросійщення частини населення регіону.

Намагалася здобути своїх прихильників на Поділлі й ОУН (м), яка організувала похідну Другу (південну) групу в серпні 1941 р., що рухалася з Буковини через Кам'янець-Подільський до Вінниці. Їм також вдалося ввійти в деякі самоврядні управи, насамперед у Проскурові (16 осіб), де підпорядковано газету міської та окружної управ “Український голос” (відповідальний редактор М. Ліщинський). Робилися спроби започаткувати діалог з членами ОУН (б), зокрема в рамках редакції газети “Вінницькі вісті”.

Наприкінці 1941 р. – на початку 1942 рр. у зв'язку з початком арештів своїх членів та симпатиків Провід ОУН (б) змінює тактику боротьби – переходить у підпілля; натомість мельниківці намагаються продовжити свою

діяльність легально, не йдучи на конфронтацію з нацистською адміністрацією. Друга конференція ОУН (б) (березень 1942 р.) радикалізувала підпілля: було вирішено перейти до збройної боротьби, таємно проникаючи до органів влади і управління – окружної поліції в Кам'янці-Подільському, установ освіти у Чемерівцях. Водночас були співorganizаторами масових суспільно-культурних об'єднань “Просвіта” в містах. Перші масові арешти та розстріли націоналістів на Волині та в Галичині, а також в Кам'янець-Подільській і Вінницькій обл. переконали наприкінці 1942 р. Провід ОУН (б) формувати загони самооборони, а згодом Українську повстанську армію (УПА).

Збройні сутички з нацистами в березні–квітні 1943 р. на Поліссі та півночі Волині спричинили відхід окремих повстанських відділів на південь Волині, північні райони Кам'янець-Подільської обл. Організовані рейди відділів УПА на Поділля відбулися влітку 1943 р. Чималих турбот нацистській владі завдавали повстанські відділи на Вінниччині під проводом О. Грабця-“Батька”, а в Славутських лісах Кам'янець-Подільської обл. – І. Климишина-“Крука”. У другій половині 1943 р. було здійснено рейди відділів І. Золотнюка-“Довбенка”, “Шуляка”, “Квітки”, “Крутія”, Крука”, Олега”, “Кропиви”, “Гордієнка”, О. Качана-“Саблюка”, сотні “Довбуша”, “Сокола”, “Тура”. Окремі з них були недостатньо організовані, мали в своїх лавах випадкових осіб, що інколи порушували повстанський уклад життя (піддавалися дезертирству, зловживали алкоголем, або ж займалися мародерством). Загалом наприкінці 1943 р. УПА поширила збройні акції не лише на Волині та Галичині, але й на центрально-східному Поділлі яке входило в сферу впливу ВО 2 “Богун” (командир П. Олійник-“Еней”). Командуванню реорганізованої групи УПА-Південь підпорядковувалася група “Кодак”, виокремлена зі складу ВО 2 “Богун”. Реорганізована група поширила також свою діяльність на Кам'янець-Подільську, Вінницьку та південну частину Київської обл. У її складі діяли курені О. Качана-“Саблюка”, І. Климишина-“Крука”, Я. Білінського-“Бистрого”, С. Савчука-

“Наливайка”, М. Скорупського-“Макса”, які завдавали дошкульних ударів силовим структурам нацистської влади.

У 1943 р. українське підпілля змушене було протидіяти не лише нацистській владі, але й радянським партизанам, які здебільшого були підрозділами НКВС. Перші масштабні сутички відділів УПА з партизанами зафіксовано у квітні–травні 1943 р., коли загони С. Олексенка та І. Шитова намагалися прорватися з Поділля і південної Волині, через Шепетівські і Славутські ліси, на кордон Білорусії та України, де знаходилися матеріально-технічні бази та аеродроми з'єднання генерал-майора військ НКВС О. Сабурова. Водночас траплялися випадки тимчасових домовленостей про нейтралітет, зокрема з Кам'янець-Подільським партизанським з'єднанням ім. Ф. Михайлова (командир А. Одуха). З наближенням німецько-радянського фронту радянські партизани поширюють свій вплив на райони Проскурова, Кам'янця-Подільського, Старокостянтинова, Підволочиська, Ляхівців.

Для ефективнішого протистояння радянським партизанам та Червоній армії у січні–березні 1944 р. реорганізовано структуру УПА, в якій сформовано ВО “Вінниця” (командир О. Грабець-“Батько”), що діяла у Вінницькій, південних і центральних районах Кам'янець-Подільської обл. У квітні 1944 р. повстанські відділи зі з'єднання “Холодний Яр” “Вира”, “Олега” рейдували у Вінницькій, а відділ “Мамая” – у Кам'янець-Подільській обл., де зазнали чималих людських втрат.

У повоєнні роки ситуація ускладнилася тим, що нові органи влади УРСР ще більше посилювали боротьбу проти повстанців. Для боротьби залучалися відділи НКВС-НКДБ, частини радянської армії, винищувальні батальйони, партійно-комсомольський актив. В січні–квітні 1946 р. було здійснено військову блокаду області, в результаті якої більшість відділів УПА навесні так і не відновили своєї діяльності й змушені були трансформуватися в збройне підпілля ОУН. Окремі відділи УПА здійснювали рейди до 1947 р.

Підпілля ОУН Кам'янець-Подільської і Вінницької обл. з 1942 р. підпорядковувалася Краєвому проводу ОУН Осередньо-Східних українських земель з центром у Києві. В результаті чергової реорганізації в 1944–1945 рр. ці області ввійшли до Подільського краю ОУН, що об'єднав Чортківський, Бережанський, Тернопільський і Кам'янець-Подільський окружні проводи ОУН. Склад останнього неодноразово зазнавав змін: до 1945 р. він складався з Білогірського, Чемеровецького, Ярмолинецького, Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського надрайонних проводів; з 1945 р. тільки трьох – Проскурівського Дунаєвецького і Кам'янець-Подільського. У результаті чергової реорганізації 1949 р. окружному проводу підпорядковано чотири надрайонні проводи – Дунаєвецький, Кам'янець-Подільський, Віньковецький і Вінницький.

Організований Кам'янець-Подільським окружним проводом ОУН зв'язок здійснювався через Вінницький, Віньковецький, Дунаєвецький, Кам'янець-Подільський надрайонні проводи і далі – у сусідню Тернопільську обл. до окружного проводу. Підпільним каналом переправлялася не лише націоналістична література, але й навіть підпільники. Складування зброї, майна, підпільної літератури та вишкіл кадрів організовано в конспіративних квартирах: на Вінниччині – в Калинівському, Літинському, Барському, Жмеринському, Муровано-Куриловецькому та Вінницькому р-нах; в Кам'янець-Подільській обл. в Дунаєвецькому, Ярмолинецькому, Миньковецькому, Кам'янець-Подільському, Віньковецькому, Білогірському, Плужнянському, Теофіпольському, Славутському р-нах. У ході пропагандистських усних бесід з цивільним населенням поширювалися рукописні листівки, друкована література, яка виготовлялася в підпільних друкарнях на території Тернопільської і Кам'янець-Подільської обл. Друкарські машинки та література зберігалася у спеціально збудованих криївках. З метою поповнення продовольчих та матеріально-технічних ресурсів підпільники здійснювали бойові операції на місцеві колгоспні склади, продовольчі та господарські магазини.

Для нейтралізації повстанського руху органи МДБ-МВС організовували збройні операції у лісах та населених пунктах, в ході яких супротивники зазнавали чималих людських втрат. З метою дискредитації повстанців репресивно-каральні органи формували із завербованих підпільників та офіцерів спецслужб (здебільшого з місцевого населення) “легендовані” проводи ОУН, які здійснювали провокації як в середовищі підпільників, так і цивільного населення. В 1951–1952 рр. Кам’янець-Подільським легендованим окружним проводом ОУН на чолі з М. Качановським-“Скобом” (1950 р. арештований і невдовзі завербований спецслужбами) вдалося виманити з підпілля більшість членів окружного й надрайонних проводів. Після загибелі 1952 р. очільника Подільського краю ОУН В. Бея-“Уласа” керівництво підпіллям Кам’янець-Подільської і Вінницької обл. перебрав В. Галаса-“Орлан”, який в 1953 р. теж потрапив у пастку.

Заарештованих членів ОУН та їх симпатиків, господарів конспіративних помешкань намагалися схилити до співпраці з владою шляхом матеріальних заохочень, погроз фізичного знищення родин та виселення на спецпоселення. До непокірних застосовували тортури, використовували психотропні препарати; для стеження в окремих квартирах встановлювали спеціальні радіосигналізаційні апарати.

Результати дослідження дозволяють проаналізувати регіональні особливості визвольного руху середини ХХ ст., зокрема на центрально-східному Поділлі в 40–50-х рр., яке було безпосередньо пов’язане зі збройним підпіллям Волині та Тернопільщини. Більшість членів Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН були вихідцями із західного регіону України й мали досвід організаційної та вишкільно-виховної роботи. Натомість в Дунаєвецькому, Кам’янець-Подільському, Вінковецькому і Вінницькому надрайонних проводах поряд із ними працювали місцеві активісти-підпільники; серед них були й вихідці із центрального регіону України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

**Неопубліковані документи і матеріали
Центральний державний архів вищих органів влади і управління
Фонд 3836. З'єднання західних груп Української Повстанської
Армії – УПА-Захід**

1. Оп. 1. Спр. 68. Листування керівників різних проводів ОУН “Роберта”, “Максима”, “Віталія”-“Нестора”; 14.08.1943–27.08.1946 рр., 104 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф.13. Колекція друкованих видань КГБ УРСР

Спр. 372. Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН і Української повстанської армії – УПА, методи і прийоми агентурної діяльності органів Державної Безпеки по ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1941–1954 рр.”

2. Т. 1. Документи, які характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу діяльності ОУН-УПА в період 1943–1946 рр. 386 арк.
3. Т. 18. Документи, які характеризують міри і способи збройного бандоунівського підпілля по посиленню конспірації, методи застосування кодів, шифрів, “мертвого” зв’язку та інших хитрувань в період 1944–1953 рр. (в 16–19 томах). 333 арк.
4. Т. 19. Документи, які характеризують міри і способи збройного бандоунівського підпілля по посиленню конспірації, методи застосування кодів, шифрів та інших хитрувань в період 1944–1953 рр. (в 16–19 томах). 297 арк.

Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” та “Української повстанської армії – УПА”

5. Т. 84 . Документи та матеріали ОУН про становище церкви в Україні. Матеріали про Київ і різні матеріали.

Ф. 5. Кримінальні справи на нереабілітованих осіб

6. Спр. 44374. Дело № 8667. По обвинению Криса Михаила Петровича, Олиарник Михаила Савовича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 21.04.1952 – окончено 28. 07.1952 р). Т. 1. 269 арк.
7. Спр. 67580. Дело № 9745. По обвинению Гаргат Ивана Онуфриевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-9, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.51 – окончено 14.04.1952). Т. 2. 256 арк.
8. Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 1. 310 арк.
9. Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 2. 301 арк.
- 10.Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 3. 304 арк.
- 11.Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 4. 296 арк.
- 12.Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 5. 299 арк.
- 13.Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа

Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 6. 303 арк.

14. Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 7. 291 арк.

15. Спр. 67825. Дело № 2080/149810. По обвинению Левка Григория Ивановича, Триндяк Григория Николаевича, Демчука Йосифа Васильевича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 9.02.1951 – окончено 22.06.1952). Т. 8. 281 арк.

Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

16. Спр. 72362-ФП. Дело по обвинению Дужего Петра Афанасьевича (Начато 11.06.1945 – окончено 22.03. 1947). Т. 1. 250 арк.

17. Спр. 74327-ФП. Дело № 46762. По обвинению Павлишина Мефодия Михайловича, Семчишина Тимофея Евстаховича (Начато 9.09.1944 – окончено 12.01.1945). Т. 1. 230 арк.

18. Спр. 74327-ФП. Дело № 46762. По обвинению Павлишина Мефодия Михайловича, Семчишина Тимофея Евстаховича (Начато 9.09.1944 – окончено 12.01.1945). Т. 2. 279 арк.

19. Спр. 75075-ФП. Дело по обвинению Дидик Галины Павловны. Т. 2. 318 с.

Архів Управління Служби безпеки України у Хмельницькій області

Ф. 6. Кримінальні справи на нереабілітованих осіб

20. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 1. 275 арк.

21. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 2. 235 арк.

22. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 3. 247 арк.
23. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 4. 219 арк.
24. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 5. 354 арк.
25. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 6. 302 арк.
26. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 7. 293 арк.
27. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 10. 275 арк.
28. Спр. 1434. Дело № 5545. По обвинению Мартюк Хомы Петровича, Лищинского Ивана Антоновича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-11 УК УССР (Начато 26.09.1951 – окончено 30.05.1952). Т. 11. 122 арк.
29. Спр. 1512. Дело № 5926. По обвинению Гулей Якима Владимировича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-1 “б”, 54-9, 54-8 УК УССР (Начато 27.10.1952 – окончено 4.12.1952). Т. 1. 437 арк.
30. Спр. 26378. Дело № 11674. По обвинению Цветуна Степана Максимовича и др. (Начато 4.07.1948). Т. 4. 298 арк.

Ф. 7. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

31. Спр. П-26666. Дело по обвинению Миколюка Максима Даниловича по ст. ст. 54-1 “а”, 54-11 (Начато 6.08.1949 – окончено 20.10.1949). Т. 1. 439 арк.

32. Спр. П-27344. Дело № 5834. По обвинению Мищук Сергея Никитович, Мищук Варвары Исаковны по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 15.05.1952 – окончено 13.06.1952). Т. 1. 274 арк.
33. Спр. П-27519. Дело № 5644. По обвинению Ганасюк Владимира Григорьевича по ст. ст. 20-54-1“а” и 196 УК УССР, Бут Николая Владимировича по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 18.12.1952 – окончено 16.02.1952). Т. 1. 411 арк.
34. Спр. П-27591. Дело по обвинению Кравченко Тамары Никоновны по ст. ст. 54-1 “а”, 54-11 УК УССР (Начато 04.1944 – окончено 4.11.1944). Т. 1. 341 арк.
35. Спр. П-27618. Дело № 5593. По обвинению Данильчук Виктора Яковлевича по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 24.11.1951 – окончено 2.01.1952). Т. 1. 138 арк.
36. Спр. П-27650. Дело № 5776. По обвинению Буртняк Михаила Николвевича по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 5.04.1952 – окончено 17.05.1952). Т. 1. 154 арк.
37. Спр. П-27672. Дело № 5872. По обвинению Глуховского Леонтия Михайловича по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 9.06.1952 – окончено 2.07.1952). Т. 1. 122 арк.
38. Спр. П-27700. Дело № 5802. По обвинению Войтюк Захара Феодосьевича по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 14.04.1952 – окончено 3.05.1952). Т. 1. 115 арк.
39. Спр. П-27818. Дело № 5764. По обвинению Загорской Оксаны Харитоновны, Басмат Анатолия Ивановича, Перепелицы Марии Ивановны и др. по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 8.03.1952 – окончено 14.05.1952). Т. 1. 284 арк.
40. Спр. П-27818. Дело № 5764. По обвинению Загорской Оксаны Харитоновны, Басмат Анатолия Ивановича, Перепелицы Марии Ивановны и др. по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 8.03.1952 – окончено 14.05.1952). Т. 2. 508 арк.

41. Спр. П-27877. Дело № 5575. По обвинению Сухого Анатолия Ивановича по ст. ст. 54-1“б” и 54-11 УК УССР (Начато 24.09.1951 – окончено 10.12.1951). Т. 1. 2195 арк.
42. Спр. П-27877. Дело № 5575. По обвинению Сухого Анатолия Ивановича по ст. ст. 54-1“б” и 54-11 УК УССР (Начато 24.09.1951 – окончено 10.12.1951). Т. 2. 351 арк.
43. Спр. П-27886. Дело № 5513. По обвинению Швидкого Виктора Игнатьевича по ст. ст. . 20-54-1“а” и 129 УК УССР (Начато 23.08.1951 – окончено 18.10.1951). Т. 1. 310 арк.
44. Спр. П-27914. Дело № 5857. По обвинению Басмата Серафима Васильевича по ст. ст. 54-1“а”, 54-11 и ст. 58-1 “б”, 19-58-8 УК УССР (Начато 23.04.1952 – окончено 19.07.1952). Т. 1. 200 арк.
45. Спр. П-28101. Дело № 379. По обвинению Дурановского Ивана Васильевича, Зиневич Ивана Мартыновича, Валигуру Йосифа Силовича, Жилюк Ивана Ивановича, Башук Андрея Степановича по ст. ст. 54-1“а”, 54-11 УК УССР (Начато 28.03.1944 – окончено 20.11.1944). Т. 1. 472 арк.
46. Спр. П-28251. Дело № 514. Дело по обвинению Шпак Анны Ивановны и др. по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 17.02.1952 – окончено 14.04.1952). Т. 1. 236 арк.
47. Спр. П-28251. Дело № 514. Дело по обвинению Шпак Анны Ивановны и др. по ст. ст. 20-54-1“а” УК УССР (Начато 17.02.1952 – окончено 14.04.1952). Т. 2. 444 арк.
48. Спр. П-28365. Дело № 5124. Дело по обвинению Бейчук Дарьи Трофимовны, Грицай Антона Мойсеевича и др. по ст. ст. 54-1“а”, 54-11, 54-12 УК УССР (Начато 17.05.1950 – окончено 16.07.1950). Т. 1. 335 арк.
49. Спр. П-28693. Дело № 1401. По обвинению Черной Марии Васильевны, Черного Василя Михайловича, Жеребецкой Ольги Ивановны, Евстафьевой Надежды Михайловны по ст. ст. 54-1“а”, 54-2, 54-11 УК УССР (Начато 14.06.1945 – окончено 26.07.1945). Т. 1. 477 арк.

50. Спр. П-28729. Дело № 5608. По обвинению Бучок Степана Григорьевича, Бучок Анны Петровны, Бучок Григория Григорьевича, Бучок Ольги Антоновны по ст. ст. 20-54-1 “а” УК УССР (Начато 5.02.1951 – окончено 25.12.1951). Т. 1. 312 арк.
51. Спр. П-29546. Дело № 5888. По обвинению Данчук Михаила Петровича, Данчук Анны Петровны, Данчук Евгении Михайловны по ст. ст. 20-54-1 “а” УК УССР (Начато 19.06.1952 – окончено 11.07.1952). Т. 1. 44 арк.
52. Спр. П-3888. Дело № 6053. По обвинению Корнейчука Ивана Саввовича, Мельника Семена Максимовича, Корнейчука Саввы Александровича и др. по ст. ст. 54-1 “а”, 54-11 (Начато 18.03.1949 – окончено 28.04.1949). Т. 2. 570 арк.

Архів Центру досліджень визвольного руху

Ф. 71. Архів Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН

53. Т. 1. Пропагандистські та інформаційні видання, рукописні конспекти. 62 арк.
54. Т. 2. Фотографії. 8 арк.

Державний архів Вінницької області

Ф. Р-6023. Колекція фільтраційних, слідчих та наглядових справ переданих СБУ у Вінницькій області, 1918–1999 рр.

55. Оп. 4. Спр. 13187. Дело № 6273. По обвинению Плотниковой Марфы Митрофановны по ст. ст. 20-54-1 “а” УК УССР (Начато 24.07.1944 – окончено 12.12.1962). 176 арк.
56. Оп. 4. Спр. 25947. Дело № 1556. По обвинению Зеленого Петра Ивановича, Гриценюк Михаила Феодосьевича по ст. ст. 20-54-1 “б”, 54-11 УК УССР (Начато 5.06.1944 – окончено 5.06.1991). 342 арк.
57. Оп. 4. Спр. 26242. Дело № 2134. По обвинению Кулик Андрея Васильевича, Кулик Ивана Васильевича по ст. ст. 20-54-1 “а”, 54-12 УК УССР (Начато 6.09.1952 – окончено 9.06.1952). 280 арк.

58. Оп. 4. Спр. 26459. Дело по обвинению Савицкой Валентины Федоровны по ст. ст. 20-54-1 “а”, 20-54-11 УК УССР (Начато 30.06.1947 – окончено 30.08.1947). 140 арк.

59. Оп. 4. Спр. 27838. Дело № 2082. По обвинению Приймак Петра Семеновича по ст. ст. 20-54-1 “а”, 54-11 УК УССР (Начато 26.11.1951 – окончено 30.09.1952). Т. 1. 206 арк.

60. Оп. 4. Спр. 27838. Дело № 2082. По обвинению Приймак Петра Семеновича по ст. ст. 20-54-1 “а”, 54-11 УК УССР (Начато 26.11.1951 – окончено 30.09.1952). Т. 2. 154 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. П-1941. Підпільні організації і партизанські формування

Хмельницької області в період Великої Вітчизняної війни

61. Оп. 1. Спр. 1. Отчет о работе Каменец-Подольского подпольного обкома КП(б)У облштаба партизанского движения и соединения партизанских отрядов под руководством Олексенко С. А. (Начато 04.1943 – окончено 4.1944). 304 арк.

Ф. Р-418. Кам’янець-Подільський гебітскомісаріат

62. Оп. 1. Спр. 23. Переписка з Гебіткомісаром, міською управою та іншими установами з різних питань. 7 арк.

63. Оп. 1. Спр. 31. Розпорядження про врегулювання заробітної плати, повідомлення про явку на роботу у відділ праці (Почато 1.12.1941 – закінчено 20.10.1943). 12 арк.

Ф. Р-1186. Організація українських націоналістів (ОУН)

64. Оп. 1. Спр. 1. Резолюции великого собрания организации украинских националистов по вопросам программы устройства организации украинских националистов постановления II конференции, националистический журнал “Пролом” и информационные материалы Ч:1941 – апрель 1942. 46 арк.

Ф. Р-421. Сільськогосподарська Українська допоміжна управа

Поділля

65. Оп. 1. Спр. 7. Відомості про склад населення та районів підсумки перепису населення по Кам'янець-Подільській області. 65 арк.
66. Оп. 1. Спр. 11. Відомості про хід осінніх робіт, збір урожаю зернових та ін. культури та осінню сівбу. 40 арк.

Опубліковані документи і матеріали

67. Великий терор на Хмельниччині: Історико-краєзнавчий збірник (свідчення та документи) / Упор. В. Дмитрик та ін. Хмельницький : Евріка, 2004. 414 с.
68. Гурин В. Й., Завальнюк К. В., Петренко О. С., Стецюк Т. В. Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40–50-х років ХХ ст.: мовою документів та досліджень. Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009. 304 с.
69. Джерела до історії партизанського з’єднання ім. Ф. М. Михайлова. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В. Г. Берковського. Київ-Хмельницький : ПП Поліграфіст-2, 2015. 440 с.
70. Історія Теофіпольщини. Історичний нарис та збірник документів Центрального історичного архіву м. Київ / Авт. І. Стасюк. Хмельницький : Поділля, 2003. Т. 1. : Давні акти. 575 с.
71. Командир групи УПА “Південь” полковник “Батько” (Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини / Упоряд. Г. Грабець, Ред. Ю. Судин. Коломия : “Вік”, 2001. 214 с.
72. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / Упор. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Київ ; Торонто, 2011. Кн. 2. 840 с.
73. Літопис УПА. Нова серія. Т. 16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА / Упор. В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто, 2011. 1024 с.

74. Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упор. О. Пагіря, В. Іванченко. Київ ; Торонто, 2011. 1159 с.
75. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / Упор. О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто, 1999. 724 с.
76. Літопис УПА. Нова серія. Т. 20. Воєнна округа УПА “Лисоня” / Упор. С. Воляннюк. Київ ; Торонто, 2012. – 845 с.
77. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / Упор. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ ; Торонто, 2001. – 650 с.
78. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2002. Кн. 1 : 1943–1945. 596 с.
79. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2002. Кн. 2 : 1946–1947. 574 с.
80. Літопис УПА. Нова серія. Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2003. Кн. 3 : 1948. 523 с.
81. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / Упор. М. Деркач, А. Кентій, В. Лозинський, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2003. Кн. 4 : 1949–1959. 716 с.
82. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / Упор. О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто, 2006. 1445 с.

83. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / Упор. О. Іщук, С. Кокін. Київ ; Торонто, 2007. 912 с.
84. Літопис УПА. Т. 12. Третя Подільська воєнна округа УПА : “Лисоня: Документи й матеріали” / Ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1989. 352 с.
85. Літопис УПА. Т. 15. Гіммельрайх К. (“Шелест”, “Кий”). Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід” / Ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1987. 270 с.
86. Літопис УПА. Т. 21. УПА в світлі німецьких документів / Ред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1991. Кн. 3. 265 с.
87. Літопис УПА. Т. 24. Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946 / Ред. Ю. Маївський, Є. Штендера. Торонто ; Львів: Літопис УПА, 1995–1996. 592 с.
88. Літопис УПА. Т. 38. Архітектура резистансу : криївки і бункери УПА в радянських документах / Ред. П. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2002. 427 с.
89. Літопис УПА. Т. 43. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948 / Ред. П. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. Кн. 1. 1316 с.
90. Літопис УПА. Т. 44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948 / Ред. П. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. Кн. 2. 1273 с.
91. Літопис УПА. Т. 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948 / Ред. П. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2007. Кн. 3. 880 с.
- 91 а. Літопис УПА. Т. 49. Тернопільщина “Вісті з терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943 – 1950 / відп. ред. Петро Потічний, ред. Ігор Гомзяк, Микола Посівнич. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2010. Кн. 1. 829 с.

92. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941–1944 : док. і матер. / Упор. М. П. Вавринчук, О. М. Завальнюк, П. Я. Слободянюк, Ю. В. Олійник та ін. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. 574 с.
93. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). Сборник документов. М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. 640 с.
94. ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х частинах / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. К. : Інститут історії України НАН України, 2006. Ч.1. 336 с.
95. ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х частинах / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. К. : Інститут історії України НАН України, 2006. Ч.2. С. 603.
96. ОУН в 1942 році. Документи. / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. К. : Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
97. ОУН і УПА в 1943 році. Документи / Упор. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
98. ОУН і УПА в 1944 році: Документи в 2 ч. / Упор. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 1. 292 с.
99. ОУН і УПА в 1944 році: Документи в 2 ч. / Упор. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. 256 с.
100. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1. / Упор. Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 371 с.

101. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 2. / Упор. Веселова О. М.(відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 366 с.
102. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. К. : Дніпро, 1996. 496 с.
103. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. К. : Українська видавнича спілка, 2005. Т. 2. 840 с.
104. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939–1955. К. : Українська видавнича спілка, 2005. Т. 4. 840 с.
105. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т.1: 1939–1943 / под ред. А. Н. Артизова. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 878 с.: ил.;
106. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т.2: 1944–1945 / под ред. А. Н. Артизова. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 1167 с.: ил.
107. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали / Упоряд. О. Дзюба. Львів ; Київ, 2001. 556 с.
108. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Т. 2. Б.м., 1960. 443 с.
109. Федун Петро – “Полтава”. Концепція Самостійної України / упор. і відп. ред. М. Романюк. Львів, 2008. Т. 1 : Твори. 720 с.

Періодичні видання

110. Лев Дівик – обласний провідник ОУН Вінниччини // Шлях Перемоги (Київ). 2013. 17 квітня.
111. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 7 вересня.
112. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 14 вересня.
113. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 18 вересня.
114. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 21 вересня.
115. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 25 вересня.
116. Подолянин (Кам’янець-Подільський). 1941. 28 вересня.

117. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 23 жовтня.
118. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 26 жовтня.
119. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 2 листопада.
120. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 13 листопада.
121. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 16 листопада.
122. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 20 листопада.
123. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 4 грудня.
124. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 7 грудня.
125. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 10 грудня.
126. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 12 грудня.
127. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 17 грудня.
128. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 19 грудня.
129. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1941. 14 грудня.
130. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1942. 19 лютого.
131. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1942. 22 лютого.
132. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1942. 25 лютого.
133. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1942. 9 квітня.
134. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 1942. 5 липня.
135. Український голос (Проскурів). 1941. 30 вересня.
136. Український голос (Проскурів). 1941. 5 жовтня.
137. Український голос (Проскурів). 1941. 19 жовтня.
138. Український голос (Проскурів). 1941. 26 жовтня.
139. Український голос (Проскурів). 1941. 29 жовтня.
140. Український голос (Проскурів). 1941. 2 листопада.
141. Український голос (Проскурів). 1941. 12 листопада.
142. Український голос (Проскурів). 1941. 16 листопада.
143. Український голос (Проскурів). 1941. 19 листопада.
144. Український голос (Проскурів). 1941. 23 листопада.
145. Український голос (Проскурів). 1941. 7 грудня.
146. Український голос (Проскурів). 1941. 25 грудня.

147. Український голос (Проскурів). 1941. 26 грудня.
148. Український голос (Проскурів). 1942. 7 січня.
149. Український голос (Проскурів). 1942. 11 січня.
150. Український голос (Проскурів). 1942. 18 січня.
151. Український голос (Проскурів). 1942. 5 лютого.
152. Український голос (Проскурів). 1942. 19 лютого.
153. Український голос (Проскурів). 1942. 1 березня.
154. Український голос (Проскурів). 1942. 5 квітня.
155. Український голос (Проскурів). 1942. 26 квітня.
156. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 8 лютого.
157. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 22 липня.
158. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 30 липня.
159. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 6 серпня.
160. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 27 серпня.
161. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 13 вересня.
162. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 8 жовтня.
163. Вінницькі вісті (Вінниця). 1942. 29 жовтня.
164. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1941. 16 листопада.
165. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1942. 28 травня.
166. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1942. 4 червня.
167. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1942. 7 червня.
168. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1942. 19 липня.
169. Дунаєвецькі вісті (Дунаївці). 1943. 11 березня.

Спогади

170. Алетіяно-Попівський Є. З ідеєю в серці – зі зброєю в руках: Збірка писань. Лондон, 1980. 419 с.
171. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. Львів : Видавництво “Мс”, 2005. 270 с.
172. Климишин М. В поході до волі. Спомини. Детройт, 1987. Т. 1. 429 с.

173. Книш З. Вогонь родиться з іскри... Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля й партизанки. Торонто : Срібна Сурма, 1967. 248 с.
174. Командир групи УПА "Південь" полковник "Батько" (Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини / Упоряд. Г. Грабець, Ред. Ю. Судин. Коломия : "Вік", 2001. 214 с.
175. Матла Зиновій Південна похідна група. Торонто : "Наша книгозбірня", 1952. 32 с.
176. Савчин М. ("Марічка") Тисяча доріг (Спогади). Літопис УПА / Ред. Є. Штендера, П. Потічний. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1995. Т. 28. 598 с.
177. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони (Повість мого життя). К., 1995. 318 с.
178. Чарторийський М. Від Сяну до Криму (спомини учасника III похідної групи-південь). Нью-Йорк, 1951. 223 с.

Монографії та статті

179. Андрієвський Д. Державний устрій. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. : Документи і матеріали / упор. В. Муравський. Львів, 2006. С. 167–182.
180. Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1983. 65 с.
181. Без срока давности / Коллективная монография. Под общей редакцией Войцеховского А.А. и Ткаченко Г.С. Харьков, 2001. 423 с.
182. Беляев В. Я звинувачую! Нариси й памфлети. К. : Політвидав України, 1980. 154 с.
183. Беляев В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Памфлети. К. : Радянський письменник, 1956. 245 с.
184. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. К. : Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.

185. Боляновський А. Національний Рух опору і відступ Вермахту з українських земель (літо–осінь 1944 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. С. 141–171.
186. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.). Львів, 2003. 686 с.
187. Бофони: грошові документи ОУН і УПА /авт.-упоряд. Олег Клименко; за ред. Володимира Даниленка. К. : Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с.
188. В'ятрович В. Історія з грифом “Секретно”. Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011. 204 с.
189. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки: Монографія. К : К.І.С., 2007. 568 с.
190. Виноградов С. Формування нацистської позиції ОУН та її інформаційно-пропагандистська робота. *Київські історичні студії*. № 1. К., 2015. С. 77–84.
191. Вінцковський Т. Нікульча І. Українське самостійницьке підпілля у Трансністрії (1941– 1944 рр.). *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 123–134.
192. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її заплілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 164–224.
193. Войцеховский А. Украинский фашизм (теория и практика украинского интегрального национализма в документах и фактах): монография. К. : Солюкс, 2004. 178 с.
194. Володимирів Б. Повернення із забуття: (діяльність націоналістичного підпілля на Летичівщині під час Другої світової війни в 1941–1943 роках). Летичів, 2004. 67 с.

195. Волянюк С. Б. Створення та діяльність воєнної округи УПА “Лисоня” : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2016. 238 с.
196. Волянюк С. Розбудова та діяльність ВО “Лисоня” у 1944 році. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 306–315.
197. Волянюк С. Формування та кадровий склад військового штабу воєнної округи УПА “Лисоня”. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2014. Вип. 24. С. 316–330.
198. Гальчак С. Політика німецької окупаційної влади стосовно використання робочої сили із загарбаних східних територій у початковий період війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2009. Вип. 15. С. 102–109.
199. Гальчак С. Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Вип.4. Вінниця, 2002. С. 128–138.
200. Гальчак С. “Східні робітники” з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця : “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2003 . 344 с.
201. Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування, 1941–1944 р. / перекл. Катерина Демчук. К. : “Наш формат”. 2014. 504 с.
202. Голинков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР [в 2 кн.]. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : Политиздат, 1978. Кн. 2. 400 с.
203. Горбуров Є. Шитюк М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації. К. : Інститут історії, 2003. 57 с.

204. Гурська О. Внесок ОУН у пропаганду націоналізму довоєнного періоду та у роки Другої світової війни. *Вісн. Нац. ун-ту "Львів. Політехніка"*. 2010. № 670. С. 151–154.
205. Давиденко В. "Українська повстанча армія": шлях ганьби і злочинів. К. : Політвидав України, 1989. 47 с.
206. Даниленко В. Діяльність ОУН на Київщині: записки "Кобзаря". *Історичний журнал* : Наукове громадсько-політичне видання. 09/2005. №5. С.103–122 .
207. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів в 2 томах. Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне: ППДМ, 2008. 216 с.
208. Дзьобак В. Конфлікти в ОУН (Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.). – Київ: "Інфоцентр", 2005. 266 с.
209. Дмитрук К. Безбатченки. – Львів : Каменяр, 1974. 238 с.
210. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність: 1918–1941–1944. Чернівці: Український Народний Дім в Чернівцях, 1995. 271 с.
211. Есть такой фронт. Сборник очерков / сост. Г. Кузовков. Львов : Каменяр, 1973. 335 с.
212. Забілий Р. Створення УПА в 1942 р.: від теорії до практики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Вип. 22. С. 269–279.
213. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954 рр.): монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франко. Дрогобич : Посвіт, 2016. 695 с.
214. Ішук О. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2006. Збірник 8. С. 225–252.

215. Іщук О. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2008. Збірник 12. С. 134–162.
216. Іщук О. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації Українських Націоналістів у 1944–1954 рр. К., 2007. 38 с.
217. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. К., 2005. Т.1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1946. 332 с.
218. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. К., 2008. Т.2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. 415с.
219. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. К. : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.
220. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. К. : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
221. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). К. : Генеза, 2005. 408 с.
222. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
223. Ковальчук В. Листування керівництва ОУН(Б) і УПА на українських землях. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2010. № 1 (34). С. 147–269.
224. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941–1950-ті рр. К., 2011. 80 с.
225. Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. К. : Київська правда, 2003. 268 с.
226. Коломієць І. ОУН-УПА на Вінниччині в роки боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Літин : “Літинська районна друкарня”, 2010. 247 с.

227. Косик В. Українська Повстанська Армія (Короткий історичний огляд). Стрий, 1992. 34 с.
228. Кравченко В. Прокляті народом: Українські буржуазні націоналісти – прислужники світової реакції. Харків : Прапор, 1979. 77 с.
229. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.). у 2 т. Львів, 2007. Т. 1. : А-М. 640 с.
230. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.). у 2 т. Львів, 2007. Т. 2. : Н-Я. 592 с.
231. Лебідь М. УПА: Українська Повстанська Армія. Дрогобич: “Відродження”, 1993. 208 с.
232. Лісіна С. О. Програмні документи ОУН: основа творення незалежної Української Соборної Самостійної Держави. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Держава та армія. 2014. № 809. С. 62–66.
233. Любовець О. Національна пам'ять в Україні: регіональний аспект. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 117–125.
234. Любовець О. Регіональні особливості формування національної пам'яті в Україні. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 71–81.
235. Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Подільського крайового проводу ОУН (1945–1952). *Український визвольний рух : наук. зб.* Львів, 2011. Збірник 15. С. 191–214.
236. Марчук В. Боротьба карально-репресивних органів радянської влади з українським національно-визвольним рухом на території Рівненської області у 1944-1945 рр. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького*. К.: Дух і Літера, 2016. С. 357–374.
237. Мизак Н. “Курінний УПА “Бистрий” України герой”. Чернівці : “Букрек”, 2007. 274 с.

238. Мизак Н. Малокужелівський архів Вінковоцького проводу ОУН Кам'янець-Подільської округи: відкриття і відтворення. Тернопіль : Мандрівець. 2014. № 6. С. 41–48.
239. Мизак Н. Поцілунок Юди. Агентурна робота МДБ, МВС проти ОУН, УПА. Додаток до серії “За тебе, свята Україно”. Книга дев'ята. Чернівці : Прут, 2011. 222 с.
240. Мизак Н. С., Горбатюк В. І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. Книга п'ята. Чернівці : Букрек, 2006. 352 с.
241. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
242. Мороз В. Кадровий склад крайового осередку пропаганди ОУН Подільського краю. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 279–292.
243. Ніколаєва Н. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр. Л.; Торонто: Літопис УПА, 2012. Кн. 20. 130 с.
244. Нікольський В. М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. К., 2001. 178 с.
245. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий внесок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. К. : Наукова думка, 2005. 72 с.
246. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / За ред. С. Кульчицького. К.: Наукова думка, 2005. 496 с.
247. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Коломия: Вік, 2012. 192 с.
248. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. Львів, 2009. Зб. 13. С. 133–195.
249. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (б) у 1940–1942 роках. – Київ, 2004. 598 с.

250. Патриляк І. К. “Встань і борись слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія. Центр дослідження визвольного руху. Львів : Часопис, 2012. 592 с.
251. Польова Ю. Йосип Демчук (“Луговий”) – провідник Дунаєвецького та Вінницького надрайонів ОУН(б) на Поділлі (1946–1951). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Випуск 16. Рівне, 2009. С. 205–207.
252. Польова Ю. Ліквідація Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) (1951 р.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Історія. К. , 2011. Вип. 104. С. 55–59.
253. Польова Ю. Невідомі факти з життя і діяльності фотографа УПА. “Гілея: науковий вісник”. *Збірник наукових праць*. К., 2010. Вип. 34. С. 145–152.
254. Польова Ю. Крах Кам’янець-Подільського окружного проводу Українських Націоналістів у 1951–1952 рр. “Гілея: науковий вісник”. *Збірник наукових праць*. К., 2011. Вип. 50(8). С. 174–179.
255. Ревегук В. Похідні групи ОУН(м) на Полтавщині (1941–1942). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – 2014. Вип. 24. С. 158–166.
256. Рибак А. Еволюція поглядів діячів ОУН 1940-1950-х років на політичний режим майбутньої української держави. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць / Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, Національний університет „Львівська політехніка”*. – Львів, 2006. Вип. 17. С.118–123.
257. Русначенко А. М. Народ збурений: Нац.-визвол. в Україні й нац. Рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. К. : Унів. Вид-во “Пульсари”, 2002. 519 с.: іл.

258. Руцький М. Діяльність ОУН і УПА на Славутчині. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Історичні науки. 2010. Вип. 16. С. 123–133.
259. Савка Б. Останні на полі слави. З історії національно-визвольної боротьби кінця 40-х – початку 50-х років на терені Чортківської округи ОУН. – Тернопіль : Джура, 2009. 336 с.
260. Слободянюк П. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941–1945 рр.): моногр. Кам'янець-Подільський : ПП "Медобори-2006", 2007. 312 с.
261. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943–49. Довідник. Нью-Йорк, 1994. Т. 1. 199 с.
262. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 7–25.
263. Соловей В. Діяльність Кам'янець-Подільського надрайонного проводу ОУН(б) в 1948–1952 рр. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha 4 – Nusle, 2017. Svazek 3. 4. vydání. S. 35–41.
264. Соловей В. Вінницький надрайонний провід ОУН (б): структура, пропагандивні заходи (1949–1951). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. / гол. редкол. Іван Патер, упоряд. Любомир Хахула; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 229–237.
265. Соловей В. Діяльність похідних груп ОУН (б) у Кам'янець-Подільській області в 1941–1942 роках. *Військово-науковий вісник* / гол. ред. П. Ткачук. Львів: НАСВ, 2016. Вип. 26. С. 159–173.
266. Соловей В. Особливості етнокультурного та політичного життя на Поділлі в роки нацистської окупації. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 9. С. 140–152.

267. Соловей В. Особливості соціально-економічного та культурно-освітнього життя на Поділлі в 1941 – 1944 рр. (за матеріалами місцевої періодики). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства /* відп. ред. М. М. Романюк, НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаник, НДІ пресознавства. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 189–202.
268. Соловей В. Підпільні друкарні та схрони ОУН (б) на території Кам'янець-Подільської області (1948–1951). *Емінак: науковий щоквартальник /* гол. ред. О. Тригуб. Київ-Миколаїв, 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 4. С. 59–64.
269. Стасюк О. Національно-державна платформа українського визвольного руху середини ХХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2012. Вип. 22. С. 36–47.
270. Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН. *Український визвольний рух.* Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 15. С. 61–118.
271. Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН (1941 – 1953 рр.). Львів, 2011. 296 с.
272. Сухих А. Командир Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. Хрущова І. І. Шитов: морально-психологічний портрет. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”.* Серія : Історичні науки. 2016. Вип. 25. С. 105–113.
273. Сціборський М. Націократія. Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. 112 с.
274. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. 512 с.
275. Украинские буржуазные националисты. М. : Высшая школа КГБ при СМ СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1963. 290 с.

276. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. Львів : Центр дослідження визвольного руху, 2007. 352 с.
277. Хобот П. Створення Південної похідної групи ОУН(Б) та її діяльність протягом 1939–1941 рр. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 20. С. 156–168.
278. Ходанович О. Роль похідних груп в еволюції ідейно-політичних засад ОУН в роки німецько-радянської війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Випуск 9. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця: 2005. С. 187–192.
279. Ходанович О. До питання еволюції ідейно-політичних засад ОУН у роки німецької окупації України (1941–1944 рр.) *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. К. : Поліграф. центр “Фоліант“, 2005. Т. IV. С. 92–100.
280. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. К. : Політвидав України, 1978. 334 с.
281. Шанковський Л. Похідні групи ОУН (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр.). Мюнхен : “Український самостійник”, 1958. 369 с.
282. Шульженко Б. Украинские буржуазные националисты. М. : Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете министров СРСР имени Ф. Дзержинского, 1963. 290 с.
283. Щур Ю. Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942–1943 рр.). *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2008. Збірник 12. С. 49–73.

Довідкові видання

284. Галузевий державний архів СБУ: Путівник / автори-упоряд.: В. М. Даниленко (відповід. Упоряд.) та ін. Харків: Права людини, 2009. 136 с.
285. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В.С. Гришук та ін.; Упорядники:

- В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
286. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова) та ін. Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Біографічні довідки: П. М. Воскобойнік, Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, В. М. Пажинська. Кн. 2. Хмельницький, 2009. 1182 с., 16 с. іл.
287. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: В. Д. Гаврішко (голова) та ін. Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Біографічні довідки: П. М. Воскобойнік, Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, В. М. Пажинська. Кн. 3. Хмельницький, 2010. 1126 с.
288. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: В. Д. Гаврішко (голова) та ін. Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Біографічні довідки: П. М. Воскобойнік, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. Кн. 4. Хмельницький, 2012. 1158 с.
289. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: Л. В. Стебло (голова) та ін. Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. Кн. 5. Хмельницький : ТОВ "Поліграфіст-2", 2014. 896 с.
290. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. / Редакція тому: І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. Упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. Кн. 1. Вінниця: ДП "ДКФ", 2006. 908 с.
291. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. / Редакція тому: Л. М. Спирідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. Упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І.

- П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 2. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. 848 с.
292. Реабілітовані історією : У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редакція тому : Л. М. Спірідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; Упорядники : В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 3. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2010. 784 с.
293. Реабілітовані історією : У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редакція тому : Л. М. Спірідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; Упорядники : В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 4. Вінниця : ФОП “Каштелянов О. І.”, 2012. 776 с.
294. Реабілітовані історією : У двадцяти семи томах. Вінницька область. / Обл. ред. колегія : І. Д. Івасюк (голова), В. П. Лациба, Н. П. Солейко та ін. Упорядники : В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 5. Київ : Центр ДЗК, 2015. 640 с.

Електронні ресурси

295. Горбатюк В. Дунаєвецький надрайонний провід ОУН у боротьбі за незалежність України (1941–1951 рр.). *Дунаєвеччина очима дослідників учасників і свідків історичних подій: збірник наук. праць / редкол.: Прокопчук В.С., голова [та ін.]. Дунаївці; Кам’янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. Вип. IV. URL: dspace.kpnu.edu.ua:8080/.../Дунаєвеччина%20ОЧИМА%20ДОСЛІДНИКІВ,%20УЧА.... (дата звернення: 17.04.2018 р.).*

296. Ковальчук Іван Прихід похідної групи ОУН(М) “Північ” до Житомира в липні 1941 р. *Матеріали IV Волинської міжнародної конференції присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка*: зб. наук. праць. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8717/1/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
297. Ліпкан А. Боротьба УПА з німецьким окупаційним режимом. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_6.htm. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
298. Мітринга Іван – очільник відділу пропананди УПА “Поліська Січ”. URL: <http://poliskasich.org.ua/?p=630>. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
299. Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті від 28.01.2010 № 75/2010. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75/2010>. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
300. Стахів-Павлюк Є. Боротьба українського народу на східноукраїнських землях 1941–1944. URL: http://oun-upa.org.ua/articles/stakhiw_spomyny.html. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
301. Щур Ю. До історії ліквідації типографії Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН. URL: <http://ukrpohliad.org/national-memory/do-istoriyi-likvidatsiyi-typografiyi-kam-yanets-podilskogo-okruzhnogo-provodu-oun.html>. (дата звернення: 17.04.2018 р.).
302. Яцентюк В. Крупецьке підпілля URL: http://www.slavuta.km.ua/index.php3?context=info&lang=U&id_s=145&id_t=5&m. (дата звернення: 17.04.2018 р.).

Автореферати дисертацій

303. Воляннюк С. Б. Створення та діяльність воєнної округи УПА “Лисоня” : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2016. 18 с.

304. Забілий Р. В. Особливості збройної боротьби Української повстанської армії в 1942–1949 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. Львів, 2015. 20 с.
305. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни : автореф. дис. ... доктор. іст. наук : 07.00.01 / Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 36 с.
306. Примаченко Я. Л. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / НАН України; Ін-т історії України НАН України. Київ, 2009. 20 с.
307. Ходанович О. Л. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Нац. академія оборони України. Київ, 2006. 20 с.

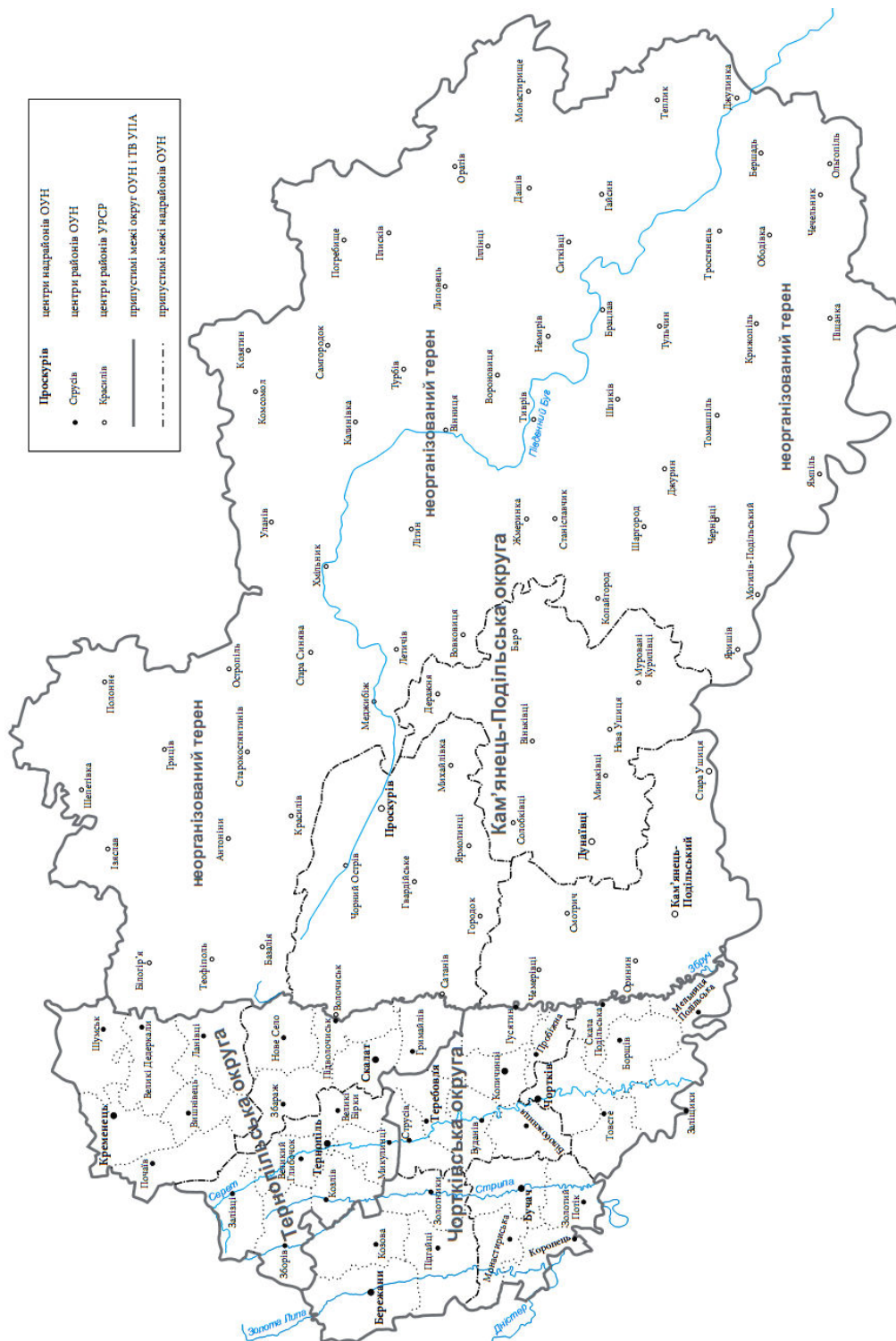
Іноземні видання

308. Abbott P. Ukrainian Armies 1914–55. Ukrainian Mens against Russia & USSR. *Men-at-Arms Series*. – London: Osprey Publishing, 2004. № 412. 48 p.
309. Armstrong J. Ukrainian nationalism, 1939–1945. New York: Columbia University Press, 1963. 361 p.
310. Motyka G. *Ukraińska partyzantka. 1942–1960*. Warszawa: *Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Seria Wschodnia*, 2006. 728 s.
311. Бурдс Д. Советская агентура: Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944 –1948) / Джеффри Бурдс. М. Нью-Йорк: Современная история, 2006. 296 с.
312. Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля внутрішніми військами НКВС на колишніх східних окраїнах II Речі Посполитої у 1944–1945 роках. *Український визвольний рух* / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2005. Збірник 4. С. 172–210.

ДОДАТКИ

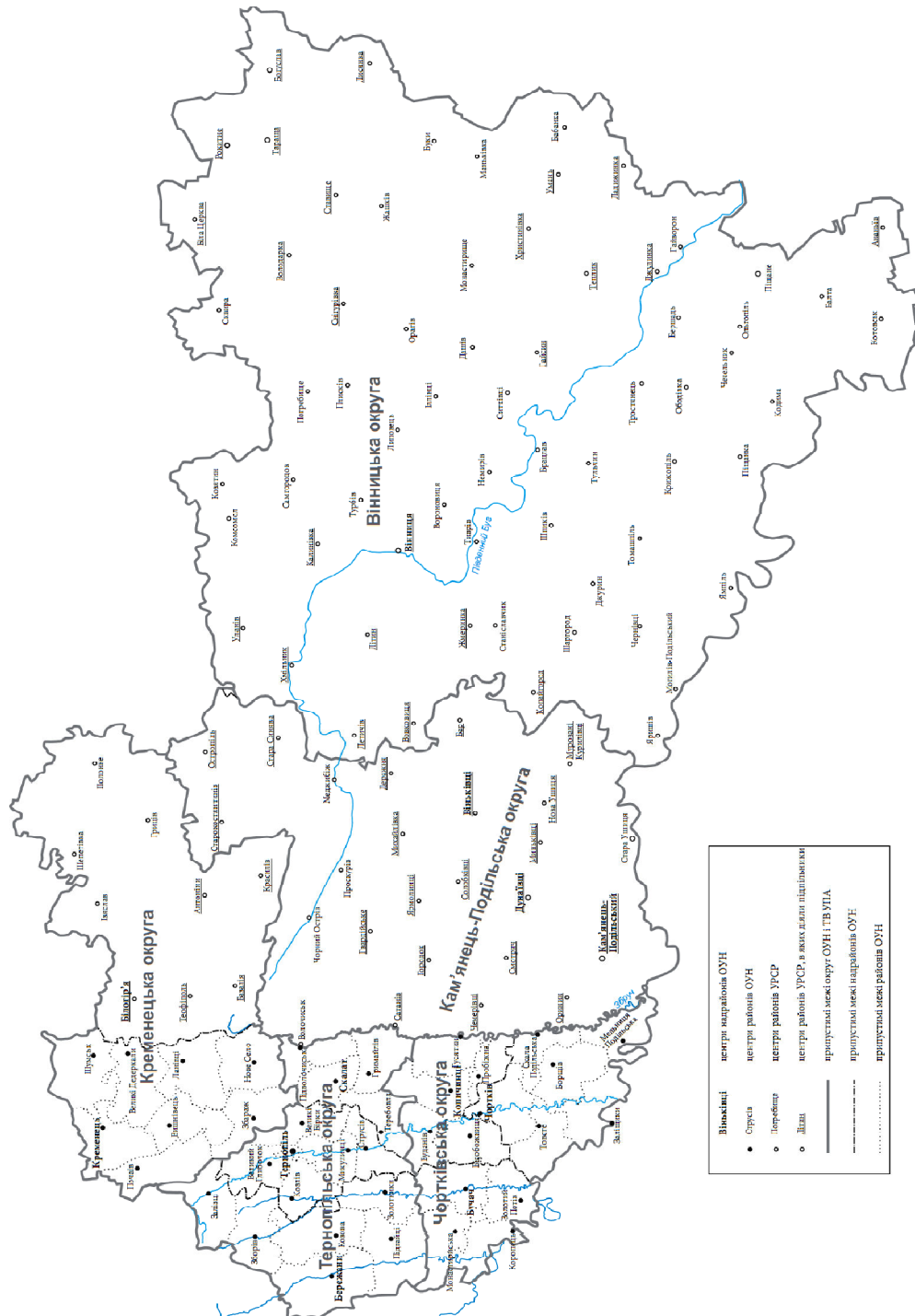

ДОДАТОК №1

Організаційно-територіальний поділ Подільського краю ОУН (1945–1948 р.)¹

¹ Волянчук С. Б. Створення та діяльність воєнної округи УПА "Лисоня": дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2016. С 236.

ДОДАТОК №2

Організаційно-територіальний поділ Подільського краю ОУН (1949–1951)²

² Волянюк С. Б. Створення та діяльність воєнної округи УПА “Лисоня”: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2016. С 238.

ДОДАТОК №3

**Організаційно-територіальний поділ Кам'янець-Подільського
окружного проводу ОУН (1946 – 1951)³**

Надрайонний провід	1946	1948
Дунаєвський	Дунаєвський, Миньковецький, Ново-Ушицький, Солобоковецький, Смотрицький р-ни Кам'янець-Подільської обл.; Барський і Муровано-Куриловецький р-ни Вінницької обл.	
Кам'янець- Подільський		Оринінський, Смотрицький, Кам'янець-Подільський, Чемеровецький р-ни Кам'янець-Подільської обл.
Віньковецький		
Вінницький		
Вілогірський ?		
Славутський ?		

³ Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 1. Арк. 32; Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 4. Арк. 46–47; 68–74 зв.; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 44374. Т. 1. Арк. 37–39; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 1. Арк. 119; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 2. Арк. 120; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 3. Арк. 222–223; Сергійчук В. Український здви́г: Поділля. 1939–1955. К. : Українська видавнича спілка, 2005. Т. 4. С. 643–644, 651.

1949	1950	1951
<p>Дунаєвецький, Солобоковецький, Ярмолинський, Городоцький, Ружичнянський, Гвардійський р-ни Кам'янець-Подільської обл.</p>		<p>Старокостянтинівський, Остропільський, Красиївський, Черноострівський р-ни Кам'янець-Подільської обл.</p>
<p>Віньковецький, Ново-Ущипцький, Солобоковецький, Деражнянський, Миньковецький р-ни Кам'янець-Подільської обл.; Барський і Муровано-Куриловецький р-ни Вінницької обл.</p>		<p>Білоцерківський, Богуславський, Ставищанський, Рокитнянський р-ни Київської обл.</p>
<p>Вінницький, Барський, Муровано-Куриловецький, Жмеринський, Літинський Вінницької обл.</p>	<p>Білогірський, Теофіпольський, Плужнянський р-ни Кам'янець-Подільської обл.</p>	<p>Уланівський, Капелівський, Хмільницький Вінницької обл.</p>
	<p>Славутський, Плужнянський р-ни Кам'янець-Подільської обл.</p>	

ДОДАТОК №4
Організаційний склад членів Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН
(1945–1949)⁴

Надрайонний провідник	На посаді
1. Іван Глевич-“Аркадій”	1945 –1946
2. Йосип Демчук-“Луговий”	серпень 1946 – липень 1949
Члени проводу	На посаді
1. Хома Мартюк-“Алکید”	1948–липень 1949
2. Михайло Кріса-“Кобзар”	1946–1949
3. “Сергій”	1946 – загинув в грудні 1949
4. “Боян”	1946 – загинув в грудні 1949
5. “Дем’ян”	1946 – направлений на захід України в 1949
6. “Проноза”	1946 – ліквідований СБ ОУН
7. Василю Николин-“Богдан”	1948–1949, переведений у Віньковецький надрайонний провід
8. Петро Колісник-“Черник”	1946–1949, переведений у Віньковецький надрайонний провід
9. Григорій Триндяк-“Мирон”	1948–1950, переведений у Вінницький надрайонний провід

⁴ Архів УСБУ ХО. Ф. 7. Спр. 27877. Т. 2. Арк. 49; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 44374. Т. 1. Арк. 254–255; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 2. Арк. 120; 202.

ДОДАТОК №5

**Організаційний склад членів Дунаєвського надрайонного проводу ОУН
(1949–1951)⁵**

Надрайонний провідник	На посаді
1. Хома Мартюк-“Алгід”	липень 1949 – затриманий 30 вересня 1951
Члени проводу	На посаді
2. Петро Гречух-“Олег”	вересень 1949 – затриманий 27 вересня 1951
3. Іван Гаргат-“Лесь”	серпень 1950 – затриманий 27 вересня 1951
4. Дмитро Снігур-“Гриць”	1949 – загинув 8 жовтня 1951
5. Семен Свободний-“Назар”	1949 – травень 1951, переведений до Тернопільської області
6. Євген Довгань-“Олесь”	вересень 1951, переведений з Кам’янець-Подільського надрайонного проводу – затриманий 12 жовтня 1951
7. Михайло Кріса-“Кобзар”	1949 – 1950, переведений у Віньковецький надрайонний провід
8. “Сулима”	1949

⁵ Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 6. Арк. 14–15; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 44374. Т. 1. Арк. 246; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 2. Арк. 70 зв.

ДОДАТОК №6

**Організаційний склад членів Кам'янець-Подільського
надрайонного проводу ОУН (1948–1952)⁶**

Надрайонний провідник	На посаді
1. Іван Ліщинський- “Матюшенко”	1948 – затриманий 2 лютого 1952
Члени проводу	На посаді
2. Михайло Чернега-“Карась”	літо 1948 – затриманий 5 лютого 1952
3. Євген Довгань-“Олесь”	1948 – 8 вересня 1951, переведений в Дунаєвецький надрайонний провід
4. Тит Тарнавський-“Роман”	1947 – затриманий 4 жовтня 1951
5. Йосафат Лазорко-“Назар”	липень 1951 – затриманий 5 лютого 1952
6. Іван Ковалевич-“Мирон”	липень 1951 – затриманий 4 жовтня 1951
7. Михайло Пиріг-“Хмель”	травень-вересень 1950, переведений в Скала-Подільський район Тернопільської області

⁶ Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 5. Арк. 14; Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 1. Арк. 34; Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 5. Арк. 265; Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 6. Арк. 14; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67580. Т. 2. Арк. 71–72, 103;

ДОДАТОК №7
Організаційний склад членів Віньковецького
надрайонного проводу ОУН (1949–1952)⁷

Надрайонний провідник	На посаді
1. Василь Николин-“Богдан”	1949 – загинув 20 жовтня 1951
Члени проводу	На посаді
2. Володимир Скоренький- “Богун”	1949 – загинув 7 липня 1951
3. Віталій Мельник-“Орлич”	червень 1950 – загинув 7 липня 1951
4. “Коваль”	серпень 1950 – загинув 28 вересня 1951
5. “Сурмач”	червень 1950 – загинув 28 вересня 1951
6. Михайло Кріса-“Кобзар”	травень 1950 – затриманий 21 квітня 1952
7. Михайло Ганзюк-“Терентій”	літо 1951 – загинув 20 жовтня 1951
8. Петро Приймак-“Ярко”	літо 1951 – затриманий восени 1951
9. Михайло Оліярник-“Богдан”	Літо 1951 – затриманий 21 квітня 1952

⁷ Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 1. Арк. 34–35; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67580. Т. 2. Арк. 100–103.

ДОДАТОК №8
Організаційний склад членів Вінницького
надрайонного проводу ОУН (1949–1952)⁸

Надрайонний провідник	На посаді
1. Йосип Демчук-“Луговий”	липень 1949 – затриманий 8 лютого 1951
Члени проводу	На посаді
2. Петро Колісник-“Черник”	1949 – затриманий 29 квітня 1952
3. Григорій Триндяк-“Мирон”	1950 – затриманий 26 грудня 1951
4. Володимир Юркевич-“Змагун”	жовтень 1949 – затриманий 29 квітня 1952
5. Григорій Левко-“Шепель”	жовтень 1950 – затриманий 26 грудня 1951
6. Михайло Гупало-“Степан”	жовтень 1950 – затриманий 3 березня 1951
7. Володимир Паюк-“Нечай”	червень 1950 – затриманий 3 березня 1951
8. “Сурмач”	вересень 1950 – червень 1951, переведений у Віньковецький надрайонний провід
9. Петро Приймак-“Ярко”	1949 – літо 1951, переведений у Віньковецький надрайонний провід
10. Михайло Ганзюк-“Терентій”	1949 – літо 1951, переведений у Віньковецький надрайонний провід
11. Михайло Оліярник-“Богдан”	1950 – літо 1951, переведений у Віньковецький надрайонний провід
12. “Юрко”	1950

⁸ Архів УСБУ ХО. Ф. 6. Спр. 1434. Т. 5. Арк. 254; ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 1. Арк. 32–34.

ДОДАТОК №9

Націоналістична література та речі Вінницького надрайонного проводу
ОУН вилучені органами УМДБ в с. Якушенці Вінницької області в
взимку 1951 р.⁹

⁹ ГДА СБУ. Ф.5. Спр. 67825. Т. 7. Арк. 251.

ДОДАТОК №10

Підробний паспорт і військовий квиток Петра Приймака¹⁰

¹⁰ ДАВіО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 27838. Т.1. Арк. 1.

ДОДАТОК №11

Учасники Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН¹¹

Зліва направо стоять: Іван Ковалевич-“Мирон”, Михайло Гупало-“Степан”, Іван Ліщинський-“Матюшенко”, Петро Гречух-“Олег”, “Маркіян”.

Зліва направо сидять: Володимир Паюк-“Нечай”, Михайло Пиріг-“Сокіл”.

¹¹ Фотоархів УПА URL: <https://io.ua/20879285p> (дата звернення: 24.07.2018 р.).

ДОДАТОК №12

Список публікацій :

I. Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. Соловей В. Діяльність Кам'янець-Подільського надрайонного проводу ОУН(б) в 1948–1952 рр. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha 4 – Nusle, 2017. Svazek 3. 4. vydání. S. 35–41.
2. Соловей В. Вінницький надрайонний провід ОУН (б): структура, пропагандивні заходи (1949–1951). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. редкол. Іван Патер, упоряд. Любомир Хахула; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 229–237.
3. Соловей В. Діяльність похідних груп ОУН (б) у Кам'янець-Подільській області в 1941–1942 роках. *Військово-науковий вісник* / гол. ред. П. Ткачук. Львів: НАСВ, 2016. Вип. 26. С. 159–173.
4. Соловей В. Особливості етнокультурного та політичного життя на Поділлі в роки нацистської окупації. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 9. С. 140–152.
5. Соловей В. Особливості соціально-економічного та культурно-освітнього життя на Поділлі в 1941 – 1944 рр. (за матеріалами місцевої періодики). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства* / відп. ред. М. М. Романюк, НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаник, НДІ пресознавства. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 189–202.
6. Соловей В. Підпільні друкарні та схрони ОУН (б) на території Кам'янець-Подільської області (1948–1951). *Емінак: науковий щоквартальник* / гол. ред. О. Тригуб. Київ-Миколаїв, 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 4. С. 59–64.

7. *Соловей В.* Рейди УПА на Поділлі в 1943 році. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк; Національна академія наук України України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 30: Український визвольний рух ХХ століття. С. 192–200.

II. Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. *Соловей В.* Особливості етнокультурного та політичного життя на Поділлі в роки нацистської окупації. *II міжнародній конференції “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центрально-Східній Європі (ХХ – поч. ХХІ століття)”* (Львів, 25 травня 2016 р.)
2. *Соловей В.* Діяльність Вінницького надрайонного проводу ОУН (б) в 1949–1951 рр. *IV Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)”* (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.) / За заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. Житомир: “Полісся”, 2016. С. 111–115.
3. *Соловей В.* Діяльність похідних груп ОУН (б) у Кам’янець-Подільській області в 1941–1942 рр. *Сьомі Ісаєвичівські читання “Культурна пам’ять України: європейський контекст”* (Львів, 6–9 березня 2017 р.);
4. *Соловей В.* Діяльність Кам’янець-Подільського над районного проводу ОУН у 1948–1951 рр. *V міжнародній науковій конференції “Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)”* (Львів, 5–6 жовтня 2017 р.).